

UDK 343.98

ISSN 1450-6637

TE M I D A

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 3, godina 27, Novembar 2024.

Tema broja MASOVNA VIKTIMIZACIJA I PODRŠKA ŽRTVAMA

Izdaju:

©Viktimološko društvo Srbije i Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Viktimološko društvo Srbije, Ismeta Mujezinovića 21/6,
11070 Novi Beograd, tel/fax:+ 38111 22 88 040, e-mail: vdsrbija@gmail.com i temida.vds@gmail.com

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, Institut za uporedno pravo, Srbija; dr Slobodan Savić, Univerzitet u Beogradu, Srbija;
dr Jelena Srna, redovna profesorka Univerziteta u Beogradu u penziji, Srbija; dr Nevena Petrušić, redovna profesorka Univerziteta u Nišu u penziji, Srbija; dr Đorđe Alempijević, Univerzitet u Beogradu, Srbija;
dr Tatjana Đurić-Kuzmanović, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Srbija; dr Saša Mijalković, Kriminalističko-policijski univerzitet, Srbija; dr Biljana Simeunović-Patić, Kriminalističko-policijski univerzitet, Srbija; dr Alenka Šelih, redovna profesorka Univerziteta u Ljubljani u penziji, Slovenija; dr Gorazd Meško, Univerzitet u Mariboru, Slovenija; dr Nina Peršak, Institut za krivičnopravnu etiku i kriminologiju, Slovenija;
dr Almir Maljević, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina; dr Christa Pelikan, Institute for Criminology and Sociology of Law, Austrija; dr Ivo Aertsen, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Stephan Parmentier, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Jan Van Dijk, Tilburg University, Holandija; dr Antony Pemberton, Tilburg University, Holandija, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Joanna Shepland, University of Sheffield, Velika Britanija; dr Sandra Walklate, University of Liverpool, Velika Britanija; dr Basia Spalek, Derby University, Velika Britanija; dr Brandon Hamber, Ulster University, Velika Britanija; mr Ruth Jamieson, profesorka Queen's University u penziji, Velika Britanija; dr Gail Mason, University of Sydney, Australija; dr Estela Valverde, Macquarie University, Australija; dr Michael Humphrey, University of Sydney, Australija; dr Robert Elias, University of San Francisco, SAD; dr Robert Peacock, University of the Free State, Južna Afrika; dr Karuppanan Jaishankar, Indija; dr Goran Bašić, Linnaeus University, Švedska; dr Vasiliki Artinopoulou, Panteion University of Political and Social Sciences, Grčka; dr Irma Kovčo Vukadin, Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Gerd Ferdinand Kirchof (Jindal Global University, India; University of Applied Sciences, Nemačka)
i dr Marc Groenhuisen (Tilburg University, Holandija))

Glavna i odgovorna urednica:

dr Sanja Čopić, Univerzitet u Beogradu

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Mirjana Dokmanović, naučna saradnica Instituta društvenih nauka u penziji

Sekretarka redakcije: mr Ljiljana Stevković

Članovi redakcionog odbora časopisa:

dr Vesna Nikolić-Ristanović, redovna profesorka Univerziteta u Beogradu u penziji, Srbija; dr Branislava Popović-Čitić, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Zoran Pavlović, Univerzitet Privredna akademija, Srbija;
dr Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija; dr Slađana Jovanović, Univerzitet Union, Srbija; dr Natalija Žunić, docentkinja Univerziteta u Nišu u penziji, Srbija; dr Vida Vilić, Klinika za stomatologiju Niš, Srbija; mr Ljiljana Stevković, Srbija; dr Oliver Bačanović, Univerzitet St. Kliment Ohridski, Makedonija; dr Jo-Ann Wemmers, University of Montreal, Kanada; dr Sanja Milivojević, Oxford University i Bristol University, Velika Britanija i La Trobe University, Australija.

UDK	ISSN (štampano izdanje)	ISSN (on line izdanje)
343.98	1450-6637	2406-0941

<i>Tiraž:</i>	<i>Štampa</i>
200 primeraka	„Prometej-Beograd“

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani
The articles in the journal are peer reviewed

Temida je referisana u DOAJ, EBSCO i uvrštena u Emerging Sources Citation Index (ESCI)
Temida is indexed in the DOAJ, EBSCO and has been accepted for coverage
in the Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Tema broja:

Masovna viktimizacija i podrška žrtvama

Theme of the Issue:

Mass Victimization and Victim Support

Eye Movement Desensitization and Reprocessing and Crisis Support in Response to Mass Shootings in Serbia

Terapija reprocisiranjem i krizna podrška kao odgovor na masovna ubistva u Srbiji

Jelena Zulević

Tamara Džamonja Ignjatović

Vesna Bogdanović 339

Witness Protection Program: The Impact of Intimidation on State Witnesses

Program zaštite svedoka: Uticaj zastrašivanja na svedoke optužbe

Lucy Kganyago Mphaphuli 353

Ubistva u kontekstu partnerskog nasilja u Srbiji: Pojavni oblici i zaštita žrtava

Homicides in the Context of Intimate Partner Violence in Serbia: Manifestations and Victim Protection

Saša M. Marković 375

Dinamika nasilnih partnerskih odnosa – Začarani krug nasilja

Dynamics of Intimate Partner Violence – Cycle of Abuse

Ivana Prović 401

**OSTALE TEME
OTHER THEMES**

**Prikaz sprovođenja programa rada sa učiniocima
rodno zasnovanog nasilja u Republici Srbiji
tokom 2021. godine**

Presentation of Programs for Perpetrators of
Gender-Based Violence in the Republic of Serbia
in 2021

Slavica Adamović Zdravković

Nada Padejski Šekerović 419

**Registri seksualnih prestupnika – opšta
razmatranja i analiza podataka iz registra u Srbiji**

Registers of Sex Offenders – General Considerations
and Data Analysis from the Register in Serbia

Jelena Srnić Nerac

Milica Kovačević 441

**PRIKAZI KNJIGA
BOOK REVIEWS**

A. Milošević

**Victims, Culture and Society: Victims and Memory
after Terrorism**

(Žrtve, kultura i društvo: Žrtve i sećanje posle terorizma)

Jasmina Nikolić 463

TEMIDA

2024, vol. 27, br. 3, str. 339-352

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2403339Z>

Originalni naučni rad

Primljeno: 7.11.2024.

Odobreno za štampu: 20.12.2024.

Eye Movement Desensitization and Reprocessing and Crisis Support in Response to Mass Shootings in Serbia

JELENA ZULEVIĆ*

TAMARA DŽAMONJA IGNJATOVIĆ

VESNA BOGDANOVIĆ

In response to the two mass killings of May 3rd and 4th, 2023, in Serbia, we aim to present a comprehensive overview of the challenges and innovations in integrating Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) into crisis support interventions. This article explores the unique circumstances encountered during these interventions, offering insights into how EMDR was adapted to meet the specific needs of survivors, families, and communities deeply affected by these tragic events. Our presented experience may guide future crisis interventions in applying trauma-informed care, flexibility, and interdisciplinary collaboration to build more resilient and responsive systems of crisis support.

Keywords: *Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR), crisis intervention, mass trauma, school shootings, trauma-informed care, Serbia.*

* Jelena Zulević, MSc is Psychologist and Coordinator of the Crisis Team of the Association EMDR Serbia. E-mail: jelena.zulevic@gmail.com

Dr Tamara Džamonja Ignjatović is a Full Professor at the University of Belgrade - Faculty of Philosophy. E-mail: tamara.dzamonja@f.bg.ac.rs

Dr Vesna Bogdanović is a Psychiatrist and the President of Association EMDR Serbia. E-mail: info@emdr-se-europe.org

Introduction

In May 2023, Serbia experienced two mass shootings within two days, resulting in the deaths of children and young people. On May 3rd, for the first time in Serbia's history, a school shooting occurred at Vladislav Ribnikar Primary School in Belgrade. A 13-year-old boy took the lives of nine children and one adult, while six others were wounded. The following day, on May 4th, another mass shooting took place in the villages of Dubona and Malo Orašje, where nine young people, including minors, were killed, and 12 others were wounded. In response to this unprecedented violence, numerous initiatives were launched to provide psychological support to individuals directly and indirectly affected. One such initiative was forming the EMDR crisis team, which focused on integrating Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) into crisis support interventions. Although EMDR is well-established in professional circles and widely recommended in international guidelines for trauma interventions (WHO, 2013; APA, 2017), it remains relatively unknown to the broader public in Serbia.

This article aims to explore the challenges and innovations that emerged during the integration of Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) into crisis response efforts. It offers a comprehensive overview of how EMDR was used in crisis support interventions to alleviate trauma symptoms in those most directly affected by the mass shootings. Implementing EMDR in such crises faced numerous challenges, including raising awareness of the approach, navigating logistical difficulties in rural areas, and addressing the specific needs of various affected communities. The crisis team had to adapt creatively and flexibly to these challenges, ensuring the support provided was relevant and effective. This article outlines the logistical, cultural, and psychological challenges encountered and details the crisis team's responses. The team's approach was grounded in several key elements: flexibility, feedback-based responses, trauma-sensitive practices, active outreach, and cultural sensitivity. These elements enabled the team to deliver a tailored, adaptive response that considered each community's unique cultural and situational contexts.

Moreover, the team's ability to maintain confidentiality, despite media sensationalism and widespread distrust in institutional systems, was essential for preserving the integrity of the crisis intervention. Focusing on flexibility and sensitivity to feedback allowed the EMDR crisis team to provide

continuous and effective support, ensuring the well-being of those affected by these traumatic events. The lessons learned from these challenges have contributed to developing a crisis response that prioritises flexibility, feedback-driven mechanisms, and trauma-sensitive and community-sensitive approaches. This experience may serve as a model for future interventions following traumatic events and is adaptable to various contexts globally.

The context of the crisis: Serbia's first school shooting and its aftermath

Understanding the broader context in which the mass shootings occurred is crucial for providing effective psychosocial support. The events of May 3rd and 4th, 2023, where children and young people were killed, did not happen in a vacuum. These incidents are part of a complex interplay of individual, family, and environmental factors, all embedded within a wider socio-political context. Sociocultural trauma in Serbia is deeply rooted in its complex historical and sociocultural background, which has left lasting effects on individuals and families through the transgenerational transmission of trauma (Džamonja Ignjatović et al., 2023). In recent years, Serbia has seen a marked increase in violence in the media (CRTA, 2022) and across social networks, while despite various ongoing efforts, it failed to achieve any decrease of peer violence in schools (Zaštitnik građana, 2023). Aggressive and offensive public discourse in media, on social networks, in schools, and in other settings has become commonplace, often exacerbating tensions. This backdrop of rising violence and polarisation may have contributed to the unfolding of these devastating events.

Adding to the complexity is the deep social polarisation in Serbia. Mistrust toward institutions has increased, creating a divide between citizens and those in power (Golubović, et al., 2015; Westminster Foundation for Democracy, 2020). However, in the immediate aftermath of the shootings, there was also a surge of solidarity and empathy, reflected in the large-scale protests against violence that continued throughout the summer of 2023 (Tepavac, 2023). These protests, the largest in recent Serbian history, called for systemic changes, particularly in media regulation and the accountability of political figures responsible for security. This social polarisation, combined with the intense public reaction to the shootings, played a significant role in

shaping the trauma experienced by individuals and communities, influencing the type of support needed in the aftermath.

EMDR crisis team approach: From initial efforts to structured support

EMDR is a specialised, evidence-based psychotherapeutic modality. Rather than limited to a single technique, it represents a comprehensive approach to trauma work based on the Adaptive Information Processing (AIP) model (Shapiro, 2001). Although EMDR has strong empirical support for its effectiveness, discussions continue regarding the mechanisms of action underlying this therapy (Landin-Romero et al., 2018). The EMDR approach encompasses eight phases, the duration of which depends on various factors. It requires specialised training for mental health professionals already trained in other psychotherapeutic modalities. This means that:

- Every EMDR therapist has extensive experience, training, and the ability to apply different approaches in their work with clients.
- EMDR is an integrative approach, that addresses thoughts/beliefs, emotions, and the body. The standard protocol also includes techniques commonly used independently in crisis support, such as psychological first aid, psychoeducation, stabilization, relaxation techniques, etc. (Leeds, Shapiro, 2000; Shapiro, Moench, 2018).
- Although often described as a treatment recommended for post-traumatic stress disorder (PTSD) (APA, 2017), EMDR is a comprehensive approach to trauma work, covering recent trauma exposures through protocols for recent and ongoing traumatic events (Jarero et al., 2019), as well as trauma occurring more than six months after the event (regardless of whether PTSD has developed). It aims to reduce trauma-related symptoms and restore functioning (Hase, 2021).
- The therapist's experience is crucial in assessing, on a case-by-case basis, the time needed for each phase, what procedures to include at different points, and in establishing a strong therapeutic alliance necessary for trauma work.

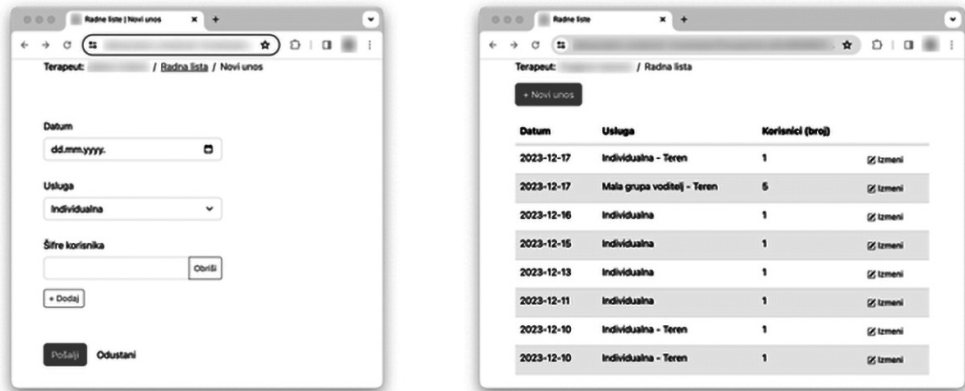
After becoming involved in the immediate aftermath of the shootings, the EMDR crisis team transitioned from a volunteer-based response to a fully structured project aimed at providing comprehensive psychosocial support. The project *Psychosocial Support Aimed at Preventing PTSD* began six months after the tragic events, in November 2023. With government funding, the team expanded its operations, reaching both urban and rural areas that were deeply affected by the mass shootings.

With this foundation in place, the following sections outline the specific procedures, strategies, and adaptive measures developed to ensure that the psychosocial support provided was both effective and culturally appropriate. Given the need to cover both urban and rural areas (Belgrade, Malo Orašje, and Dubona), a tailored procedure was developed to address the diverse needs of clients. Being a small team, the main challenge was to efficiently prioritize support while managing logistics and clients' needs.

An online database for tracking and monitoring

An online database was established to track clients' progress in real time, ensuring efficient monitoring and support delivery (Image 1). To preserve each client's anonymity, a unique code was assigned to every individual. Therapists were required to log session details using this client code immediately after each session. This system allowed for tracking the frequency of sessions, the total number of sessions, and other relevant data without compromising client confidentiality. Real-time monitoring enabled the team to maintain up-to-date information on each client's therapeutic journey, facilitating necessary adjustments and ensuring that the level of care remained responsive to their evolving needs. This system of coded anonymity not only protected the privacy of clients, especially in the sensitive context of trauma recovery but also allowed for comprehensive data collection to inform the team's ongoing work.

Image 1: Screenshots of the online database for tracking and monitoring

Work protocol for crisis team

Defined procedures were designed to have a low threshold for admission (Lettner, 2024) and to incorporate a recommended trauma-informed approach (SAMSHA, 2023) for this intervention. In Belgrade, clients were referred to the network of EMDR therapists operating in private counselling offices. They had the autonomy to choose their therapist, which helped foster a sense of control in their healing process. This approach was aimed at preventing re-traumatization by avoiding locations that might remind clients of the school or institutional setting.

Since direct access to the school was not possible, clients were contacted directly (those who had independently reached out to us as early as in May). Referrals continued through word of mouth, and anyone interested could consult directly with their chosen therapist or the project coordinator to learn about ongoing therapy, available forms of support, and next steps.

In Malo Orašje and Dubona, the team provided psychological support directly in clients' homes. Initially, this adjustment was necessary due to logistical constraints as no heated public spaces were available for therapy. Additionally, this allowed support to be adapted based on clients' suggestions and their need to avoid institutions associated with negative experiences. Consequently, home visits became a way to build trust and offer the needed

support. Notably, contrary to what might have been expected, there was no stigma associated with seeking psychological support.

Prioritization based on trauma exposure

Support was provided based on the level of trauma exposure. Clients were categorized and assisted accordingly, ensuring that those most directly impacted by the mass shootings - such as direct witnesses, parents who lost children, and wounded survivors - received timely intervention. This was crucial in ensuring that the most vulnerable individuals were prioritized. The core principles of our approach included *trauma-informed practices* (Hobfoll et al., 2021; SAMSHA, 2024), *active outreach* (contacting and engaging priority target groups, presenting the work, and maintaining regular contact), and *flexibility*. The procedures were designed to adapt quickly to the needs of the clients we served.

For example, although group sessions were initially planned in greater numbers, most sessions ended up being individual due to client preferences, and some individual sessions used group EMDR protocols adapted to individual work such as Integrative group treatment protocol (IGTP) (Jarero et al., 2006) and Group traumatic episode protocol (G-TEP) (Shapiro, Moench, 2018). The role of therapists was also somewhat redefined, as it became necessary to actively plan and mediate in connecting clients with other institutions (healthcare, social protection, financial support, etc.). Thus, the responsibilities of field therapists expanded to include mapping and identifying clients' most urgent needs and connecting them with institutions or private donors (Serbian Philanthropy Forum¹ led by Veran Matic; along with other organizations and individuals).

The most significant adaptation concerned the anticipated duration of the work. While the standard EMDR protocol involves a limited number of sessions focused on a specific traumatic event, it became evident that this approach was not feasible.

The EMDR crisis team had to adapt in response to the challenges they encountered:

- Addressing immediate complex needs: For many clients, addressing psychological needs was secondary to dealing with existential and medical needs. Therapists often took on the role of advocates, helping clients

¹ <https://www.srpskifilantropskiforum.org>.

secure access to health services including surgeries, or financial aid. This expanded role was crucial in stabilizing clients' broader circumstances before focusing on trauma therapy.

- Dealing with bureaucratic insensitivity: For many clients navigating complex bureaucratic procedures was highly challenging. Some clients, paralyzed by gunshot wounds, were unable to secure disability pensions due to institutional requirements for in-person applications, despite the awareness that these clients were unable to leave their homes. Others were required to return to the same institutional spaces where they had been informed of their children's deaths, only to encounter an aggressive tone and a lack of support when displaying understandable intense emotional reactions. These experiences added layers of stress and intensified the need for ongoing support. Therapists played a key role in helping clients navigate these institutional obstacles, advocating for their needs while reinforcing their autonomy.
- Re-traumatizations: The media's continuous sensational coverage of events (original and followed including court trials) extending into the socio-political conflicts frequently retraumatized clients. Ongoing court trials, online hate speech and threats, students struggling to return to the school setting reminiscent of the original trauma; or even expected to return to the very same site of the event well before they were ready; were all triggers for re-traumatization.

While the initial plan was to provide short-term support focused on trauma stabilization, ongoing re-traumatization necessitated long-term involvement. As a result, the initial support framework evolved into a long-term intervention to address the continued challenges clients faced. Some of those challenges and their potential solutions have been discussed in the context of other countries as well (Forbes et al., 2024). We agree with these authors that more effective systemic synchronization and coordination in providing various services would not only lead to more efficient resource use but also optimize recovery for survivors. From the start of the project in mid-November 2023 until the end of July 2024 (over nine months), a total of 80 unique clients were reached (Table 1). During this period, therapists provided a total of 1,089 services, with the majority being individual sessions, a smaller number of family group sessions, and crisis phone consultations. Clients breakdown by age group and place of service is presented in a table (Table 2).

Table 1: Number of clients and services provided (November 2023 – July 2024)

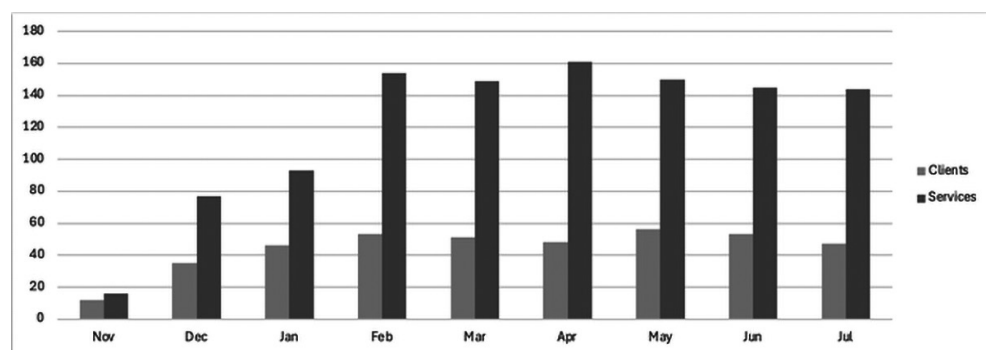
Month	Unique clients reached	Active clients	Services	Services per client
November	13	12	16	-
December	24	35	77	2.2 (1-5)
January	16	46	93	2.0 (1-5)
February	10	53	154	2.9 (1-5)
March	6	51	149	2.9 (1-5)
April	3	48	161	3.4 (1-9)
May	6	56	150	2.7 (1-6)
June	0	53	145	2.7 (1-7)
July	2	47	144	3.1 (1-7)
Total	80	-	1089	14 (1-35)

The relationships established with clients were stable and continuous, and the work was regular (once a week). The average number of services provided per client was 14.

Table 2: Clients by age group and place of service

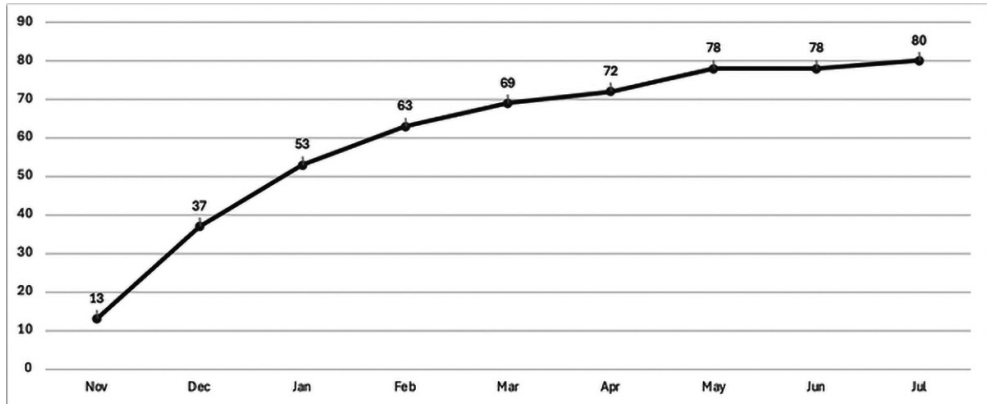
Location	Children and adolescents	Adults	Total
Belgrade	22	11	33
M. Orašje/ Dubona	2	45	47
Total	24	56	80

Graph 1: The relationship between the number of active clients and services provided per month.

The ratio of services provided remained relatively constant: the majority were individual sessions, followed by less frequent group sessions (with two or more clients) and phone consultations (Graph 1).

Graph 2: *The number of unique clients reached per month*

In addition to the consistent increase in new clients shown in the Graph 2, Table 1 indicates that the ratio between newly reached unique clients and the number of active clients each month suggests that most clients continue to use services as before.

Conclusion

The EMDR crisis team's approach to providing psychosocial support in the aftermath of the mass shootings in Serbia proved to be an adaptive and client-centered model. From the initial stages of volunteer-based interventions to the expansion of services following government support, the team managed to reach 80 unique clients over nine months, delivering over 1,100 therapeutic sessions. By utilizing trauma-informed practices, flexible procedures, and prioritizing outreach to the most vulnerable, the team successfully addressed the complex and evolving needs of survivors and witnesses.

One of the core strengths of the project was its ability to adapt to new challenges - whether it was shifting from group to individual therapy, integrating support for medical and existential needs, or addressing re-traumatization caused by media coverage and social polarization. The combination

of EMDR's structured evidence-based protocols with the team's flexibility - extending the role of the therapist to advocate for client's broader needs - underscores the importance of a multidisciplinary and culturally sensitive approach to trauma recovery.

However, ongoing challenges remain, particularly in ensuring that long-term support continues for those still affected by these events. As observed in both the local context and the experiences of other countries, improved systemic coordination and resource allocation are essential for sustained recovery. Without institutional support and guaranteed future funding, the project's ability to provide continuous support is uncertain, leaving many long-term needs of survivors unmet.

In conclusion, the EMDR crisis team has demonstrated the importance of trauma-informed care, flexibility, and interdisciplinary collaboration in supporting survivors of mass trauma. The lessons learned from this project offer valuable insights for future interventions, both in Serbia and internationally, in creating more resilient and responsive crisis support systems.

Literature

Džamonja Ignjatović, T., Čalovska Hercog, N., Stanković, B., Tomanović, S. (2023) Sociocultural Traumatization and Resilience in Serbia: Family Legacies at the Turn of the Millennium. In: A. Glebova, A. Hamburger (eds.) *Transgenerational Trauma and Healing: European and International Contexts*. Cham: Springer Nature, pp. 73-87.

Forbes, D., Doeniyas-Barak, K., Greenberg, N. (2024) Integration of Guidance Following Mass Trauma. *The Lancet Psychiatry*, 8, pp. 583–585. [https://doi.org/10.1016/s2215-0366\(24\)00166-4](https://doi.org/10.1016/s2215-0366(24)00166-4)

Hase, M. (2021) The Structure of EMDR Therapy: A Guide for the Therapist. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.660753>

Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., Friedman, M. Gersons, B. P. R., de Jong, J., Layne, C. M., Maguen, S., Neria, Y., Norwood, A. E., Pynoos, R. S., Reissman, D., Ruzek, J. I., Shalev, A. Y., Solomon, Z., Steinberg, A. M., Ursano, R. J. (2021) Five Essential Elements of Immediate and Mid-Term Mass Trauma intervention: Empirical Evidence. *Psychiatry*, 4, pp. 311–346. <https://doi.org/10.1080/00332747.2021.2005387>

Jelena Zulević, Tamara Džamonja Ignjatović, Vesna Bogdanović Eye Movement Desensitization and Reprocessing and Crisis Support in Response to Mass Shootings in Serbia

Jarero, I., Artigas, L., Hartung, J. (2006) EMDR Integrative Group Treatment Protocol: A Postdisaster Trauma Intervention for Children and Adults. *Traumatology an International Journal*, 2, pp. 121-129. <https://doi.org/10.1177/1534765606294561>

Jarero, I., Schnaider, S., Givaudan, M. (2019) Randomized Controlled Trial: Provision of EMDR Protocol for Recent Critical Incidents and Ongoing Traumatic Stress to First Responders. *Journal of EMDR Practice and Research*, 2, pp. 100–110. <https://doi.org/10.1891/1933-3196.13.2.100>

Landin-Romero, R., Moreno-Alcazar, A., Pagani, M., Amann, B. L. (2018) How Does Eye Movement Desensitization and Reprocessing Therapy Work? A Systematic Review on Suggested Mechanisms of Action. *Frontiers in Psychology*, 9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01395>

Leeds, A. M., Shapiro, F. (2000) EMDR and resource installation: Principles and procedures for enhancing current functioning and resolving traumatic experiences. In: J. Carlson & L. Sperry (Eds.), *Brief therapy with individuals & couples* (pp. 469–534).

Lettner, S. (2024) The crisis as an opportunity: successful implementation of projects for the nationwide coordinated use of psychological treatment for vulnerable persons. *European Symposium 'Disaster: Psychological Support, Challenges, and Ethics'*, European Federation of Psychologist Associations (EFPA), Greece.

Shapiro, E., Moench, J. (2018) *EMDR Group Traumatic Episode Protocol (G-TEP) Manual* (7th ed.) Revised March 2018. New York: EMDR Institute.

Shapiro, F. (2001) *Eye Movement Desensitization and Reprocessing: Basic Principles, Protocols, and Procedures*. 2nd ed. New York: Guilford Press.

Internet sources

American Psychological Association (APA) (2017) *Clinical Practice Guideline for the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in Adults*. Available at: <https://www.apa.org/ptsd-guideline>, page accessed: 13.10.2024.

CRTA (2023) *Mapping the media landscape in Serbia 2020-2021*. Belgrade: CRTA. Available at: <https://cрта.rs/wp-content/uploads/2023/01/Mapping-the-media-landscape-in-Serbia-2020-2021.pdf>, page accessed 13.10.2024.

Golubović, N., Džunić, M., Golubović, S. (2015) Trust in Political Institutions in Western Balkan Countries. *Facta Universitatis, Series: Law and Politics*, 1, pp. 13–21. Available at: <https://casopisi.junis.ni.ac.rs/index.php/FULawPol/article/view/1425>, page accessed: 26. 10.2024.

Srpski filantropski forum [Serbian Philanthropy Forum]. Available at: <https://www.srpskifilantropskiforum.org/>, page accessed 13.10.2024.

Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA) (2023) *Trauma-Informed Care: A Resource Guide for Crisis Response*. PEP23-06-05-005. Available at: <https://store.samhsa.gov/sites/default/files/pep23-06-05-005.pdf>, page accessed 14.10.2024.

Tepavac, T., (2023) *The Long Summer of 2023: Why do we Need to Talk about the Protests in Serbia?* Heinrich Böll Stiftung. Available at: <https://rs.boell.org/en/2023/08/08/long-summer-2023-why-do-we-need-talk-about-protests-serbia>, page accessed 13.10.2024.

Westminster Foundation for Democracy (2020) *Youth Emigration and Political Distrust in Serbia: Survey and Analysis*, London: WFD. Available at: <https://www.wfd.org/sites/default/files/2022-02/WFD-Serbia-Research-Survey-and-analysis-Youth-emigration-and-Political-Distrust-2020.pdf>, page accessed 26.10.2024.

World Health Organization (2013) *Guidelines for the Management of Conditions Specifically Related to Stress*. WHO. ISBN: 9789241505406. Available at: <https://www.who.int/publications/i/item/guidelines-for-the-management-of-conditions-that-are-specifically-related-to-stress>, page accessed 13.10.2024.

Zaštitnik građana (2023) *Poseban izveštaj Zaštitnika građana o nasilju u školama [Special report of the Ombudsman on violence in schools]*. Belgrade: Ombudsman. Available at: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7910/Poseban%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20o%20nasilju%20u%20skolama.pdf>, page accessed 13.10.2024.

JELENA ZULEVIĆ*

TAMARA DŽAMONJA IGNJATOVIĆ

VESNA BOGDANOVIĆ

Terapija reprocisiranjem i krizna podrška kao odgovor na masovna ubistva u Srbiji

U odgovoru na masovna ubistva koja su se dogodila u Srbiji 3. i 4. maja 2023. godine, rad pruža sveobuhvatan pregled izazova i inovacija u integraciji terapije reprocisiranjem (terapija desenzibilizacije i reelaboracije uz pomoć pokreta očiju, engl. EMDR) u krizne intervencije. U radu se analiziraju jedinstvene okolnosti koje su pratile pružanje podrške preživelim, njihovim porodicama i zajednicama pogođenim ovim tragičnim događajima. Kroz fleksibilan i trauma-informisan pristup, EMDR krizni tim se prilagodio specifičnim potrebama različitih grupa korisnika. Stečena iskustva mogu poslužiti kao model za buduće krizne intervencije, kako u Srbiji, tako i na globalnom nivou.

Ključne reči: terapija reprocisiranjem (engl. EMDR), krizna intervencija, masovna trauma, školske pucnjave, trauma-informisan pristup, Srbija.

* Mr Jelena Zulević, psihološkinja i psihoterapeutkinja, koordinatorka je Kriznog tima Asocijacije EMDR Srbija, E-mail: jelena.zulevic@gmail.com.

Dr Tamara Džamonja Ignjatovic je redovna profesorka na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Beogradu. E-mail: tamara.dzamonja@f.bg.ac.rs.

Dr Vesna Bogdanović, psihijatrica i predsednica Asocijacije EMDR Srbija. E-mail: info@emdr-se-europe.org.

TEMIDA

2024, vol. 27, br. 3, str. 353-374

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2403353M>

Originalni naučni rad

Primljeno: 9.5.2023.

Odobreno za štampu: 18.12.2024.

Witness Protection Program: The Experiences of Intimidation on State Witnesses in South Africa

LUCY KGANYAGO MPHAPHULI*

Intimidation of state witnesses is a serious problem that results in the inability of the courts to prosecute cases successfully, as witnesses are afraid to give testimony because they fear for their lives. The study, of which findings are presented in this paper aimed to explore the experiences of intimidation of state witnesses in the context of the Witness Protection Program in South Africa with the objective being to examine how the intimidation of witnesses affects the outcomes of the courts. Qualitative research was conducted on a sample of 30 participants, using non-probability, purposive sampling and semi-structured interviews were conducted to collect data. Participants were witnesses and staff members in the South African Witness Protection Program. The findings show that despite the important role of the Witness Protection Program, some witnesses experience intimidation during the different stages of the criminal justice system. The study recommends approaches aimed at reducing the effect of intimidation on state witnesses.

Keywords: witness intimidation, witness protection program, state witness, criminal justice system, perpetrators of crime.

Introduction

Intimidation of witnesses is a global concern that prevents authorities from realizing justice (Fyfe, McKay, 2000). Crime has increased significantly in recent years with the perpetrators of crime employing advanced tactics in the

* Dr Lucy Kganyago Mphaphuli is a Senior Lecturer in the Department of Social Work, College of Human Sciences, University of South Africa, South Africa. E-mail: emphapln@unisa.ac.za.

intimidation of witnesses, according to the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC, 2008). The aim of intimidation is to instil fear in witnesses and to deter them from giving testimony in courts. This can lead to serious and violent cases being removed from the court roll because of lack of evidence and indirectly contributes to lawlessness and impunity. By intimidating witnesses, criminals not only instil fear in individual witnesses but also cause a community-wide fear that undermines the criminal justice system and the rule of law.

The government has the responsibility to protect human rights and ensure the safety of vulnerable witnesses. Failure by the state to do so may result in the inability of witnesses to give testimony about committed crimes. The protection of witnesses is thus necessary for the integrity of the criminal justice system, while the testimony of a witness is essential to the fact-finding process of the court by linking the perpetrator to a crime (Beqiri, 2018). This paper aims to present the findings of the research on the experiences of intimidation of state witnesses in the Witness Protection Program in South Africa, as well as how these experiences affect the witnesses and the outcomes of the courts. This will be followed by recommendations on how to avert intimidation and its impact on witnesses. The research methodology that was employed in this study is presented in the next section, followed by the research findings and a discussion of those findings. The article concludes with recommendations and conclusions.

Intimidation and its effect on state witnesses

Intimidation can be described as activities conducted by the perpetrators of crime or their associates to silence the witness from reporting committed crimes or to give testimony in court. Gangs and mafia groups use slogans such as 'stop snitching'. In some instances, witnesses are intimidated to such an extent that they alter their statements or recant testimony (Kayuni, Jamu, 2015). Intimidation can manifest itself in a direct or indirect form with a series of threats (Dedel, 2006). Direct intimidation is more evident and includes physical violence, threats of vicious sexual assault, vandalism of property, assault, and murder. Baadjies (2013), for example, reported on a case of a police informer in South Africa who was gang raped and threatened with murder at the instruction of a notorious gang leader, Rashied Staggie. Intimidation of this

nature serves to ensure that the witness does not cooperate with law enforcement officers, even in future when it comes to the activities of the same gang. Indirect intimidation on the contrary can be subtle and covert, meaning when reported there might not be sufficient evidence for the police to pursue the suspect. Such acts include emotional manipulation, exploitation, missed phone calls at night, cars parked outside the witness's home, and cyberbullying. Another form of indirect intimidation takes place during court proceedings, such as disconcerting facial gestures, graffiti, and the presence of the supporters expressing solidarity with the accused person (Vincent, 2016).

Some mafia groups have their code of secrecy, such as *omertà*, an Italian code of secrecy used to intimidate members not to cooperate with police officers or to speak against fellow members (Fyfe, Sheptycki, 2006). These practices may lead to unsolved cases because witnesses are afraid to break the code of secrecy. An example of this can be seen in the murder of the rap star Tupac Shakur, which remains unsolved after two decades (Philips, 2002). Members of the mafia groups who are brave enough to break the secrecy code put their lives in perpetual danger and they mostly have to rely on the protection of the government. Joseph Valachi, for example, became the first witness in 1963 to break the mafia's code of secrecy by giving testimony against members of the then-notorious Italian-American mafia (Fyfe, Sheptycki, 2006). It is reported that Valachi was guarded by approximately 200 United States Marshalls during his appearance before the congregational committee because of the high level of threat to his life. Valachi died in the prison cell where he was being protected after spending eight years behind bars post his testimony, as it was never deemed safe to release him (Early, Shur, 2003). This was prior to the establishment of the United States (US) Federal Witness Protection Program, when the only means of protection was a prison cell (Early, Shur, 2003).

Some activities of intimidation are carried out in the open for a specific community to witness. The aim of such acts is to send a message that anyone who intends to give testimony against the same perpetrators will be dealt with in the same manner. This type of intimidation is often experienced in communities that are overwhelmed by gangsterism. Technology also makes it easier for offenders to intimidate and humiliate witnesses through social media platforms in the form of cyberbullying, as most of the social media platforms are not sternly regulated by law. Intimidation can also extend to

law enforcement officers and expert witnesses (Bąkowski, 2013). An example of this can be seen in the assassination of the police commander and the leader of the anti-gang unit, Charl Kinnear, in 2020 when he was gunned down outside his home in Cape Town. At the time of his killing, Kinnear was investigating a network of fraud and corruption in the licencing of firearms linked to gangs, aided by compromised police officers (Shaw, Rademeyer, 2020).

The ripple effect of intimidation is that witnesses are either afraid to come forward with information about committed crimes; withdraw their statements; refuse to cooperate with authorities as they fear for their lives and the safety of their loved ones; claim poor recollection of events; or simply disappear to avoid giving testimony (Vincent, 2016). Lack of cooperation with law enforcement officers hinders investigations and, as a result, the perpetrators get away with the crime. Lawlessness and impunity result in the members of society losing confidence in the criminal justice system (Dedel, 2006).

The Witness Protection Programs as a result appears to be an effective system that governments can employ to ensure the protection of witnesses from intimidation. Since its inception in the United States of America (USA), many countries have adopted the approach of protecting witnesses as a weapon against crime through what is commonly known as Witness Protection Programs. The aim of Witness Protection Programs is to remove witnesses from their danger area into the program where they are protected, escorted to court, and discharged after the court proceedings are finalized. During admission, a threat analysis is conducted to assess the level of threat and to determine the appropriate protection plan for the witness. In some instances, witnesses are admitted into the program along with their families. The duration of protection depends on the finalization of investigations and prosecutions. In some countries, such as the USA, witnesses may be protected beyond the finalization of the court case. In South Africa, witnesses are discharged after giving testimony and the finalization of court proceedings¹. Witnesses who are not able to return to their homes after being discharged from the program because of persistent threats on their lives are assisted to start a new life in unfamiliar areas, far from the accused persons and their associates. Witness Protection Programs can be administered by the police department, the prosecuting authority, or a combination of different government agencies

¹ Witness Protection Act 112 of 1998. Available at: <https://www.gov.za/documents/witness-protection-act#:~:text=to%20provide%20for%20the%20placement,to%20provide%20for%20incidental%20matters>, page accessed 30.4.2023.

(Beune, Giebels, 2013). In South Africa, the protection program is housed in the National Prosecuting Authority (NPA). While in the program witnesses receive support, such as the provision of psycho-social services, access to medical care, support with education and schooling needs for children, assisting witnesses to prepare for court, etc. (UNODC, 2008). The Witness Protection Act 112 of 1998 makes provision for identity change. It is, however, important to note that witness protection is not a reward for witnesses cooperating with authorities, but a mechanism to secure successful prosecutions against those who are responsible for undermining the rule of law.

There is always a risk that the witness and the protectors will be attacked by the perpetrators while travelling to and from the court, as well as during court proceedings. Although court buildings are fitted with high-tech security systems, such as metal detectors, criminals still attempt to smuggle weapons inside the court while others wait outside the court building armed with guns, hoping for an opportunity to attack the witness.

While there is an abundance of research on the intimidation of state witnesses and the importance of protection programs, there appears to be a scarcity of literature that focuses on how witnesses are affected by intimidation in the context of Witness Protection Programs. The study of Demir (2018), for example, focuses on the success of the Witness Protection Program and the study findings show a 0% death rate of witnesses while under active protection. Mujkanovic (2014) examines the impact of criminal activities on the safety and well-being of witnesses and the role of witness support. The study of Kariri and Salifu (2016), conducted in South Africa, focuses on the increased rate of convictions and prison terms as a result of witness testimonials. Beune and Giebels (2013), on the other hand, studied the extent of social distress experienced by witnesses owing to intimidation.

This shortage of information is attributed to the fact that Witness Protection Programs operate on a covert basis, making it difficult for researchers to access first-hand information from witnesses (Mahony, 2010). The shortage of knowledge on the witnesses' experiences makes it problematic for the law enforcement officers to combat the intimidation of witnesses successfully. It is the author's view that the availability of such knowledge might contribute to the reduction of intimidation, reduce the number of witnesses who refuse to cooperate with authorities because of fear, and increase the number of court convictions, which will ultimately bolster the confidence of citizens in the rule

of law. According to O'Malley (2014), not much has been documented regarding statistics of intimidation of state witnesses except for the anecdotal data, because where intimidation is successful witnesses become uncooperative, leading to few cases of intimidation being reported to authorities.

Research on experiences of intimidation of state witnesses in the context of the Witness Protection Program in South Africa

Research methodology

This study adopted a qualitative research approach, using a collective case study design within the framework of exploratory, descriptive, and contextual research. It was conducted in the Witness Protection Program in South Africa with the aim of examining how the intimidation of witnesses affects the outcomes of the courts. Some of the questions used in this study are: "What challenges did you experience as a witness?"; "Did you experience any intimidation and how did it affect you?"; and "What was the reason for you to apply for witness protection?" The sample was drawn from six provinces out of the nine: Gauteng, Mpumalanga, Limpopo, Eastern Cape, Northern Cape, and KwaZulu-Natal. The reasons for not including all nine provinces were the cost factor and ease of access to participants from the researcher's home in Gauteng. The researcher is of the view that having sampled six provinces did not pose any disadvantage, because the Witness Protection Program in South Africa is a national program, meaning all provinces function in the same manner. At the time of conducting this study, the population of participants nationally were 389 witnesses, 79 protectors, four social workers, and three senior managers, as recorded in the NPA's 2018/2019 annual report (NPA, 2019). Participants were recruited using non-probability, purposive sampling.

a) Sample characteristics

Qualitative researchers are inclined to use non-probability sampling where members of the population do not necessarily have an equal chance of being selected (Whittaker, 2012) and where little is known about the topic under investigation (Neuman, 2012). The researcher selected participants

who are knowledgeable about the Witness Protection Program and who have experienced intimidation. The flexibility and openness of purposeful sampling enabled the researcher to deliberately handpick participants who were suitable to provide rich data in terms of their experiences of intimidation based on their files. The researcher personally selected staff members who participated in the study, while the witnesses were selected with the assistance of gatekeepers using the criteria of inclusion designed for this study. The gatekeepers were provincial managers of the Witness Protection Program in the six provinces. To be included in the study witnesses and staff members had to be in the program for three years or longer, staff members had to be working directly with witnesses, and only staff members and witnesses whom the researcher had not worked with directly in her line of duty could be included. The reason for this was to ensure that any information provided was not influenced by existing working relationships.

Data was collected from four groups of participants, that is, witnesses, protectors, social workers, and senior managers, using semi-structured interviews. Participants signed informed consent forms and were made aware of their right to withdraw from the interviews at any point. The purpose of including four groups of participants was to ensure triangulation and to strengthen the trustworthiness of the study. The use of triangulation assisted the researcher in ensuring the accuracy of the data and multiple perspectives of the data (Yates, Leggett, 2016). The views of witnesses were corroborated by those of staff members. Protectors are officials who are responsible for protecting witnesses, social workers provide psycho-social services to witnesses and their families, and senior managers are responsible for policy making relating to the protection of witnesses. Data saturation was reached after interviewing 30 participants, meaning the data collected seemed to be repeating without any new data coming forth (Shaw, Holland, 2014). Thus all possible variations of the topic of the study were covered and participants were provided the same information repeatedly.

Participants were between the ages of 25 and 49. In terms of staff members, eight were Black, five were White, three were Indian, and two were Coloured (mixed racial). In total 14 were male and four were female. The length of employment in the Witness Protection Program ranges from six to 15 years. Six witnesses were Black, four were Coloured, and two were Indian. Eight witnesses were male and four were female. Five witnesses were employed prior

to being admitted into the program, while seven were unemployed. Witnesses had been in the program between three and five years. Eight witnesses had been in the program for three years; three for four years; and one for five years. Eight witnesses were in the program with a significant other and four were in the program alone.

b) Procedure

The recorded interviews were transcribed and the services of an independent coder were employed for the analysis of data and the creation of themes. The researcher followed the eight steps of qualitative data analysis constructed by Tesch (Creswell, 2016). This process was followed by a consensus discussion between the researcher and the independent coder, with the aim to present and consolidate the themes that emerged from the data analysis.

In keeping up with the principle of confidentiality and anonymity, pseudonyms were used for participants and details such as the location of the safehouses, the identity of participants, and the details of the criminal cases were not reported. Further, witnesses were individually interviewed from the safehouses and staff members from their offices.

The study was approved by the University of South Africa's Departmental Research and Ethics Committee (DREC). The study was conducted in accordance with the ethical considerations relating to informed consent, confidentiality, anonymity, and information management (Yates, Leggett, 2016). Data was verified in line with Lincoln and Guba's (1985) principles of trustworthiness regarding conformability, credibility, transferability, and dependability. The researcher made use of triangulation by collecting data from more than one source, i.e. the four groups of participants, and information was also sourced from the literature. Evaluation of the data and the process followed in the collection of data was done through peer scrutiny. Consultation with the study supervisor throughout the process helped to enhance the quality of the study.

The researcher used thick descriptions by way of direct quotations from transcripts when presenting the findings of the study. In terms of dependability, the study was conducted in line with the plan that was approved by the DREC and the study was further subjected to scrutiny by the external examiners. Transferability was complied with by providing a detailed account of the processes that were followed in terms of research methodology. The

researcher also observed the principle of reflexivity by applying bracketing to guard against her own bias and subjectivity considering that the study was conducted in a familiar environment. This helped to put aside her insights and knowledge of the protection program and only focus on the vantage point of participants to ensure impartiality, honesty, self-reflection, and awareness of her own motives for the study. In keeping up with the principle of conformability, triangulation and thick description were used.

Results and discussion

The process of data analysis resulted in five themes, namely, witnesses' experiences of intimidation prior to being admitted into the program; witnesses' experiences of intimidation during court proceedings; witnesses' experiences of intimidation in the program; witnesses' experiences of intimidation after discharge from the program; and measures to prevent the intimidation of state witnesses.

Witnesses' experiences of intimidation prior to being admitted into the program

Participants mentioned that they lived in fear prior to being admitted into the program because of threats and intimidation. Two witnesses said:

"Before we came into the program, I was scared, I was worried that the gang would kill me." (Busi)

"I was shot at while I was at my home before I was admitted in OWP [the Witness Protection Program]. The police escorted me to the clinic. I used a scarf and sunglasses to disguise my identity." (Pontsho)

A study by Chen (2009) confirms that the most dangerous time for witness intimidation is between the date of the commission of crime and the date of trial, meaning that some witnesses are intimidated even before the police case is opened. State witnesses who are not under protection face even more challenges, for example, witnesses might meet the perpetrators in waiting rooms, restrooms, or on their way to court, where intimidation is likely to take place.

Delays in the finalization of court cases creates a further opportunity for the perpetrators to intimidate witnesses. Sometimes in order to put pressure on the witness, intimidation is extended to the witness's family:

"I came into the program with my three children, my brother, my mom and my stepfather because my husband was also threatening them when he was looking for me." (Lufuno)

Cruz and Garvey (2014) state that often not only is the witness being intimidated, but the witness's family as well, prompting witnesses to be admitted into the program with family members whose lives are also threatened. This is often the case in family violence matters where the risk of the witness's family being intimidated is higher because of the proximity of the perpetrator to the family (Dedel, 2006). Equally, witnesses of domestic violence are at times subjected to manipulation by other family members to forgive the perpetrator, emotional blackmail such as being pressured not to reveal family secrets to law enforcement officers, promises that the perpetrator will change, threats of self-harm by the perpetrator, being threatened with a protracted divorce and the prospect of losing everything, and the filing of counter and false claims with the police/courts to discredit the witness while the offender presents themselves as blameless and irreproachable (Chen, 2009).

A witness who was in police cells prior to being admitted to the program also reported incidents of intimidation:

"Before I came here my life was in danger. There is someone who was ready to poison my food. I could have died in prison if I did not come to the program." (Isaac).

Perpetrators of crime are determined to evade prosecution and they are prepared to stop at nothing to silence eyewitnesses regardless of whether the witness is at home or in prison.

Witnesses' experiences of intimidation during court proceedings

Admission of witnesses into the Witness Protection Program brings about a sigh of relief and guarantees witnesses' physical safety. However, being admitted in the program does not prevent witnesses from feeling intimidated. One witness noted:

"I feel safe here in the safehouse, but going to court is so terrifying for me. I am always thinking of what to expect, whether someone will kill me there or not."
(Jide)

The protectors reported the same observations:
"Sometimes witnesses are fearful and get unsettled when they go to court because of having to come into contact with the perpetrators, and this compromises the quality of their testimony." (Tumelo).

A witness who has been intimidated prior to being admitted into the program or who has witnessed the perpetrator conduct gruesome attacks on other people in the community understands the ruthlessness of the perpetrator (Fyfe, McKay, 2000) and, therefore, a mere intimidating look from the perpetrator during court proceedings is enough to scare and confuse the witness. Further, the courtroom itself induces fear and anxiety that may cause the witness to panic and leave out important aspects of their testimony. Dulume (2017) suggests that going to court, giving testimony, and coming into contact with the accused person are sources of anxiety for some witnesses, especially when it involves violent perpetrators. According to Mujkanovic (2014), this fear may affect the witness's ability to recall the details of the case required in court as part of the evidence.

In some cases, the associates of the offender attend court proceedings with messages of intimidation printed on their clothes such as "stop snitching" and "snitches get stitches" (Chen, 2009). Some criminal groups are determined to stop the witness from giving their testimony and will even carry weapons to court. This is evident from the expression of these protectors:

"We have seen cases where the gangs attempt to shoot inside the court or just outside the court building, trying to kill the witness. It is very dangerous, that is why we have to be armed even inside the court." (Tshepo)

"We had a case where we were informed that a hitman from outside the country had been sourced to kill the witness in court. It is very dangerous to escort the witness to court." (Wanga)

The perpetrators of crime are sometimes prepared to go to great lengths to ensure that witnesses are prevented from delivering testimony against

them in court. This means some witnesses continue to experience intimidation even though they are admitted into the Witness Protection Program. IOL News (2014), for example, reported on the fatal shooting of two police officers inside the Pretoria Magistrate's Court, one of whom was a state witness. The shooting was carried out by two suspects who had been in holding cells. The question of how the two suspects got a hold of firearms while in police custody remains unanswered. This incident took place even though courtrooms are fitted with high-tech security systems such as metal detectors and security officers who conduct thorough searches.

Witnesses' experiences of intimidation in the program

Protecting witnesses entails removing them from their habitual environments into the program. Witnesses are placed in safehouses where the chances of being traced or recognised are limited (Kaur, 2011). The program's success depends on the secrecy of the identity and location of the witness, meaning witnesses are expected not to reveal their identity and the location of their safehouse to anyone (International Commission of Jurists, 2011). Failure to protect the identity and location of the witness while in the program may result in perpetrators trying to trace the witness or making threatening phone calls to intimidate the witness into dropping the charges against the accused persons. In some instances, perpetrators resort to harassing the family of the witness, hoping that the witness will come out of the program out of concern for the safety of their family members. Participants indicated that witnesses continue to experience fear even after they are admitted to the program, leading to some contacting their families for support. This witness expressed his fear and frustration as follows:

"The best time for me to sleep is when my family is awake. I have dreams of the accused persons coming to kill us during the night. I cannot go into a deep sleep which is what the body needs to rest. It is like I am paranoid all the time."
(Bongani)

The experience of intimidation that witnesses go through prior to being admitted into the program and the knowledge of what perpetrators can do if they succeed in tracing them creates ongoing fear. According to Le Roux-Kemp (2010), the violent nature of the crime that witnesses are exposed to

prior to being admitted into the program is enough to instil fear without any intimidation being directed at the witness. Protectors and senior managers made the same observations in terms of the fear experienced by witnesses:

"As protectors our lives and witnesses' lives are always in danger, sometimes the criminals try to tail [follow] us so that we can lead them to a witness." (Anele)

"In the past, we had gangs who voluntarily wanted to give the police information so that they may be admitted into the program to trace real witnesses who are in the program and kill them." (Tom).

When perpetrators of crime succeed in evading prosecution by intimidating witnesses, they become confident and intensify their intimidation strategies (Healey, 1995), even if it means trying to infiltrate the protection program with the hope of uncovering the secret location of the witnesses. It is for this reason that witnesses who are in the program are restricted from maintaining contact with the outside world, as this can lead to a security breach and loss of lives.

The danger of contacting family and friends who are outside of the program and revealing one's location is that a family member may innocently whisper to another member and in no time word could reach the wrong ears, leading to perpetrators being able to trace the witness. According to Dulume (2017), smaller countries such as Sierra Leone find it difficult to protect witnesses locally as its geographical location is small, leading to information traveling quickly, which makes it likely for a witness to be traced by criminal forces. A security breach in South Africa was reported by Solomon (2012) regarding a witness known as Yusuf Enous and his wife who were killed in their safehouse after they revealed their location to a family member.

Witnesses' experiences of intimidation after discharge from the program

Intimidation of witnesses does not always end after the perpetrator is sentenced to a prison term. The perpetrators can sometimes continue to stalk the witness from behind bars through their associates (Cruz, Garvey, 2014). As a result, some witnesses find it difficult to return to their homes and communities after they are discharged from the program. This is what some witnesses said:

"In my case, I cannot go back home, otherwise I will be calling a funeral for myself and my children. I betrayed a gang by coming to give testimony here. My case is gang-related" (Busi).

"We cannot go back home; the gangs will definitely kill us. There is a network of these guys, it does not help if some are in prison because they are so many. Going home means we will be planning our funeral." (Bongani).

The witnesses' expressions are corroborated by social workers who emphasised the difficulty faced by witnesses when they exit the program:

"Some witnesses are not able to return to their homes because of the danger that persists even after finalisation of the court case." (Warona).

Intimidation of witnesses beyond the finalisation of the court case is often seen in communities with close ties where cooperation with law enforcement is taboo and viewed as dangerous (Cruz, Garvey, 2014). Those who speak about committing crimes are regarded as spies and are treated as outcasts. Such community practices and beliefs perpetuate fear and provide fertile ground for intimidation and secrecy about committed crimes, leading to a lack of support for the witnesses. This is how one witness expressed her frustration about the lack of support from both her family and the community (Dakalo):

"My family back home is talking very badly about me; my community does not understand why I am testifying against my husband. Sometimes I also feel like my mother and brother do not understand why I am testifying against him. To be honest I am not getting the support that I thought I would get. I can never be able to go back to Cape Town. I must start a new life here. It means I am cutting myself from everyone that I know. It is hard for me."

Lack of support for the witness from family members is prominent in domestic violence cases. Some families regard domestic violence as a private matter between two people and are reluctant to intervene (Rada, 2014). In some instances, women and children are victims of such violence and they experience pressure from other family members to withdraw the charges against the accused person or to keep a secret about their experiences (Cruz, Garvey, 2014). Practices of this nature give intimidation the power to disrupt the lives of witnesses permanently. It makes sense that Dakalo does not feel

safe returning home, because her family failed to give her support when she needed them. Not being able to return home means a witness continues to lead a life of secrecy away from their home, with the hope never to be recognised by the perpetrators.

Measures to prevent the intimidation of state witnesses

It is important that the criminal justice system ensures the proper and proactive protection of witnesses in order to reduce the impact of intimidation (Rahangdale, 2019). Police officers and prosecutors are often the first point of contact with the witness after a crime has been committed and as such they have an essential role to play in terms of determining the likelihood of intimidation through a threat assessment, followed by the protection plan (UNODC, 2008).

Depending on the nature and severity of intimidation, law enforcement officers need to design a protection plan to ensure that witnesses are able to deliver testimony without being intimidated by criminals. Preventative measures may include police officers escorting the witness to court to reduce the risk of the witness coming into contact with the accused persons; educating witnesses about self-protection measures; and providing training and advice on counter-surveillance to enable them to evade intimidation (International Commission of Jurists, 2011). This can be done in conjunction with the community policing forums as part of the community-wide safety program. The police officers may also intensify security by regularly patrolling the witness's home and ensuring successful and speedy investigations (Nowroz, Sohel, 2015). Temporary change of the witness's contact details or residence and escorting the witness in public places like hospitals and shopping malls are likely to discourage the perpetrators from pursuing the witness (Beqiri, 2018).

Close protection is another form of protection. It involves 24-hour physical protection, escorting of a witness to court, and protection of a witness's home and place of employment by security officers (Fery, 2012). It may also involve the provision of emergency contact numbers by the police officers and the installation of security devices in the witness's home, including the general upgrade of home security (Vasile, 2015). Depending on the level of the threat, temporary relocation of the witness may be necessary. Participants

recommended procedural measures as a way of protecting witnesses from intimidation:

"We need to convince the magistrates that witnesses' testimony must be given in camera to avoid intimidation." (Musa)

Procedural measures are intended to reduce fear, enhance the security of a witness inside the courtroom during the trial, and prevent the perpetrator from intimidating the witness (Zlate, 2023). Such measures may include assigning a pseudonym to a witness aimed at concealing the identity of that witness; the use of pre-trial statements instead of verbal testimony; shielded testimony through the use of a screen, one-way mirror room, a video link, and/or face and voice distortion; and restriction of media regarding the visual broadcasting of proceedings (Nowroz, Sohel, 2015). An example of this can be seen in the murder trial of the South African soccer star, Senzo Meyiwa where the judge ordered that there may not be any broadcasting of the visuals of the witnesses except their voices.

The use of restraining and protection orders is found to be more effective in domestic violence cases than in gang-related intimidation (Dowling et al., 2018). In extreme cases, relocation of a witness into the Witness Protection Program could be the only option to keep the witness alive. Protection programs are regarded as essential tools in combating crime and bringing criminals to justice, as well as encouraging people to testify and prevent intimidation without which impunity and lawlessness prevail (Todorovska, 2015).

Conclusion and recommendations

This study provides new evidence about witnesses' experiences of intimidation and its effects. Witnesses experience intimidation during the different levels of the criminal justice system. Intimidation is mostly carried out by the perpetrators of crime and their associates from the time the crime is committed to the date of trial and beyond. Cases of intimidation are more evident in gang-related crime, organised crime, and domestic violence. Police officers can protect witnesses employing intensified patrolling, escorting the witness to public places, temporary relocation, and provision of training and advice on intimidation and anti-surveillance skills. Sometimes intimidation is not only

targeted at the witness but also at the witness's family and the community at large with the aim to threaten anyone who may want to report crimes committed by the same perpetrators.

In severe cases, witnesses are relocated into the Witness Protection Program. For some witnesses, however, admission into the program changes their lives permanently, as they can never return to their homes and communities because of persistent threats on their lives. Police officers and prosecutors must conduct a threat analysis at the very initial point of contact with the witness to provide support, information, and advice on how to deal with potential intimidation. Witnesses who are subjected to the brutality of intimidation continue to live in fear even when they have been admitted into the Witness Protection Program.

Data was collected from witnesses and staff members who were in the program. Future research initiatives on the experiences of witnesses who have left the program could shed light on how those witnesses are coping; whether there have been new threats and how such threats were dealt with; and whether they were able to reunify with family and successfully reintegrated back into their communities. Intimidation remains a big challenge to the successful prosecution of crime.

The state has a responsibility to uphold human rights and to protect vulnerable witnesses against intimidation. The inability of a witness to testify because of lack of protection and support is a loss to the primary objective of the criminal justice system to bring about law and order. The protection of witnesses is important for the success and integrity of the criminal justice system. Protection is an essential tool in combating crime and bringing criminals to justice, as well as encouraging people to testify. In the absence of protection and support impunity and lawlessness prevail, as witnesses are reluctant to cooperate with authorities because they fear for their lives. The evidence and testimony of a reliable witness is vital to the successful prosecution of criminals. Witnesses are the cornerstone of an effective criminal justice system without which securing convictions and maintaining the rule of law becomes a daunting task for the government. By giving evidence witnesses do not only assist the prosecution team, but also regain a sense of power, control, and healing over the traumatic experiences they have endured at the hands of the perpetrators. As witnesses in this study prepare to exit the program, law enforcement officers have an important role to play in ensuring

that witnesses are afforded the support and protection they need to counteract intimidation.

Literature

- Beqiri, R. (2018) The Immediate Demand for an Efficient Protection of Witnesses of Justice in Albania. *RAIS Journal for Social Sciences*, 1, pp. 25-48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1196513>
- Chen, E.Y. (2009) Victim and Witness Intimidation. In: H. T. Greene, S. L. Gabbidon (eds.) *Encyclopedia of Race and Crime*. Thousand Oaks: SAGE, pp. 837-840. <http://dx.doi.org/10.4135/9781412971928.n344>
- Creswell, J. W. (2016) *30 Essential Skills for the Qualitative Researcher*. London: SAGE.
- Demir, M. (2018) The Perceived Effect of a Witness Security Program on Willingness to Testify. *International Criminal Justice Review*, 1, pp. 62-81. <https://doi.org/10.1177/1057567717721298>
- Dowling, C., Morgan, A., Hulme, S., Manning, M., Wong, G. (2018) Protection Orders for Domestic Violence: A Systematic Review. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, 551. <https://doi.org/10.52922/ti116237>
- Dulume, W. (2017) Ethiopian Witness Protection System: Comparative Analysis with UNHCHR and Good Practices of Witness Protection Report. *Oromia Law Journal*, 1, pp. 124-150.
- Early, P., Shur, G. (2003) *WITSEC: Inside the Federal Witness Protection Program*. New York: Bantam.
- Fyfe, N., Sheptycki, J. (2006) International Trends in the Facilitation of Witness Co-operation in Organized Crime Cases. *European Journal of Criminology*, 3, pp. 319-355. <https://doi.org/10.1177/1477370806065585>
- Fyfe, N. R., McKay, H. (2000) Police Protection of Intimidated Witnesses: A Study of the Strathclyde Police Witness Protection Program. *Policing and Society*, 3, pp. 277-299. <http://dx.doi.org/10.1080/10439463.2000.9964844>
- Kaur, S. (2011) Potential Challenges in a Witness Protection Programme in Malaysia. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*, 2, pp. 363-368.
- Kayuni, S. W., Jamu, E. (2015) Failing Witnesses in Serious and Organised Crime: Policy Perspectives for Witness Protection Measures in Malawi. *Commonwealth Law Bulletin*, 41, pp. 422-438. <http://dx.doi.org/10.1080/03050718.2015.1074086>

Le Roux-Kemp, A. (2010) Witness Anonymity and the South African Criminal Justice System. *South African Journal of Criminal Justice*, 3, pp. 351-370. <https://journals.co.za/doi/abs/10.10520/EJC53049>

Lincoln, Y. S., Guba F. A. (1985) *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills: SAGE.

National Prosecuting Authority of South Africa (NPA) (2019) *Annual Report 2018/19*. Pretoria: NPA.

Neuman, W. N. (2012) *Basics of Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches* (3rd ed.). London: Pearson.

Nowroz, S. H., Sohel, A. K. M. (2015) Witness and Victim Protection Laws of Bangladesh: A Need for a New Law. *ASA University Review*, 1, pp. 311-322.

Rada, C. (2014) Violence against Women by Male Partners and against Children within the Family: Prevalence, Associated Factors and Intergenerational Transmission in Romania: A Cross-sectional Study. *BMC Public Health*, 14. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-129>,

Rahangdale, P. (2019) Witness Protection: An Important Measure for the Effective Functioning of the Criminal Justice Administration. *Think India*, 4, pp. 129-142. <http://dx.doi.org/10.26643/think-india.v22i2.8681>

Shaw, I., Holland, S. (2014) *Doing Qualitative Research in Social Work*. London: SAGE.

Solomon, H. (2012) Researching Terrorism in South Africa: More Questions than Answers. *Scientia Militaria – South African Journal of Military Studies*, 2, pp. 142-165. <https://doi.org/10.5787/40-2-1000>

Todorovska, M. N. (2015) Protected Witness in the Criminal Legislation of the Republic of Macedonia. *Horizons Series A*, 16, pp. 203-213.

Whittaker, A. (2012) *Research Skills for Social Work*, 2nd edition. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Yates, J., Leggett, T. (2016) Qualitative Research: An Introduction. *Radiologic Technology*, 2, pp. 225-231.

Zlate, N. (2023) Criminal Procedural Measures to Protect Victims of Domestic Violence. *International Journal of Legal and Social Order*, 3, pp. 580-592. <https://doi.org/10.55516/ijlso.v3i1.166>

Internet sources

Baadjies, M. (2013, July 31) Details of Staggie Rape Case, *IOL News*. Available at: <https://www.iol.co.za/news/details-of-staggie-rape-case-1555359>, page accessed 23.2.2023.

Bąkowski, P. (2013) *Witness Protection Programmes: EU Experiences in the International Context*. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/LDM_BRI\(2013\)130408](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/LDM_BRI(2013)130408), page accessed 12.02.2024.

Beune, K., Giebels, E. (2013) *The Management of Protected Witnesses: A Behavioural Perspective*. Available at: <https://research.utwente.nl/en/publications/the-management-of-protected-witnesses-a-behavioural-perspective>, page accessed 21.2.2019.

Cruz, F., Garvey, T. M. (2014) *Improving Witness Safety and Preventing Witness Intimidation in the Justice System: Benchmarks for Progress*. Available at: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/improving-witness-safety-and-preventing-witness-intimidation>, page accessed 12.12.2023.

Dedel, K. (2006) Witness Intimidation. *Problem-Oriented Guides for Police, Problem-Specific Guides Series 42*. Available at: <https://portal.cops.usdoj.gov/resourcecenter/ric/Publications/cops-p112-pub.pdf>, page accessed 19.2.2023.

Fery, I. (2012) Executive Summary of a Study on the Protection of Victims and Witnesses in D. R. Available at: <https://www.protectioninternational.org/researchpublications/executive-summary-of-a-study-on-the-protection-of-victims-and-witnesses-in-d-r-congo/>, page accessed 11.3.2023.

Healey, K. M. (1995) Victim and Witness Intimidation: New Developments and Emerging Responses. *NIJ Research in Action*. Available at: <https://nij.ojp.gov/library/publications/victim-and-witness-intimidation-new-developments-and-emerging-responses>, page accessed 14.11.2023.

International Commission of Jurists. (2011) *Witness Protection in Nepal: Recommendations from International Best Practices*. Available at: <https://www.icj.org/witness-protection-in-nepal-recommendations-from-international-best-practices/>, page accessed 23.2.2023.

IOL News (2014, August, 19) *Two Orderlies Shot in Court*. Available at: <https://www.iol.co.za/news/south-africa/gauteng/two-orderlies-shot-in-court-1737556>, page accessed 18.2.2024.

Kariri, N. J., Salifu, U. (2016) Witness Protection: Facilitating Justice for Complex Crimes. *ISS Policy Brief 88*. Available at: <https://issafrica.org/research/policy-brief/witness-protection-facilitating-justice-for-complex-crimes>, page accessed 30.4.2017.

Mahony, C. (2010) *The Justice Sector Afterthought: Witness Protection in Africa*. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2781181>, page accessed 14.11.2023.

Mujkanovic, J. (2014) *Development of a Witness and Victim Support System – Croatian Experience: Good Practices and Lessons Learned*. Available at: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/eurasia/UNDP-CROATIA---Witness-and-Victim.pdf>, page accessed 28.10.2022.

O'Malley, M. (2014) Witness Intimidation in the Digital Age. *The Prosecutor*, 1, pp. 14-21. Available at: <https://pceinc.org/wp-content/uploads/2015/06/Witness-Cooperation-and-Intimidation-Witness-Intimidation-In-the-Digital-Age.pdf>, page accessed 15.2.2024.

Philips, C. (2002, September 6) Who Killed Tupac Shakur? *Los Angeles Times*. Available at: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2002-sep-06-fi-tupac6-story.html>, page accessed 13.6.2022.

Shaw, M., Rademeyer, J. (2020, October 4) Inside SA's Police Assassination Problem. *Times Live*. Available at: <https://www.timeslive.co.za/sunday-times/opinion-and-analysis/2020-10-04-inside-sas-police-assassination-problem/>, page accessed 11.3.2023.

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2008) *Good Practices for the Protection of Witnesses in Criminal Proceedings Involving Organized Crime*. Available at: https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/Good_Practices_for_the_Protection_of_Witnesses_in_Criminal_Proceedings_Involving_Organized_Crime.pdf, page accessed 18.1.2023.

Vasile, L. A. (2015) Witness Protection – A Challenge for the European Union. *National Strategies Observer*, 1. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2636791>, page accessed 2.11.2023.

Vincent, F. (2016) *Review of the Witness Protection Act 1991*. Available at: <https://www.justice.vic.gov.au/justice-system/laws-and-regulation/review-of-the-witness-protection-act-1991>, page accessed 11.10.2022.

Witness Protection Act 112 of 1998, South African Government. Available at: <https://www.gov.za/documents/witness-protection-act#:~:text=to%20provide%20for%20the%20placement,to%20provide%20for%20incidental%20matters>, page accessed 30.4.2023.

Program zaštite svedoka: Uticaj zastrašivanja na svedoke optužbe

Zastrašivanje svedoka optužbe predstavlja ozbiljan problem koji onemogućava sudove da uspešno procesuiraju slučajeve s obzirom da se svedoci plaše da svedoče strahujući za svoje živote. U radu su prikazani rezultati istraživanja koje je imalo za cilj da se ispita uticaj zastrašivanja svedoka u okviru Južnoafričkog programa zaštite svedoka sa ciljem da se utvrdi kakav uticaj zastrašivanje svedoka ima na ishode krivičnog procesa. Sprovedeno je kvalitativno istraživanje na uzorku od 30 učesnika (svedoka i osoblja) Južnoafričkog programa zaštite svedoka, a podaci su prikupljeni primenom polu-strukturisanih intervjua. Rezultati istraživanja su pokazali da, uprkos izuzetnom značaju programa zaštite svedoka, svedoci doživljavaju zastrašivanje u različitim fazama krivičnog postupka. Na osnovu rezultata istraživanja date su preporuke usmerene na smanjenje posledica zastrašivanja na državne svedoke.

Ključne reči: zastrašivanje svedoka, program zaštite svedoka, državni svedok, krivično-pravni sistem, učinioci krivičnih dela.

* Dr Lucy Kganyago Mphaphuli je visa predavačica na Odeljenju za socijalni rad, Koledž humanističkih nauka, Junoafrički univerzitet, Južna Afrika. E-mail: emphapln@unisa.ac.za.

TEMIDA

2024, vol. 27, br. 3, str. 375-400

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2403375M>

Pregledni rad

Primljeno: 10.1.2024.

Odobreno za štampu: 17.12.2024.

Ubistva u kontekstu intimnog partnerskog nasilja u Srbiji: Pojavni oblici i zaštita žrtava

SAŠA M. MARKOVIĆ*

Predmet rada su pojavni oblici ubistava u intimno partnerskim odnosima i mere koje nadležne institucije preduzimaju u cilju zaštite žrtava u Republici Srbiji. Ratifikovanjem Istanbulske konvencije, usvajanjem i primenom Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, nadležni organi imaju obavezu proaktivnog postupanja, odnosno delovanja prema izvoru problema (mogućem učiniocu) i pre činjena incidenta - vršenja akta nasilja. Primena 'pre crime' koncepta, odnosno, procenjivanje rizika od činjena nasilja u porodici u neposrednoj budućnosti, je postala obaveza policije, javnog tužilaštva i suda. U radu su prikazani rezultati istraživanja koje je tokom 2023. godine urađeno za potrebe ovog rada, a koje je obuhvatilo sve evidentirane događaje partnerskog nasilja u Srbiji u kojima je u periodu od 2018. do 2022. godine lišen života emotivni partner/ka od strane drugog partnera/partnerke. U cilju analize postupanja nadležnih institucija koje deluju u okviru grupa za koordinaciju i saradnju opisan je jedan slučaj femicida kojem je prethodilo višegodišnje intimno partnersko nasilje. U prikazanom slučaju, žrtva je lišena života od strane intimnog partnera kojeg je prethodno više puta prijavljivala za nasilje i proganjanje. Cilj rada je prikazivanje rezultata sprovedenog istraživanja i kontekstualizacija intimnog partnerskog nasilja, utvrđivanje prisustva partnerskog femicida u Srbiji i ocena efikasnosti i efektivnosti nadležnih organa, odnosno delotvornost mera preduzetih u cilju obezbeđivanja bezbednosti žrtve. Zaključeno je da se poverenje u policiju, pravosudne organe i centar za socijalni rad ne može steći ukoliko se po saznanju da postoji opasnost od nasilja u porodici ne uspostavi blagovremena, adekvatna, delotvorna i potpuna zaštita žrtava u svim slučajevima kada se prijavi nasilje u porodici.

Ključne reči: nasilje, intimni partneri, femicid, učinilac, žrtva, lišenje života.

* Dr Saša Marković je vanredni profesor na Kriminalističko-policijskom univerzitetu u Beogradu.
E - mail: sasamarkovic975@gmail.com.

Uvod

Nasilje u porodici obuhvata žrtve oba pola, a definicija ovog pojma je rodno neutralna (Gasmi, Prlja, 2024). Prema svojstvu aktera, nasilje u porodici možemo podeliti na partnersko i međugeneracijsko¹ (Gasmi, Prlja, 2024). Partnersko podrazumeva činjenje nasilnih akata između seksualnih (bračnih, vanbračnih) partnera (Ignjatović, Simeunović- Patić, 2011). Članove porodice i nasilje u porodici u ovom radu posmatraćemo na način kako je to definisano članom 3 Zakona o sprečavanju nasilja u porodici² (ZSNP). Naime, Krivični zakonik³ (KZ), Porodični zakon⁴ (PZ) i ZSNP ne određuju pojam člana porodice na istovetan način. Krivični zakonik najuže definiše ovaj pojam pri čemu pasivni subjekt kod krivičnog dela nasilje u porodici iz člana 194 KZ može biti samo član porodice iz člana 112 stav 28 KZ⁵ (Marković, 2018). Zakon o sprečavanju nasilja u porodici dosta šire, a PZ najšire definiše pojam člana porodice.⁶ Tako, na primer, lica koja su u intimnom partnerskom odnosu i nemaju zajedničko dete, odnosno dete nije na putu da bude rođeno, ne mogu imati ulogu učinioca i oštećenog kod krivičnog dela nasilje u porodici, a mogu biti mogući učinilac i žrtva nasilja u porodici po odredbama ZSNP. Partner/ka u homoseksualnom odnosu ne može učiniti krivično delo nasilja u porodici prema partneru/ki, a stric, strina, ujak ili ujna ne mogu učiniti krivično delo nasilje u porodici prema bratancu ili bratanici, odnosno sestriću ili sestričini, a nasilje u porodici po ZSNP mogu samo ako žive u zajedničkom domaćinstvu. Međutim, po odredbama PZ se smatraju članom porodice i prema istima se mogu odrediti mere porodičnopravne zaštite.

¹ Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici - Istanbulska konvencija, član 3.

² Službeni glasnik RS, br. 94/2016, 10/2023 i dr. zakon.

³ Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.

⁴ Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011-dr. zakon i 6/2015.

⁵ Članom porodice smatraju se: supružnici, njihova deca, preci supružnika u pravoj liniji krvnog srodstva, vanbračni partneri i njihova deca, usvojlac i usvojenik, hranilac i hranjenik. Članovima porodice smatraju se i braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika, ako žive u zajedničkom domaćinstvu, kao i lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.

⁶ Porodični zakon (član 197) pod članom porodice podrazumeva sve krvne srodnike i sva lica u tazbinskom odnosu bez ograničenja stepena, dok ZSNP pod članom porodice podrazumeva sve krvne srodnike u pravoj liniji a u pobočnoj liniji do drugog stepena i srodnike u tazbinskom odnosu do drugog stepena srodstva.

Za potrebe ovog rada pod intimnim/om partnerom/kom podrazumevaju se lica u bračnom, vanbračnom i svakom drugom intimnom partnerskom odnosu, lica koja su u emotivnoj ili seksualnoj vezi, kao i lica koja su bila u takvom odnosu u prošlosti. Intimni femicid podrazumeva ubistvo žena od strane muških intimnih partera, uključujući sadašnje i bivše supružnike, vanbračne partnere i momke sa kojima je žrtva bila u emotivnoj i/ili seksualnoj vezi (Konstantinović Vilić i dr., 2019).

Do primene ZSNP, suzbijanje nasilja u porodici i zaštita žrtava obezbeđivana je primenom krivičnopravnih, porodičnopravnih i prekršajnopravnih zakonskih normi, a nadležni organi su imali obavezu postupanja nakon činjenja kaznenog dela koje je imalo obeležje fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja izvršenog od strane člana porodice. Ratifikacija Istanbulske konvencije⁷ i donošenje ZSNP su bili prekretnica u promeni strategije suprotstavljanja nasilju u porodici u Srbiji. Propisana je obaveza postupanja policije i pravosudnih organa i pre činjenja nasilja u porodici, a u pravni sistem Srbije je eksplicitno uvedena još jedna vrsta nasilja, ekonomsko nasilje.⁸ Ovaj zakon daje preventivna ovlašćenja policiji i javnom tužilaštvu⁹, uređuje postupak procene rizika od nasilja u porodici, izricanje i produžavanje hitnih mera, prekršajno sankcionisanje učinilaca koji prekrše hitne mere, kao i plansku zaštitu žrtava nasilja u porodici, odnosno izradu individualnog plana zaštite i podrške žrtava od strane grupe za koordinaciju i saradnju (Marković, Kolarić, 2023). Između ostalog, primena ZSNP „treba da osigura integrisan, multisektorski i na ljudskim pravima zasnovan pristup prevenciji, procesuiranju i zaštiti žena žrtava nasilja u porodici” (Ćopić, 2019: 159). Proaktivan rad i procena rizika neposredne opasnosti od nasilja u porodici su postali redovan, zakonom propisan način delovanja policije i pravosudnih organa. Proaktivnost, između ostalog, podrazumeva obavezu otklanjanja uzroka i uslova koji mogu prouzrokovati nasilje u porodici. Pretpostavka efektivnog snižavanja rizika viktimizacije jeste unapređivanje procene rizika u cilju sprečavanja nasilja i zaštite žrtava (Jovanović, Simeunović-Patić, 2016). Rizik neposredne opasnosti od nasilja u porodici podrazumeva verovatnoću (mogućnost) da do nasilja u

⁷ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS -Međunarodni ugovori, br. 12/2013, 4/2014.

⁸ Prema Porodičnom zakonu, nasilje u porodici je i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamereno ponašanje, tako da obuhvata i ekonomsko nasilje. Međutim, ZSNP prvi put eksplicitno pominje termin ekonomsko nasilje.

⁹ O postupanju javnog tužilaštva u suprotstavljanju nasilju u porodici primenom 'pre-crime' koncepta videti u: Lazić, Nenadić, 2017: 493.

porodici dođe u vremenu koje neposredno predstoji. Nakon dobijanja saznanja o nasilju u porodici policija ima obavezu da preduzme preventivne mere u cilju zaštite žrtve (Kolarić, 2021), pri čemu nadležni policijski službenik ima dužnost da odmah proceni rizik (član 5 ZSNP). Procene rizika se vrši, ne samo kada je do nasilja došlo, nego i kada postoji opasnost da do nasilja može doći. Nakon utvrđivanja postojanja rizika preduzimaju se aktivnosti u cilju zaštite žrtve i prevencije nasilja. Jedan od ciljeva treba da bude podizanje poverenja građana u nadležne organe i ustanove i ohrabrivanje žrtava da prijave nasilje. To se može postići samo ukoliko preduzete aktivnosti i mere u pojedinačnim slučajevima isključuju mogućnost nastupanja najtežih posledica po žrtvu koja se obratila za pomoć. Međutim, brojni slučajevi nam pokazuju da su žrtve lišene života nakon što su prijavile nasilje u porodici (Marković, 2019; Kolarić, Marković, 2019). Nadležni organi, polazeći od činjenice da svako ima pravo na život i bezbednost ličnosti (prema članu 3 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine), odnosno da ta prava predstavljaju vrhovna ljudska prava koja se nalaze ispred svakog drugog prava (Kolarić, 2018: 15), treba da preduzmu blagovremene i delotvorne mere zaštite žrtve u cilju sprečavanja najtežih posledica.¹⁰ Ratifikovanjem Istanbulske konvencije Srbija se obavezala da svi relevantni organi obave procenu rizika od ponavljanja nasilja i od ubistva žrtve nasilja u porodici. Ukoliko je neophodno, treba da joj obezbede koordiniranu zaštitu i podršku, naročito vodeći računa o tome da li učini-lac poseduje vatreno oružje, odnosno ima pristup vatrenom oružju (član 51 Istanbulske konvencije). Tumačeći mnogobrojne propise koji postoje u pravnom sistemu Srbije i regulišu ovu oblast, zaključuje se da obavezu procene rizika od ubistva i na osnovu te procene donošenje mera zaštite žrtve imaju grupe za koordinaciju i saradnju. Na osnovu ZSNP, u Srbiji su formirane 63 grupe za koordinaciju i saradnju na području svakog osnovnog javnog tužilaštva (RJT, 2024). Eksternom kordinacijom i delovanjem nadležnih institucija u sastavu grupa (članovi 25 i 26 ZSNP) ostvaruje se multisektorska saradnja u lokalnoj zajednici¹¹ (Stevanović i dr., 2018a). Procena rizika od nasilnog lišenja života žrtve treba da bude sastavni deo svakog individualnog plana zaštite žrtve (član 31 ZSNP). U prilog takvom stavu ističemo obaveze države

¹⁰ Policija ima zakonsku obavezu da odmah preduzme potrebne mere i radnje u cilju sprečavanja, odnosno zaustavljanja nasilja koje za posledicu može imati nanošenje telesnih povreda ili lišenje života (član 28), Zakon o policiji, Službeni glasnik RS, br. 6/2016, 24/2018, 87/2018.

¹¹ Videti članove 27 i 28 Zakona o policiji

iz člana 2 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda¹² (EKLJP). Neophodno je izvršiti procenu nivoa i prirode rizika i preduzeti preventivne operativne mere za zaštitu pojedinca čiji je život ugrožen od drugog pojedinca, kada postoji realna i neposredna opasnost za njegov život. To je konstatovano u mnogobrojnim odlukama Evropskog suda za ljudska prava (na primer, *Osman v. The United Kingdom*; *Bljakaj and Others v. Croatia*; *Kurt v. Austria*). U odluci *Kurt v. Austria* još se konstatuje da nema povrede člana 2 EKLJP ukoliko nadležni nisu znali, odnosno nisu morali znati da postoji realna i neposredna opasnost za život trećeg lica, pa samim tim nisu ni mogli preduzeti adekvatne mere koje bi sprečile nastupanje takve posledice (Marković, Kolarić, 2024: 228-229).

Polazeći od toga, cilj rada je prikaz i analiza rezultata sprovedenog istraživanja, te kontekstualizacija intimnog partnerskog nasilja, utvrđivanje prisustva intimnog femicida i ocena efikasnosti i efektnosti nadležnih organa u sprečavanju nastupanja najtežih posledica, odnosno delotvornost mera preduzetih u cilju obezbeđivanja bezbednost žrtve koja je prijavila nasilje i obratila se za pomoć nadležnim institucijama.

Metodološki okvir istraživanja ubistava emotivnog partnera/ke od strane drugog emotivnog partnera/ke

Predmet i cilj istraživanja

Predmet istraživanja su bila sva ubistva intimnih partnera/ki od strane drugog intimnog partnera/ke u petogodišnjem periodu (2018-2022) u Srbiji koja su evidentirana od strane Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije (u daljem tekstu MUP). Istraživanjem su prikupljeni podaci o sredstvu koje je korišćeno prilikom izvršenja ubistva, motivu učinioca, da li je nasilje vršeno pre ubistva, u kom procentu su se žrtve obraćale za pomoć policiji pre ubistva. Cilj istraživanja je bio da se dođe do saznanja o fenomenološkim obeležjima ubistava žena i muškaraca u kontekstu intimno-partnerskih odnosa, koliko je u Srbiji prisutan intimni femicid, kao i efektivnost i delotvornost mera

¹² Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Službeni list SCG - Međunarodni ugovori, br. 9/2003, 5/2005 i 7/2005 - ispr., i Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 12/2010 i 10/2015.

preduzetih od strane nadležnih organa u cilju obezbeđivanja bezbednosti žrtve nasilja u porodici koja je prijavila nasilje od strane intimnog partnera.

Istraživačka pitanja

Polazeći od predmeta i cilja istraživanja definisano je nekoliko istraživačkih pitanja:

- 1) Kakav je trend broja ubistava pri intimnom partnerskom nasilju od početka primene ZSNP?
- 2) Ko su najčešće učinioci, a ko žrtve ubistva pri intimnom partnerskom nasilju?
- 3) Koliko je prisutan intimni femicid u Srbiji nakon početka primene ZSNP?
- 4) Koja sredstva izvršenja se najčešće koriste prilikom ubistva u kontekstu partnerskog nasilja?
- 5) Koliko učinilaca izvrši samoubistvo nakon ubistva emotivnog partnera/ke?
- 6) Da li se iz analize sadržaja slučajeva u kojima je ubistvu prethodila prijava nasilja može zaključiti kako unaprediti postupanje nadležnih organa i grupa za koordinaciju i saradnju (GKS) u cilju zaštite žrtve nasilja?

Metod

Primenjeni metodološki postupak uključuje analizu podataka dobijenih od MUP i javnog tužilaštva, a ispitani su svi evidentirani događaji nasilja pri intimnom partnerskom odnosu na teritoriji Republike Srbije u kojima je član porodice lišen života od strane intimnog partnera/ke. Kada su prikupljeni podaci o svim slučajevima ubistava intimnog partnera/ke koji su evidentirani u policijskim evidencijama, urađena je kvantifikacija podataka po zadatim parametrima i komparacija po godinama u obuhvaćenom periodu, kako bi se utvrdili trendovi ubistava u intimnom partnerskom kontekstu (stagnacija, rast ili pad). Potom su izdvojeni oni slučajevi u kojima je učinilac prethodno prijavljivan za nasilje prema intimnom partneru/ki. Prikaz rezultata je organizovan kroz predstavljanje statističkih podataka koji se odnose na učinioce, žrtve i sredstva izvršenja dela i kvalitativnih podataka dobijenih metodom analize sadržaja sudskih i javnotužilačkih spisa predmeta pojedinačnih slučajeva partnerskih ubistava. Analizirano je postupanje policije, javnog tužilaštva, suda i grupa za koordinaciju i saradnju. Jedan slučaj u kom se žrtva obraćala policiji i tražila pomoć više puta, koji je za ishod imao ubistvo intimne partnerke i

samoubistvo učinioca, detaljno je opisan i analiziran. Razlog zbog kog je ovaj slučaj izdvojen od ukupno 23 ubistava intimnih partnerki kojima je prethodila prijava nasilja policiji, bio je taj što je nasilje prijavljivano više puta, svi nadležni organi su bili uključeni u suzbijanje nasilja i zaštitu žrtve, nasilje je trajalo i ponavljalo se više godina, evidentirane su pretnje ubistvom žrtvi nasilja, a slučaj je bio i predmet kontrole Zaštitnika građana koji je izvršio nadzor postupanja svih nadležnih institucija. Cilj je bio da se, nakon analize načina postupanja, koordinacije i saradnje nadležnih institucija u slučajevima kada žrtva prijavi intimnog partnera za nasilje i proganjanje a ne dobije adekvatnu zaštitu i bude lišena života, ukaže na eventualne propuste koji se čine od strane istih, kako bi se *de lege ferenda* propisale obavezujuće operativne procedure postupanja u cilju zaštite žrtve da bi se ovakve i slične posledice izbegle u budućnosti.

Prostorni i vremenski okvir istraživanja

Istraživanje je sprovedeno od 1. juna do 1. decembra 2023. godine. Obuhvaćena su sva evidentirana ubistva intimnih partnera/ki u policijskim evidencijama na teritoriji Republike Srbije, u petogodišnjem periodu, od 2018. do 2022. godine. Komparativni period je prethodni trogodišnji period, od 2015. do 2017. godine, a kontrolni period je bila 2023. godina. Detaljnije je analiziran slučaj iz Valjeva koji se desio u maju 2021. godine, koji je za posledicu imao ubistvo intimne partnerke koja se obraćala za pomoć i zahtevala zaštitu od nadležnih državnih organa.

Opis uzorka

Okvir uzorka su činili svi događaji ubistva intimnih partnera/ke. Od stane MUP-a dobijeno je svih 108 predmeta, svaki slučaj tekstualno opisan, sa podacima o vremenu i mestu izvršenja ubistva, polu i starosti učinioca i žrtve, načinu izvršenja, korišćenom sredstvu izvršenja, motivu, da li je učinilac ranije prijavljivan policiji, da li je izvršio samoubistvo, da li je podneta krivična prijava, odnosno izveštaj javnom tužiocu kada je učinilac izvršio samoubistvo. Izdvojeno je 25 slučajeva gde je nasilje u porodici prijavljivano (u 23 slučaja žrtva ubistva je bila ženskog pola, a u dva slučaja muškog pola). Analizirani su spisi tih 25 predmeta radi utvrđivanja fenomenoloških karakteristika intimno-partnerskih ubistava i načina postupanja nadležnih organa.

Postupak prikupljanja podataka

U cilju prikupljanja podataka, upućen je zahtev MUP za dobijanje deskriptivnih podataka o svim porodičnim ubistvima na teritoriji Srbije u petogodišnjem periodu (2018-2022). Zatim su izdvojena i analizirana ubistva učinjena u kontekstu intimno-partnerskog nasilja. Od pravosudnih organa su, po mesnoj nadležnosti, zatraženi spisi predmeta u kojima je nasilje prijavljivano pre ubistva kako bi se primenom metode analize sadržaja utvrdio način postupanja nadležnih organa. Zahtevom su obuhvaćeni spisi svih prijavljenih događaja nasilja u porodici vezanih za konkretan predmet. Od Zaštitnika građana zatražen je izveštaj o sprovedenom nadzoru u predmetu ubistva iz Valjeva koje se desilo u maju 2021. godine. Od Republičkog javnog tužilaštva prikupljeni su podaci o postupanju GKS na teritoriji Srbije.

Rezultati

Analiza statističkih podataka Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije

U periodu između 2018. i 2022. godine u Srbiji je, prema evidencijama MUP-a registrovano 188 muškaraca i 41 žena koji su učinili ubistvo člana porodice, u kojima je 145 žena i 92 muškarca lišeno života (Kolarić, Marković, 2024). Ovi podaci se odnose na sva porodična ubistva, pri čemu je pojam člana porodice posmatran u smislu člana 3 ZSNP. Dalje u radu analizirani su podaci koji se odnose na ubistva učinjena pri intimnom partnerskom odnosu, u istom vremenskom periodu na teritoriji Srbije.

Tabela 1. *Muškarci učinioci ubistva u intimnom partnerskom odnosu i njihove žrtve (MUP, 2023)*

Godina	Učinioc muškarac	Učinioc prijavlivan za nasilje u porodici	Žrtva intimna partnerka	Žrtva intimni partner	Samoubistvo/pokušaj samoubistva učinioca
2018.	20	4	19	1	7
2019.	19	8	19	0	12
2020.	22	4	21	1	10
2021.	14	2	13	1	7
2022.	15	5	15	0	6
Ukupno	90	23	87	3	42

Iz Tabele 1 se vidi da je 90 muškaraca lišilo života 87 intimnih partnerki i tri intimna partnera. U 42 slučaja izvršeno je ili pokušano samoubistvo od strane učinioca ubistva.¹³ Ukupno u 23 slučaja, u kojima je intimna partnerka bila žrtva ubistva, nasilje u porodici je prijavljivano policiji u periodu pre ubistva, i to najviše 2019. godine, a najmanje 2021. godine. Nasilje je prijavljivano na području različitih policijskih uprava (četiri slučaja u PU Užice, po tri slučaja u PU Sombor i PU Jagodina, po dva slučaja u PU Beograd, PU Pančevo i PU Novi Sad, po jedan slučaj u PU Sremska Mitrovica, Kragujevac, Smederevo, Valjevo, Pirot, Kruševac, Zrenjanin). U svim slučajevima u kojima je nasilje prijavljivano u vreme primene ZSNP izricane su hitne mere kada je procena rizika ukazivala na postojanje neposredne opasnosti od nasilja u porodici (15 slučajeva). U jednom slučaju hitne mere su izrečene žrtvi ubistva. U dva slučaja, muškarcu su pored ubistva intimne partnerke učinili i ubistvo muškarca koji je bio u emotivnoj vezi sa njegovom sadašnjom ili bivšom intimnom partnerkom. U jednom slučaju učinilac nasilja kome su izrečene hitne mere iste je prekršio, zbog čega je osuđen na kaznu zatvora, da bi drugi dan po izlasku iz zatvora, u vreme trajanja hitnih mera, lišio života partnerku, žrtvu nasilja u porodici (Marković, 2023a).

U tri slučaja žrtva je prijavila da joj je prećeno ubistvom. Analizom tih predmeta utvrđeno je da nadležni organi nisu preduzeli adekvatne mere da zaštite žrtvu. Prvi slučaj se desio u Novom Sadu, 24. maja 2019. godine kada je učinilac ubio suprugu i njene roditelje za vreme trajanja hitnih mera. Iako određena istraživanja pokazuju da hapšenje učinioca nasilja u porodici smanjuje rizik od ponavljanja nasilja (Amaral i dr., 2023), a 85% ispitanika širom sveta je mišljenja da su žene u većoj opasnosti da budu ubijene ako prijave nasilje koje su učinili njihovi partneri (Bartolomei, 2015), u ovom slučaju, bez obzira na to što je učinilac žrtvi pretio ubistvom, on nije bio uhapšen jer se javno tužilaštvo izjasnilo da se krivična prijava podnese u redovnom postupku.¹⁴ I u drugom slučaju, koji se desio u Pančevu, u julu 2019. godine, žrtvi je

¹³ Ukupno 33 učinioca muškaraca je učinilo samoubistvo, a 9 je pokušalo samoubistvo nakon ubistva intimne partnerke (MUP, 2023).

¹⁴ Trinaest dana pre ubistva žrtva je nakon napuštanja porodičnog doma sa decom prijavila muža zbog pretnji da će je ubiti ako ga prijavi policiji zbog nasilja koje je trpela više od 10 godina. Sproveden je postupak procene rizika i učiniocu su izrečene hitne mere. GKS nije izradio plan zaštite žrtve. Žrtva nasilja je ubijena pre sastanka GKS na kojoj je trebalo razmatrati ovaj slučaj, a krivična prijava za nasilje u porodici je dostavljena javnom tužiocu tri dana nakon ubistva žrtve (Više javno tužilaštvo u Novom Sadu, PI br. 65/23 od 20.7.2023. godine).

prećeno ubistvom, ali učinilac nije uhapšen.¹⁵ Treći slučaj u kom je žrtvi upućivana pretnja ubistvom od strane intimnog partnera desio se u Valjevu i on je detaljnije opisan u nastavku rada.

U određenom broju slučajeva GKS nije izradila individualni plan zaštite žrtve jer se ubistvo desilo pre zakazivanja sastanka GKS ili zato što nije procenjen visok rizik od nasilja u porodici. Pored pomenutih slučajeva iz Novog Sada i Pančeva, individualni plan zaštite žrtve nije donet od strane GKS u Paraćinu¹⁶ i Somboru¹⁷, iako je nasilje prethodilo ubistvu. U jednom slučaju žrtva je prijavila nasilje ali policijski službenik nije evidentirao prijavu niti je po prijavi postupio.¹⁸

Tabela 2. Sredstvo izvršenja - učinilac muškarac, žrtva intimna partnerka

Godina	Sredstvo izvršenja			
	Oštar predmet	Vatreno oružje	Fizička snaga	Drugi predmet
2018.	6	7	3	3
2019.	11	4	2	2
2020.	9	7	3	2
2021.	5	4	1	3
2022.	8	6	0	1
Ukupno	39	28	9	11

¹⁵ Muškarac je ubio svoju suprugu prema kojoj je četrdeset godina vršio nasilje i kojoj je pretio ubistvom, tako što ju je pratio nakon izlaska iz sigurne kuće do autobuske stanice u Pančevu, a zatim je lišio života upotrebom noža. Prethodno je žrtva prijavljivala nasilje u porodici, izričane su hitne mere, brakorazvodna parnica je bila u toku, a policiji je prijavljivano moguće kršenje hitnih mera od strane radnika sigurne kuće, ali je nadležni policijski službenik procenio da do kršenja mera nije došlo. GKS (Zapisnik sa sastanka, NPT 1 br.12/19 od 28.6.2019.) je procenila postojanje srednjeg nivoa rizika od nasilja u porodici i nije izradila individualni plan zaštite žrtve (Viši sud u Pančevu, Presuda br. 48/19 od 12. 5.2020. godine).

¹⁶ U Paraćinu, u maju 2022. godine, žrtvu je nakon raskida intimne veze, upotrebom automatskog pištolja koji je držao u ilegalnom posedu lišio života bivši partner, nakon čega je izvršio samoubistvo. Sedam meseci pre ubistva žrtva je prijavila bivšeg intimnog partnera da je presreće, vređa, da joj je iz ruke oteo mobilni telefon i tom prilikom povredio prste, a sve to zato što nije mogao da prihvati da je raskinula emotivnu vezu sa njim posle 20 godina zabavljanja. Izrečene su mu i produžene hitne mere, a GKS je procenila nizak nivo rizika od nasilja u porodici, zbog čega nije izrađen individualni plan zaštite (GKS Paraćin, NPT1 br. 22/21).

¹⁷ U Somboru, u januaru 2018. godine, učinilac prekršaja je osuđen na zatvorsku kaznu od 10 dana jer je prekršio hitne mere. Po izlasku iz zatvora, tokom trajanja hitnih mera, ubio je intimnu partnerku (Viši sud u Somboru, Spk.25/18 od 7. avgusta 2018. godine). Plan zaštite žrtve nije izrađen, niti je slučaj razmatran od strane GKS (Osnovno javno tužilaštvo u Somboru, Pi 23/23 od 1.8.2023. godine).

¹⁸ Događaj se desio u Kosjeriću, u maju 2018. godine. Žrtva je 50 minuta pre nego što je izvršeno ubistvo pozvala policiju i prijavila da nasilje traje. Učinilac je bio povratnik u vršenju nasilja u porodici. Protiv policijskog službenika podneta je krivična prijava za krivično delo nesavestan rad u službi (MUP, 2024).

Podaci u Tabeli 2 pokazuju da su muškarci u 45% slučajeva lišili života emotivne partnerke upotrebom sledećih sredstava: noža, sekire ili drugog podobnog oštrog predmeta, u 32% slučajeva upotrebom vatrenog oružja (pištolj, puška, bomba), drugog podobnog predmeta (čekić, motka, i sl.) u 13% slučajeva, a primenom fizičke snage u 10% slučajeva. Veliki broj ubistava se desio upotrebom vatrenog oružja koje je učinilac posedovao u ilegalnom posedu (21, odnosno 75%) (MUP, 2023).

Tabela 3. *Žene učiteljke ubistva pri partnerskom nasilju i njihove žrtve*

Godina	Učiteljka ubistva	Žrtva - emotivni partner	Nasilje u porodici prijavljivano u periodu pre ubistva	Samoubistvo/ pokušaj samoubistva učiteljke
2018.	3	3	-	-
2019.	3	3	-	-
2020.	3	3	-	1
2021.	5	5	-	-
2022.	4	4	2	1
Ukupno	18	18	2	2

Ukupno 18 žena je lišilo života intimnog partnera. U jednom slučaju, nakon ubistva intimna partnerka učinila je samoubistvo, a u jednom pokušala da učini samoubistvo. Tabelom 3 obuhvaćena je i jedna saučesnica u ubistvu koje se desilo 2019. godine.¹⁹ U dva slučaja prijavljivano je nasilje u porodici i izricane su hitne mere pre ubistva.²⁰

Tabela 4. *Sredstvo izvršenja – učinilac žena, žrtva intimni partner*

Godina	Oštar predmet	Vatreno oružje	Otrov	Drugi predmet
2018.	2	0	1	0
2019.	1	1	0	1
2020.	1	0	0	2

¹⁹ Slučaj se desio u Vrdniku: intimna partnerka je u saučesništvu sa novim intimnim partnerom učinila ubistvo, tako što je on, a nakon sklopljenog dogovora sa njom, iz pištolja koji je imao u nelegalnom posedu, žrtvu lišio života (MUP, 2023).

²⁰ U prvom slučaju, ubistvo je učinjeno u maju 2022. godine, a u periodu pre ubistva bilo je obostranih prijava za nasilje u porodici. Hitne mere su izricane učiteljki nasilja u 2020. godine. Protiv učiteljke je podignuta optužba za krivično delo teškog ubistva. U drugom slučaju, ubistvo je učinjeno u avgustu 2022. godine. Učiteljka je u periodu pre ubistva prijavljivala supruga za nasilje u porodici, izrečene su mu hitne mere, da bi ubrzo nakon toga on postao žrtva ubistva.

2021.	3	0	0	2
2022.	3	0	0	1
Ukupno	10	1	1	6

Žene su u posmatranom petogodišnjem periodu u većini slučajeva (10 ili 59%) koristile sekiru, nož ili drugi oštar predmet za izvršenje ubistva intimnog partnera, dok su u šest slučajeva koristile drugo podobno sredstvo (čekić, motka i slično) (Tabela 4). U jednom slučaju učiniteljka ubistva je otrovala žrtvu upotrebom cijanida. U jednom slučaju, žena je uz pomoć novog intimnog partnera u saučesništvu učinila teško ubistvo svog vanbračnog partnera koristeći pištolj kao sredstvo izvršenja.

Prikaz i analiza slučaja ubistva u intimnom partnerskom kontekstu

a) Opis događaja

U ovom delu rada je opisan slučaj ubistva pri intimnom partnerskom nasilju koji se dogodio u Valjevu. Izdvojen je iz uzorka od 23 ubistva intimnih partnerki kojima je prethodilo prijavljivanje nasilja u porodici nadležnim organima zato što su u rešavanju problema nasilja u porodici, koje je trajalo 18 meseci i koje je obuhvatalo upotrebu vatrenog oružja i upućivanje kvalifikovane pretnje, bile uključene sve državne institucije nadležne za sprečavanje nasilja u porodici po ZSNP. U cilju donošenja zaključaka kako sprečiti najteže posledice u sličnim slučajevima do kojih može doći u budućnosti, analiziran je njihov način postupanja, međusobna koordinacija, delotvornost i efikasnost preduzetih mera. Žrtva je duži vremenski period proganjana od strane bivšeg partnera, pri čemu je bila izložena fizičkom i psihičkom nasilju nakon raskida intimnog odnosa. Učinitelj ubistva je po profesiji bio policajac, vatreno oružje mu je bilo dostupno, a žrtvi je više puta pretio ubistvom.

Prva prijava nasilja²¹ evidentirana je godinu dana nakon raskida intimne partnerske veze učinioca i žrtve jer učinitelj nije prihvatio raskid. Žrtvu je pozivao telefonskim putem, ubeđivao da treba da nastave vezu, pretio joj ubistvom i samoubistvom, uhodio je i proganjao je. Žrtva je često primećivala učinioca da je prati, skrivala se od njega, nije palila svetlo u kući, naročito u vreme kada se viđala sa novim intimnim partnerom. Prijavila je policiji da se

²¹ Policijska uprava u Valjevu, Krivična prijava, KU broj 709/19 od 16. 12.2019.

plaši za svoj život, da ne može da spava, jede i da ne može normalno da funkcioniše u odnosu sa decom, niti na poslu. Učiniac je negirao da je vršio nasilje. Izrečena mu je i produžena hitna mera privremene zabrane kontaktiranja i prilaska žrtvi.²² Istovremeno je uhapšen zbog proganjanja, ali je sud odbio predlog za određivanje pritvora.²³ Primenom načela oportuniteta prijava je odbačena²⁴, a sud je ukinuo donetu meru zabrane prilaženja, sastajanja ili komuniciranja.²⁵ Učiniocu je privremeno oduzeto službeno oružje, koje mu je vraćeno devet meseci kasnije (Zaštitnik građana, 2022).

Sljedeća prijava nasilja je evidentirana godinu dana kasnije, 1. februara 2021. godine.²⁶ Žrtva je opisala događaje vršenja nasilja uz upotrebu vatrenog oružja, proganjanja i pretnje ubistvom i samoubistvom. Učiniocu je produžena hitna mera privremene zabrane kontaktiranja i prilaska žrtvi²⁷, uhapšen je i zadržan, a službeno oružje mu je oduzeto. Na predlog javnog tužioca sud mu je odredio meru zabrane približavanja na udaljenosti ne manjoj od 100 metara²⁸, ali ga je pustio na slobodu. Javno tužilaštvo je istog dana naložilo kriminalističkoj policiji da se preduzmu mere zaštite žrtve u skladu sa članom 5 stav 2 Zakonika o krivičnom postupku (ZKP)²⁹ i donelo naredbu za psihijatrijsko veštačenje osumnjičenog.³⁰ Sklopljen je sporazum o priznanju krivice

²² Osnovni sud u Valjevu, Rešenje Np.br.261/19 od 17.12.2019.

²³ Sud je doneo meru zabrane prilaska oštećenoj i mestu gde stanuje na udaljenosti manjoj od 500 metara i zabranu kontaktiranja fiksnim ili mobilnim telefonom putem poziva ili poruka.

²⁴ Naredba o odlaganju krivičnog gonjenja uz obavezu da isti uplati 40000 dinara u humanitarne svrhe (Osnovno javno tužilaštvo Valjevo, Naredba 1227/19 od 8.1.2020. godine) doneta je 23 dana od hapšenja učinioca, a krivična prijava je posle par dana odbačena jer je učinilac ispunio obavezu iz naredbe (Osnovno javno tužilaštvo u Valjevu, Rešenje 1227/19 od 13.1.2020. godine).

²⁵ Osnovni sud u Valjevu, Rešenje Kpp. 17/19 od 15.1.2020. godine.

²⁶ Majka žrtve prijavila je da duži period učinilac vrši fizičko i psihičko nasilje prema njenoj ćerki, da je zbog proganjanja promenila adresu stanovanja, da ju je prethodnog dana tukao i, držeći pištolj u ruci, izrekao pretnju da će je ubiti nakon rođendana koji je je bio deset dana kasnije, zbog čega (majka) strahuje za njen život.

²⁷ Osnovni sud u Valjevu, Rešenje, Np.br.18/21 od 3.2.2021. godine.

²⁸ Osnovni sud u Valjevu, Rešenje, K. br. 28/21 od 2.2.2021.godine.

²⁹ Član 5 stav 2 Zakonika o krivičnom postupku predviđa da „Javni tužilac ili sud može zahtevati da policija preduzme mere zaštite oštećenog ili svedoka u skladu sa zakonom“. Službeni glasnik, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US.

³⁰ Osnovno javno tužilaštvo u Valjevu, Kt. br. 113/21 od 2.2.2021. godine. Jedan od zadataka koji je postavljen veštacima bio je da se da odgovor na pitanje: da li postoji ozbiljna opasnost da osumnjičeni učini teže krivično delo i da li je potrebno radi otklanjanja ove opasnosti eventualno njegovo lečenje i na koji način. Tročlana komisija veštaka sastavljena od dva neuropsihijatra i jednog psihologa je već narednog dana dala nalaz i mišljenje. U zaključku veštačenja je

i učinilac je osuđen zbog činjenja krivičnog dela iz člana 138a KZ na uslovnu osudu i izrečena mu je mera bezbednosti.³¹ Postupak je okončan za tri dana.

Uvidom u spise predmeta utvrđeno je da je policija obilazila žrtvu na adresi stanovanja i da ju je kontaktirala telefonskim putem od 5. do 23. februara 2021.³² Nakon toga, ukinuta je bezbednosna zaštita žrtve.³³ Na novom sastanku GKS na kom je razmatran ovaj slučaj procenjeno je da postoji visok rizik od ponavljanja nasilja i doneta je odluka da policija učestalo nadzire kretanje žrtve u cilju njene zaštite, kao i da dostavlja izveštaj GKS na svakih sedam dana. Odlučeno je i da centar za socijalni rad (CSR) treba da obavi save-todavni razgovor sa žrtvom i mogućim učiniocem.³⁴

Žrtva nasilja je 14. maja 2021. godine prijavila policiji da je u sedam dana koji su prethodili prijavi u dva navrata videla učinioca u svojoj blizini kako je prati. Učinilac je negirao da krši meru bezbednosti koju mu je odredio sud. Policija mu je izdala meru upozorenja i o tome obavestila javno tužilaštvo. Ubistvo je učinjeno 17. maja 2021. godine, oko 5:30 časova ujutru. Učinilac je sačekao žrtvu ispred zgrade u kojoj je stanovala i koristeći vatreno oružje lišio je života. Kod žrtve je pronađen „biber sprej”, što ukazuje da je strahovala za svoj život i bezbednost. Učinilac je izvršio samoubistvo iz istog oružja kojim je učinio ubistvo, a koje je držao u ilegalnom posedu.

navedeno da osumnjičeni ne ispoljava znake bolesti zbog koje bi učinio teže krivično delo, ali nisu isključili ispoljavanje afektivne reakcije (Zaključak veštaka, Kt 113/21 od 3. februara 2021. godine).

³¹ Izrečena mu je i mera bezbednosti zabrane približavanja na udaljenosti manjoj od 100 metara oštećenju, mestu gde stanuje i radi i zabrane komunikacije sa oštećenom u trajanju od tri godine (Osnovni sud u Valjevu, Presuda, Spk. br. 2/21 od 3.2.2021. godine).

³² Povodom ovog slučaja GKS održala je vanredni sastanak, na kom je predstavnik policije izneo mišljenje da postoji visok rizik od nasilja i da je neophodno da se žrtva svakodnevno bezbednosno štiti jer je u ozbiljnoj opasnosti. Javni tužilac je naložio policiji da bezbednosno štiti žrtvu i da dostavljaju izveštaj o svom postupanju. Izvršen je pretres kuće i drugih prostorija učinioca, u potrazi za vatrenim oružjem u ilegalnom posedu, ali tom prilikom traženi predmeti nisu pronađeni.

³³ Policija je pismenim putem tražila od javnog tužioca koji je izdao nalog za zaštitu žrtve, da se izjasni da li treba i dalje da se bezbednosno štiti žrtva s obzirom da je pravnosnažnom presudom izrečena krivična sankcija i mera bezbednosti. Javno tužilaštvo naložene mere nije ukinulo niti je odgovorilo na dopis policiji.

³⁴ Slučaj je razmatran 26. marta 2021. godine. Predstavnik CSR je izneo podatke da se učinilac i žrtva nisu odazivali na pozive CSR, kao i da je žrtva telefonskim putem izjavila da ne želi saradnju sa CSR (GKS Valjevo, Zapisnik sa sastanka, br. 3/21 od 26.3.2021. godine).

b) Analiza opisanog događaja

Primarni motiv nasilja u periodu nakon raskida emotivne veze je težnja partnera da održi kontrolu nad partnerkom, odnosno doživljaj „vlasništva“ nad njom (Ignjatović, 2019). Opisani događaj iz Valjeva to potvrđuje i ukazuje na određene probleme koji se javljaju u radu nadležnih institucija prilikom zaštite žrtve nasilja. Učinilac je dva puta bio uhapšen zbog krivičnog dela proganjanja. Sud je u oba slučaja odbio da odredi pritvor, odredio je meru zabrane približavanja oštećenog i kontaktiranja sa istom. Pravosudni organi su bili izuzetno efikasni u rešavanju krivičnih predmeta, ali, nažalost, efikasnost ne podrazumeva efektivnost. Policija nije sprovela odluku GKS o neposrednoj zaštiti žrtve, pri čemu je žrtva lišena života nakon manje od dva meseca od donošenja te odluke. Ubistvo se desilo u jutarnjim satima, u vreme kada je žrtva krenula na posao, ispred zgrade u kojoj stanuje. Baš u to vreme, tri dana pre ubistva, videla je učinioca kako je posmatra i uhodi, što je i prijavila. Shodno tome, postojala je obaveza da se žrtva bezbednosno štiti u kritičnim vremenskim periodima, prilikom odlaska i dolaska sa posla, prevashodno prilikom izlaska i ulaska u stan, kao i u vreme preuzimanja deteta iz obdaništa. Žrtvu je bilo neophodno štiti u svim rizičnim situacijama koje su bile poznate policiji, jer ju je učinilac presretao i proganjao duži vremenski period. Učinilac je imao saznanje da žrtva mora biti u određeno vreme na određenom mestu zbog ispunjavanja svakodnevnih životnih obaveza. Trebalo je bezbednosno i operativno „pokriti“ ta mesta, relacije i područje u cilju zaštite žrtve, radi uočavanja učinioca i sprečavanja eventualnog napada i ugrožavanja žrtve.

Ovaj slučaj ukazuje na postojanje nepoverenja u rad CSR od strane žrtava, što bi trebalo detaljnije istražiti. Zaštitnik građana, koji je po sopstvenoj inicijativi vršio proveru postupanja u ovom slučaju, zaključuje da je bilo propusta u radu CSR,³⁵ kao i da je GKS napravila propuste jer žrtvu nije pozivala na sastanke na kojima je razmatran slučaj u kojem je ona subjekt zbog kog se donosi plan zaštite, a bila je po zakonu obavezna da je pozove. Navodi se i da su preduzete sve raspoložive mere iz okvira ovlašćenja policije radi zaštite

³⁵ Iako je 26.12.2019. godine CSR procenio visok rizik od ponavljanja nasilja u porodici, žrtva je odbila saradnju (kontaktirana je putem telefona), zbog čega je predmet pasiviziran 6.2.2020. godine. Nije ni pokušao obilazak žrtve na adresi prebivališta, a ista je živela sa detetom starosti 5 godina. Na dopis policije koji je upućen povodom rešavanja statusa držanja službenog oružja učinioca nasilja, dostavljen je odgovor da je predmet pasiviziran i završen jer nije bilo potrebe za daljim radom. Pri tome, činjenica da je prethodno procenjen visok rizik od ponavljanja nasilja nije spomenuta.

bezbednosti žrtve, sprečavanja ponavljanja nasilja i nasilničkog ponašanja njenog bivšeg partnera (Zaštitnik građana, 2022). Rezultati sprovedenog istraživanja pokazuju suprotno, u periodu od 24. februara do dana ubistva, policija nije izvršavala odluke javnog tužilaštva i GKS kojim je naloženo da preduzme neposredne mere zaštite žrtve.

Diskusija

Rezultati istraživanja pokazuju da su žrtve ubistva u intimnom partnerskom odnosu u 81% slučajeva bile žene. Muškarci su u 84% slučajeva učinili ubistvo, pri čemu su lišili života i tri muškarca, svoja intimna partnera. Rezultati ovog istraživanja potvrđuju nalaze mnogih ranijih istraživanja da su žene žrtve a muškarci učinioci ubistva pri vršenju intimno partnerskog nasilja (Joković, 2020). Pet puta više žena je lišeno života od strane svojih intimnih partnera, nego muškaraca od strane svojih partnerki. Od ukupnog broja ubijenih žena pri vršenju porodičnog nasilja, 60% je lišeno života od strane intimnog partnera, čime se potvrđuju rezultati ranijih istraživanja da je femicid od intimnog partnera najrasprostranjenija podvrsta femicida (Aljinović, 2024). Međutim, nakon upoređivanja nalaza ovog istraživanja sa nalazima istraživanja iz perioda pre donošenja ZSNP, utvrđeno je da se broj intimnih partnerskih femicida u Srbiji značajno smanjio. U periodu od 2011. do 2015. godine, ubijene su 202 žene pri intimno partnerskom nasilju (Nikolić-Ristanović, Konstantinović Vilić, 2018), a u petogodišnjem periodu za koji je vršeno istraživanje, ubijeno je 87 žena. Mnoge preventivne i proaktivne aktivnosti nevladinih organizacija za zaštitu prava žena i borbu protiv nasilja prema ženama, donošenje međunarodnih i regionalnih konvencija i drugih pravnih akata, donošenje ZSNP u Srbiji, kao i primena *'pre crime'* koncepta rada nadležnih organa u oblasti suprotstavljanja nasilju u porodici, evidentno daje određene pozitivne rezultate. Veoma je značajno bilo obavezivanje policije da preventivno deluje i procenjuje rizik od nasilja u porodici pri svakom saznanju da do nasilja može doći. Bezbednost žrtve nije samo njen interes već je i javni interes (Stevanović i dr., 2018b) i nadležni organi treba da joj obezbede potpunu, blagovremenu i delotvornu zaštitu.

Od ukupnog broja muškaraca koji su učinili ubistvo drugog člana porodice, 46% je učinilo intimni femicid, tj. lišilo je života svoju intimnu partnerku. Ovaj nalaz pokazuje da je broj evidentiranih muškaraca koji su lišili života

druge članove svoje porodice na sličnom nivou, bez obzira u kakvoj vrsti porodičnog odnosa se nalaze, da li su u srodstvu ili intimnom partnerskom odnosu.

Od ukupnog broja ubijenih žena pri intimnom partnerskom nasilju 26% se obraćalo za pomoć policiji. Zapaža se da je u 2022. godini taj procenat još veći, kada je 33% žena koje su bile žrtve ubistva od strane partnera nasilje prijavljivalo policiji. Svaki od tih slučajeva, sam po sebi, govori o neuspehu nadležnih institucija i neispunjavanju glavnog cilja - zaštite života žrtve koja se obratila za pomoć. Pravo na život je osnovno ljudsko pravo garantovano Ustavom i međunarodnim konvencijama, pa nadležni organi moraju preduzeti delotvorne mere da se ono zaštiti, naročito kada se žrtva obrati i zatraži pomoć. Neuspeh u tom smislu povećava tamnu brojku kriminaliteta u ovoj oblasti. Intimni femicid je izvršen u različitim opštinama i gradovima, što ukazuje da je problem nedelotvorne zaštite žena žrtava nakon prijave nasilja prisutan širom Srbije. Analiza dostupnih podataka iz svih slučajeva ubistava u partnerskom odnosu u kojem je žrtva žena, pokazuje da je u najvećem broju slučajeva lišenju života žrtve prethodilo vršenje nasilja, pri čemu je samo 26% učinilaca pre ubistva prijavljivano za nasilje (MUP, 2023). Prisutnost visoke tamne brojke kriminaliteta sugerše da žrtve nemaju poverenje da će dobiti zaštitu ako nadležnim organima prijave nasilje u porodici.

Detaljnije je opisan slučaj koji potvrđuje mnoga istraživanja koja govore da se intimni femicid najčešće dešava kada žrtva pokušava da raskine partnerski odnos, određeno vreme pre ubistva trpi nasilje, ako se žrtva odluči da prijavi nasilje, a nadležne institucije (policija, CSR, pravosuđe, GKS) ne preduzimaju blagovremene, adekvatne i delotvorne mere bezbednosne zaštite (Nikolić Ristanović, Konstantinović Vilić, 2018). Slučajevi na koje je ukazano u ovom radu, potvrđuju nalaze istraživanja da ubica pre činjenja intimnog femicida često upućuje kvalifikovanu pretnju žrtvi, kao i da učinioci negiraju nasilje, a nadležni organi ne reaguju adekvatno, te zanemaruju činjenicu da „prevencija femicida podrazumeva poznavanje konteksta, prepoznavanje faktora rizika za određenu vrstu femicida i blagovremenu intervenciju usaglašenu sa utvrđenim činjenicama“ (Pavićević i dr., 2016: 467).

Istraživanje sprovedeno u periodu 2006-2011. godina na teritoriji Beograda, pokazalo je da su muškarci učinioci ubistva u više od 80% slučajeva pretili ubistvom partnerki koja ih je prethodno napustila (Simeunović-Patić, Jovanović, 2017). Ubistvu je najčešće prethodilo uhođenje žrtve, a kao sredstvo izvršenja je u 60% slučajeva korišćeno vatreno oružje, najčešće u ilegalnom posedu (Simeunović-Patić, Jovanović, 2017). Ovi nalazi se podudaraju sa načinom izvršenja

ubistva koje je detaljnije prikazano u ovom radu. Učinioc je dve godine pre ubistva uhdio žrtvu, pretio joj ubistvom i samoubistvom. Potvrđena su ranija istraživanja da su faktori rizika koji prethode ubistvu pri intimnom partnerskom nasilju: raskid intimnog partnerskog odnosa, upućivanje pretnje ubistvom žrtvi, uhođenje žrtve koja je napustila partnera, posedovanje ili dostupnost vatrenog oružja, kao i pretnja samoubistvom (Mršević, 2014; Pavlov, Lacmanović, 2023). U slučajevima kada je prekinuta partnerska veza u kojoj je bilo nasilja, isto se najčešće nastavlja, a u nekim slučajevima i eskalira, posebno kada je u njemu prisutna kontrola prinudom (Ignjatović, 2019). Zapaža se da je u periodu koji je bio u fokusu ovog istraživanja, 48% muškaraca donelo odluku da izvrši samoubistvo nakon lišenja života intimne partnerke. Najčešće, samoubistvo učinioci izvrše odmah nakon ubistva. Određen broj učinilaca, nakon neuspešnog pokušaja samoubistva, isto izvrše u kasnijem periodu.³⁶

Rezultati istraživanja pokazuju i da učinioci muškarci koriste oštar predmet češće nego vatreno oružje za ubistvo intimne partnerke. I ranija istraživanja urađena u Srbiji daju slične nalaze (Lubura, 2017: 118). Neka istraživanja pokazuju da je dominantni oblik krivičnog dela nasilje u porodici izvršeno zloupotrebom vatrenog oružja nasilje prema bračnoj ili vanbračnoj partnerki (Konstantinović Vilić i dr., 2021), a da je vatreno oružje upotrebljeno za ubistvo pri intimnom partnerskom nasilju najčešće u ilegalnom posedu (AŽC, 2021), što potvrđuju i nalazi prikazanog istraživanja. Bez obzira na zaprećene visoke zatvorske kazne za nezakonito držanje vatrenog oružja u Srbiji visoka tamna brojka krivičnog dela iz člana 348 KZ je prisutna. Iako je prethodnih 20 godina realizovano nekoliko masovnih legalizacija oružja u Srbiji, muškarci ga i dalje često ilegalno drže u vlasništvu (Marković, 2023b). Nacrt zakona o izmenama i dopunama KZ³⁷ predviđa dalje pooštavanje kazni za nedozvoljeno držanje vatrenog oružja (član 59 Nacrta). Međutim, broj ubistava u kojim je korišćeno vatreno oružje u nezakonitom posedu učinioca pokazuje koliko je mala efikasnost nadležnih organa u suzbijanju ilegalnog držanja vatrenog oružja u Srbiji.

Pored žena žrtava femicida i muškarci su ubijani od svojih partnerki. Na osnovu 23 analizirana slučaja u kojima je ubistvu prethodila prijava nasilja, o

³⁶ Na primer, u slučaju koji se desio u Novom Sadu 2019. godine, učinilac je izvršio samoubistvo vešanjem sedam meseci nakon ubistva, dok se nalazio u pritvoru, u toku suđenja. Prethodno, neposredno nakon učinjenog femicida pokušao je samoubistvo nanošenjem posekotina na zglobovima obe ruke.

³⁷ Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/270924/270924-vest9.html>, stranici pristupljeno 19.11.2024.

kvalitetu rada GKS ne mogu se izvesti generalni zaključci. Primećuje se da GKS često ne preduzimaju adekvatne delotvorne mere zaštite žrtava nasilja. Na primer, GKS ima zakonsku obavezu da uz učešće žrtve, ako to ona želi, izradi individualni plan njene zaštite. Plan treba da sadrži procenu rizika od mogućnosti nastupanja nasilne smrti žrtve. Međutim, i pored određenih pozitivnih pomaka³⁸, GKS i dalje retko pozivaju žrtvu na sastanak grupe kada razmatraju slučaj nasilja iako žrtva najbolje zna kakva joj opasnost pretili. I o načinu rada GKS prilikom razmatranja slučajeva nasilja možemo diskutovati. GKS u Valjevu je u julu 2020. godine održala sastanak na kome je izradila 43 individualna plana zaštite (Kolarić, Marković, 2021). U Pančevu, pre izvršenja ubistva koje se desilo 12. jula 2019. godine GKS je razmatrala 139 slučajeva za 75 minuta, od kojih je 47 bilo novoprimitljenih. Među novim predmetima, razmatran je i slučaj žene koja je lišena života od strane supruga sa kojim je vodila brakorazvodnu parnicu.

Po podacima MUP-a, u trogodišnjem periodu koje je prethodilo istraživanju ubijeno je 66 intimnih partnerki (2015. godina - 19, 2016. godina - 23, 2017. godina - 24), od 2018. do 2020. godine ukupno 59, a u periodu 2021-2023. godina života su lišene 36 intimne partnerke od strane intimnih partnera. Međutim, 2023. godine je došlo do povećanja broja žrtava lišenih života od strane intimnog partnera u odnosu na prethodne dve godine - ubijeno je 18 žena (MUP, 2024). U toj godini evidentirano je devet samoubistava učinilaca ubistva i jedan pokušaj (MUP, 2024), što je iznad proseka koji je utvrđen u istraživanom petogodišnjem period, čime je pozitivan trend iz 2021. i 2022. godine prekinut. Međutim, broj ubijenih žena u kontekstu partnerskog nasilja je i dalje na nižem nivou u odnosu na period 2018-2020. godina. Pa ipak, povećanje broja žrtava femicida i samoubistava učinilaca u 2023. godini treba da bude upozorenje nadležnim organima da se podigne nivo zaštite bezbednosti žena koje su izložene intimnom partnerskom nasilju. Neka od rešenja kojim bi se predupredile slične situacije bilo bi obavezivanje GKS da razmatraju slučajeve nasilja u porodici u kraćem roku od onog koji ZSNP previđa, kao i propisivanje obaveze nošenja elektronskog uređaja kada GKS proceni visok rizik od nasilja.³⁹ Inkriminisanjem kaznenog dela, prekršaja ili krivičnog dela, sa zaprećenom

³⁸ U periodu 2018-2020. godine održan je 7961 radni sastanak GKS, izrađeno je 48678 planova a žrtve su učestvovala u izradi 1,3% (622) planova (Kolarić, Marković, 2021). U 2023. godini, doneto je 25396 individualnih planova zaštite a žrtve su učestvovala u donošenju 11% (2858) planova (Marković, 2024)

³⁹ Ovakav uređaj bi reagovao ispuštanjem zvučnog signala, odnosno alarma, ukoliko se lice koje ga nosi približi drugom na određenu udaljenost (na primer, 500 metara). Alarm bi se aktivirao i u dežurnoj službi mesno nadležne policije, pri čemu bi policija imala dovoljno

zatvorskom kaznom za svako namerno skidanje ili oštećenje elektronske naručnice, moglo bi da predupredi nepoštovanje obaveze njenog nošenja.⁴⁰

Zaključak

Primena *pre crime* koncepta u oblasti nasilja u porodici u Srbiji daje određene pozitivne rezultate. Uočava se trend smanjenja broja žrtava ubistava pri intimnom partnerskom nasilju u odnosu na period pre primene ZSNP i isti se stabilizovao prethodne dve godine. Mada se ne može izvesti generalan zaključak da je jedini razlog primena ZSNP, zapaža se da je u godinama nakon donošenja ZSNP došlo do smanjenja broja žena lišenih života od strane intimnog partnera u odnosu na period pre primene ovog zakona.

Rezultati sprovedenog istraživanja pokazuju da nadležni organi u najvećem broju prijavljenih događaja nasilja u partnerskim odnosima hitno preduzimaju mere prevencije predviđene ZSNP. Na osnovu analize 23 slučaja gde je nasilje od strane intimne partnerke prijavljivano pre ubistva, zaključuje se da nadležni organi blagovremeno dolaze na mesto događaja, dovode mogućeg učinioca u nadležnu organizacionu jedinicu MUP i vrše procenu rizika, izriču hitne mere i njihovo produženje i vrše procesuiranje učinioca za eventualno kršenje hitnih mera. Preduzimaju se mere koje su ZSNP propisane kao obavezne. Međutim, iz analize slučaja koja je prikazana u ovom radu, kao i podataka o drugim slučajevima femicida u intimno-partnerskom kontekstu, zaključuje se da ipak ima slučajeva kada se žrtva ne štiti od strane policije iako postoji

vremena da preduzme operativne mere zaštite žrtve ukoliko se alarm ne isključi u kratkom vremenskom intervalu, odnosno ukoliko se učinilac ne udalji na propisanu udaljenost. Mogli bi i telefonskim putem uspostaviti kontakt sa učiniocem i žrtvom u cilju izdavanja policijskog ovlašćenja upozorenja ili naređenja učiniocu, odnosno bezbednosnog saveta žrtvi.

⁴⁰ Sličan način postupanja i zaštite žrtava nasilja u porodici se primenjuje u nekim evropskim državama, na primer Francuska, Španija, Gruzija (Melnyk i dr., 2023). U Gruziji, od 2020. godine policija ima mogućnost kada proceni visok nivo rizika za žrtvu da odredi primenu elektronskog nadzora na period do 30 dana. Alarm se aktivira kada učinilac i žrtva budu na udaljenosti manjoj od 500 metara (tampon zona) i upozorenje se automatski šalje policiji na telefon za hitne pozive 112, učiniocu i žrtvi, pri čemu učinilac ima obavezu da se odmah udalji na veću razdaljinu. U suprotnom čini krivično delo, a zaprećena je krivična odgovornost i za svaku radnju koja je usmerena na onesposobljavanje ili uklanjanja uređaja za elektronski nadzor. Policija ima obavezu da kontaktira žrtvu i učinioca odmah po prijemu signala alarma i da preduzme mere zaštite žrtve. Prilazak učinioca na udaljenost manju od 100 metara od žrtve se smatra opasnom zonom. U periodu od maja do septembra 2023. godine, gruzijska policija je u 68 slučajeva koristila ovaj sistem (UN WOMEN Georgia, 2023).

naredba javnog tužilaštva i GKS da se mere zaštite preduzimaju. Da bi se izbegli ovakvi slučajevi Republičko javno tužilaštvo bi moglo da izda obaveznu instrukciju kojom bi obavezalo sva javna tužilaštva da se vrši hapšenje učinilaca krivičnog dela nasilje u porodici i predlaže meru pritvora u svim slučajevima kada postoje razlozi za određivanje pritvora.

U određenom broju slučajeva GKS ne stigne da razmatra slučaj nasilja pre činjenja ubistva, ili ne donosi delotvorne mere, odnosno ne izrađuje kvalitetne individualne planove zaštite žrtve nasilja kojim bi se nadležnim institucijama dodelili zadaci u cilju zaštite bezbednosti žrtve. Pozivanje žrtava na sastanke GKS mora biti ustaljena praksa jer žrtva, ukoliko to želi, ima pravo da učestvuje u izradi plana sopstvene zaštite. Kao rešenje problema zaštite žrtava nasilja u porodici *de lege ferenda*, trebalo bi razmisliti o izmeni odredbe ZSNP koja predviđa sastajanje GKS najmanje jednom u 15 dana i uvođenju u naš pravni sistem mere elektronskog nadzora u slučajevima kada GKS proceni visok rizik od nastupanja smrtnih posledica.

Literatura

Amaral, S., Dahl, G., Endl-Geyer, V., Hener, T. Rainer, H. (2023) Deterrence or Backlash? Arrests and the Dynamics of Domestic Violence. *National Bureau of Economic Research (NBER)*, Working Paper 30855, str. 1-47. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4334924>

Aljinović, N. (2024) Intimni femicid u kontekstu obiteljskog nasilja: Od neologizma do nomenklature kaznenog djela. *Služba Božja*, 1, str. 57-98.

Bartolomei, M. R. (2015) Domestic Violence and Human Rights. An Anthropological Viewm. *Ex Aequo - Revista Da Associação Portuguesa De Estudos Sobre as Mulheres*, 31, str. 91-104. <https://doi.org/10.22355/exaequo.2015.31.07>

Case of Osman v. The United Kingdom, no. 87/1997/871/1083, October 28, 1998.

Case of Kurt v. Austria, no. 62903/15, June 15, 2021.

Case of Bljakaj and Others v. Croatia, no. 74448/12, February 16, 2015.

Ćopić, S. (2019) Razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena žrtava nasilja u Srbiji, *Temida*, 2, str. 143-168. <https://doi.org/10.2298/TEM1902143C>

Gasmi, G., Prlja, D. (2024) *Nasilje nad ženama u međunarodnom pravu*. Beograd: Institut za uporedno pravo.

Saša M. Marković Ubistva u kontekstu intimnog partnerskog nasilja u Srbiji: Pojavni oblici i zaštita žrtava

Grupa za koordinaciju i saradnju Pančevo (2019) Zapisnik sa sastanka, NPT 1 br. 12/19 od 28.6.2019.

Grupa za koordinaciju i saradnju Valjevo (2021) Zapisnik sa sastanka, br. 3/21 od 26.3.2021.

Ignjatović, Đ., Simeunović-Patić, B. (2011) *Viktimologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Ignjatović, T. (2019) Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera: Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite. *Temida*, 2, str. 189-208. <https://doi.org/10.2298/TEM1902189I>

Jovanović, S., Simeunović-Patić B. (2016) Viktimizacija žena ubistvom i pravni odgovori. *Pravni život*, 9, str. 205-214.

Joković, J. (2020) Determinante i faktori rizika izloženosti femicidu, *Pedagogija*, 3, str. 172-189.

Konstantinović Vilić, S. Petrušić, N. Beker. K. (2019) *Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji*. Pančevo: Udruženje građanki FemPlatz.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Žunić, N., Beker. K. (2021) Nasilje u porodici i zloupotreba vatrenog oružja. Beograd: UNDP.

Kolarić, D. (2021) Jedan osvrt na primenu Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Republici Srbiji. U: Đ. Ignjatović (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji*, XI deo. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu, str. 182-197.

Kolarić, D. (2018) „Tvrdo jezgro ljudskih prava“ u praksi Ustavnog suda Srbije i Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2, str. 9-57.

Kolarić, D., Marković, S. (2019) *Komentar Zakona o sprečavanju nasilja u porodici*. Beograd: Službeni glasnik.

Kolarić, D., Marković S. (2021) Uloga nadležnih državnih organa u sprečavanju nasilja u porodici. U: S. Veljača (ur.) *Zbornik radova 11. Međunarodni naučni skup „Specijalna edukacija i rehabilitacija danas“*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 341-348.

Kolarić, D., Marković, S. (2024) Uzroci i pojavni oblici ubistava pri izvršenju nasilja u porodici u Republici Srbiji, *Sociološki pregled*, 2, str. 548–572

Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.

Lazić, R., Nenadić, S. (2017) Javno tužilaštvo pred izazovima Zakona o sprečavanju nasilja u porodici. U: S. Bejatović (ur.) *Reformski procesi i Poglavlje 23 (godinu dana*

posle) - *Krivičnopravni aspekti*. Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, str. 491-502.

Lubura, M. (2017) Pojam femicida i značaj njegovog pravnog regulisanja. *Strani pravni život*, 3, str. 115-130. <https://doi.org/10.56461/spz17308L>

Marković, S. (2018) *Sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici*. Beograd: Službeni glasnik.

Marković, S. (2019) Strategija suprotstavljanja nasilju u porodici. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 3, str. 1081-1097. <https://doi.org/10.5937/zrpfns53-23251>

Marković, S. (2023a) Prekršajni sud kao subjekt suprotstavljanja nasilju u porodici. *Bezbednost*, 3, str. 5-28. <https://doi.org/10.5937/bezbednost2303005M>

Marković, S. (2023b) Uloga policije u suzbijanju prekograničnog kriminala – Dve decenije reforme. U: V. Turanjanin, D. Čvorović (ur.) *Dve decenije reforme kaznenog zakonodavstva: Iskustva i pouke*. Zlatibor: LXII Savetovanje Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu, str. 555-568.

Marković, S. (2024) Analiza praktične primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici od strane nadležnih organa Republike Srbije. *Baština*, 63, str. 209-224. <https://doi.org/10.5937/bastina34-51714>

Marković, S., Kolarić, D. (2024) The Possibilities and Limitations of Preventive Action as a Form of Opposition to the Most Severe Forms of Domestic Violence. *Teme*, 1, str. 223-241. <https://doi.org/10.22190/TEME230707012M>

Marković, S., Kolarić, D. (2023) Some Effects of 'Pre-Crime' Concept in Combating Domestic Violence. *Nauka, bezbednost, policija*, 1, str. 40-57. <https://doi.org/10.5937/nabepo28-42953>

Melnyk, M., Stasiuk, N., Medvedska, V., Rufanova, V., Pletenets, V. (2023) European Experience of Prevention and Combating Domestic Violence. *Estudios constitucionales*, 2, str. 195-220. <https://doi.org/10.4067/S0718-52002023000200195>

Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) (2023) Dopisi sa podacima u vezi porodičnih ubistava za period 2018-2022., 05-13 br. 050-307/22 -2 iz 2022. i 2023. godine.

Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) (2024) Dopisi sa podacima u vezi porodičnih ubistava za period 2023. godina, 067.1 br 1810&2023 od 8.2.2024.

Mrščević, Z. (2014) *Nasilje i mi - Ka društvu bez nasilja*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Nikolić Ristanović, V., Konstantinović Vilić, S. (2018) *Kriminologija*. Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće „Prometej“.

Osnovno javno tužilaštvo u Valjevu, Naredba, Kt. br. 1227/19 od 8.1.2020.

Osnovno javno tužilaštvo u Valjevu, Rešenje, Kt. br. 1227/19 od 13.1.2020.

Osnovno javno tužilaštvo u Valjevu, Dopis, Kt. br. 113/21 od 2.2.2021.

Osnovno javno tužilaštvo u Valjevu, Naredba za veštačenje, Kt 113/21 od 2.2.2021.

Osnovno javno tužilaštvo u Valjevu, Zaključak veštaka, Kt. 113/21 od 3.2.2021.

Osnovno javno tužilaštvo u Paraćinu, Zapisnik GKS, NPT1 br. 22/21 od 5.11.2021.

Osnovno javno tužilaštvo u Somboru, Dopis, Pi 23/23 od 1.8.2023.

Osnovni sud u Valjevu, Rešenje, Kpp. 17/19 od 15. 1. 2020.

Osnovni sud u Valjevu, Rešenje, Np. br.261/19 od 17.12.2019.

Osnovni sud u Valjevu, Rešenje, Np. br.18/21 od 3.2.2021.

Osnovni sud u Valjevu, Rešenje, K. br. 28/21 od 2.2.2021.

Osnovni sud u Valjevu, Presuda, Spk. br. 2/21 od 3.2.2021.

Pavićević, O., Glomazić, H., Ilijić, Lj. (2016) Femicid kao deo strukture nasilja. *Temida*, 3-4, str. 453-476. <https://doi.org/10.2298/TEM1604453P>

Pavlov, T., Lacmanović V. (2023) *Karakteristike i prevencija slučajeva femicida-suicida počinjenih vatrenim oružjem u intimnom partnerskom odnosu*. Istraživački izveštaj. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

Policijska uprava u Valjevu, Krivična prijava, KU broj 709/19 od 16.12.2019.

Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011- dr. zakon i 6/2015.

Republičko javno tužilaštvo (RJT) (2024) Dopis, br. 18/24 od 14. marta 2024.

Simeunović-Patić B., Jovanović, S. (2017) Intimnopartnerski umori v Srbiji: Pojavne značilnosti, dejavniki tveganja in spolne (ne)simetrije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1, str. 31–42.

Stevanović, O., Subošić, D., Kekić, D. (2018a) Zastupljenost funkcija rukovođenja u Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici. *Nauka, bezbednost, policija*, 2, str. 131-146. <https://doi.org/10.5937/nabepo23-16795>

Stevanović, O., Subošić, D., Kekić, D. (2018b) Specifične karakteristike Zakona o sprečavanju nasilja u porodici. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 1, str. 153-168. <https://doi.org/10.5937/zrpfns52-17106>

Više javno tužilaštvo u Novom Sadu, Dopis sa traženim podacima, PI br. 65/23 od 20.7.2023.

Viši sud u Pančevu, Presuda br. 48/19 od 12.5.2020.

Viši sud u Somboru, Presuda Spk. 25/18 od 7.8.2018.

Zakon o policiji, Službeni glasnik RS, br. 6/2016, 24/2018, 87/2018.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 94/2016, 10/2023 (drugi zakon)

Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Službeni list SCG - Međunarodni ugovori, br. 9/2003, 5/2005 i 7/2005 - ispr. i Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 12/2010 i 10/2015.

Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS -Međunarodni ugovori, br. 12/2013, 4/2014.

Zaštitnik građana (2022) *Izveštaj Zaštitnika građana nakon sprovedenog postupka po sopstvenoj inicijativi*, br. 322-246/2021 od 12.12.2022.

Internet izvori

Autonomni ženski centar (AŽC) i partnerske organizacije (2021) Ubistvo žena u regiji Zapadnog Balkana 2021 Izveštaj. Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/femicid/2021_Godisnji_izvestaj_o_femicidu_u_regionu_Zapadnog_Balkana.pdf, stranici pristupljeno 18.11.2024.

Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Savet Evrope, 11.5.2011. Dostupno na: <https://rm.coe.int/1680462540>, stranici pristupljeno 18.11.2024.

Nacrt zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika. Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/270924/270924-vest9.html>, stranici pristupljeno 19.11.2024.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. Usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 (III) od 10. decembra 1948. godine. Dostupno na: <https://minlmpdd.gov.rs/wp-content/uploads/2024/07/univerzalna-deklaracijalat.pdf>, stranici pristupljeno 18.11.2024.

UN WOMEN Georgia (2023) Dostupno na: <https://georgia.unwomen.org/en/stories/take-five/2023/12/take-five-electronic-surveillance-ensures-maximum-safety-for-the-victim>, stranici pristupljeno 25.8.2024.

Homicides in the Context of Intimate Partner Violence in Serbia: Manifestations and Victim Protection

The paper focuses on instances of homicide in intimate partner relationships and the measures taken by competent institutions to protect victims in the Republic of Serbia. The paper aims to present the results of the conducted research and to contextualise intimate partner violence, as well as to determine the presence of intimate femicide in Serbia. Following the ratification of the Istanbul Convention, as well as the adoption and implementation of the Law on the Prevention of Domestic Violence, the competent authorities are under the obligation to act proactively, that is, acting towards the source of the problem even before an incident, i.e. an act of violence occurs. Applying the pre-crime concept, i.e. assessing the risk of domestic violence has become an obligation of the police. The paper presents the results of research done in 2023 that included reported occurrences of partner violence in Serbia in the period from 2018 to 2022, in which an emotional partner was deprived of life. The research focused on the manifestations of homicide, perpetrators and victims, manner of execution, the means of perpetration, suicides committed by the perpetrators of murders, as well as actions of the police and judicial authorities when violence was reported in the previous period. The results of the research show that the perpetrators of homicide in partner relationships are most frequently men, while the victims are most often women; homicide is most commonly committed after the termination of an emotional relationship using a sharp object or firearms, and 46% of the perpetrators in homicide cases decide to commit suicide. Murders are usually preceded by a threat, as well as long-term violence that the victim frequently fails to report to the competent authorities. To analyse the actions of the competent institutions operating within coordination and cooperation groups, a case of femicide is described that occurred after years of intimate partner violence. In the presented case, the victim was deprived of her life by an emotional partner, whom she had previously repeatedly reported for violence and stalking. At the end of the paper, the author concludes that trust in the police, judicial authorities and social work centres cannot be built unless, upon becoming aware of the threat of domestic violence, timely, appropriate, efficient and comprehensive protection of the victims is ensured.

Keywords: violence, intimate partners, femicide, perpetrator, victim, deprivation of life.

* Dr Saša Marković is an Associate Professor at the University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade. E-mail: sasamarkovic975@gmail.com.

TEMIDA

2024, vol. 27, br. 3, str. 401-417

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2403401P>

Pregledni rad

Primljeno: 21.1.2024.

Odobreno za štampu: 10.12.2024.

Dinamika nasilnih partnerskih odnosa – Začarani krug nasilja

IVANA PROVIĆ*

Unasilnim partnerskim odnosima često je prisutan obrazac ponašanja određen repetitivnom izmjenom faza koje uključuju periode bez prisutnosti nasilja, kao i one koje karakteriziraju različiti oblici psihičkog, fizičkog, seksualnog i/ili ekonomskog nasilja. Svaku fazu predstavlja skup ponašanja počinitelja i reakcija koje nasilje može izazvati kod žrtve. Slijed različitih oblika ponašanja objašnjava se pojmom „začarani krug nasilja” koji je detaljnije prikazan u ovom radu. Osim cikličnog obrasca nasilja koji se povezivao sa fizičkim incidentima nasilja, novije teorije ističu ulogu psihičkog nasilja u održavanju kontrole i moći od strane počinitelja. Emotivno manipulirajuća ponašanja, kao što su socijalna izolacija, prijetnje nasiljem ili omalovažavanje, pridonose brojnim negativnim fizičkim, psihičkim, ekonomskim i socijalnim posljedicama za žrtvu. Cilj rada je prikaz kako se dinamika nasilnih partnerskih odnosa i drugi relevantni čimbenici odražavaju na otežano donošenje odluke o izlasku iz nasilnog odnosa, kao i dugotrajne i ugrožavajuće posljedice i u slučajevima kada žrtva napusti počinitelja.

Ključne riječi: nasilje u obitelji, partnersko nasilje, začarani krug nasilja, cikličnost nasilja, rodno uvjetovano nasilje.

Uvod

Nasilje u partnerskim odnosima danas je široko priznato kao zdravstveni i društveni problem, te se ne definira samo kao upotreba fizičkog i seksualnog nasilja, već i kao ekonomsko i psihičko nasilje, koje je najčešći pojavni oblik

* Mr Ivana Prović je pružateljica podrške u Nacionalnom pozivnom centru za žrtve kaznenih djela i prekršaja – 116006 liniji, programu Udruge za podršku žrtvama i svjedocima, Republika Hrvatska. E-mail: npc@pzs.hr.

partnerskog nasilja (Carney, Barner, 2012). Definicije nasilja u partnerskim odnosima danas uključuju obrasce ponašanja i izvan korištenja fizičke sile, nasilja unutar doma i vremenskih granica trajanja odnosa (Sharp-Jeffs i dr., 2018). U znanstvenoj literaturi, ovakva shvaćanja počela su se iskazivati kroz različite teorije dinamike nasilnog odnosa, poput koncepta moći i kontrole, koji su predstavili Pence i Paymar (1986). Stark (2007) uvodi pojam prisilne kontrole (*coercive control*), a Johnson (2008) intimnog terorizma. U skladu sa tim, nasilje u intimnim partnerskim odnosima je obrazac prisilnog ponašanja koji karakterizira korištenje moći i kontrole jednog partnera nad drugim (Danis, Bhandari, 2010).

Svjetska zdravstvena organizacija definira nasilje od strane intimnog partnera kao ponašanje unutar intimnog odnosa koje uzrokuje fizičku, seksualnu ili psihičku štetu, a uključuje oblike fizičkog, seksualnog i psihičkog zlostavljanja, kao i kontrolirajuća ponašanja. Ova definicija obuhvaća nasilje od strane sadašnjih i bivših supružnika i partnera.¹ Nasilje u intimnim vezama može uključivati nasilje nad sadašnjim ili bivšim bračnim ili izvanbračnim partnerom, između djevojke i dečka te između istospolnih partnera. Isto tako, bitno je naglasiti kako je ovakav oblik nasilja rodno uvjetovan jer ga primarno uzrokuju muškarci prema ženama, u znatno intenzivnijim i češće ugrožavajućim oblicima (Krug i dr., 2002).

U preambuli Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (2014)² prepoznaje se da je ostvarenje rodne ravnopravnosti ključni element u sprečavanju nasilja nad ženama, te da je nasilje nad ženama jedan od ključnih socijalnih mehanizama kojim se žene prisilno stavljaju u podređen položaj u odnosu na muškarce. Nadalje, ističe se da su žene i djevojčice često izložene teškim oblicima nasilja koji predstavljaju tešku povredu ljudskih prava i glavnu prepreku postizanju rodne ravnopravnosti. Kao jedno od oblika rodno utemeljenog nasilja, također, prepoznaje upravo nasilje u obitelji, koje nerazmjerno pogađa žene. Prema Konvenciji (član 3b), nasilje u obitelji označava „sva djela tjelesnog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja koja se događaju u obitelji ili kućanstvu ili između bivših ili

¹ World Health Organization. Dostupno na: <https://apps.who.int/violence-info/intimate-partner-violence/>, stranici pristupljeno 15.4.2024.

² Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocImages/arhiva/images/pdf/Publikacija%20Konvencija%20Vije%C4%87a%20Europe%20o%20spre%C4%8Davanju%20i%20borbi%20protiv%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama%20i%20nasilja%20u%20obitelji.pdf>, stranici pristupljeno 10.1.2024.

sadašnjih bračnih drugova ili partnera, neovisno o tome dijeli li počinitelj ili je dijelio isto prebivalište sa žrtvom". Partnersko nasilje, kao oblik rodno uvjetovanog nasilja, prepoznato je i u Deklaraciji Ujedinjenih naroda o uklanjanju nasilja nad ženama (1993)³, prema kojoj nasilje nad ženama označava „svaki oblik rodno uvjetovanog nasilja koji rezultira ili će vjerojatno rezultirati fizičkim, seksualnim ili psihološkim ozljedama ili patnjom za žene, uključujući prijetnje takvih djela, prisilu ili arbitrarno uskraćivanje slobode, bez obzira na to događa li se u javnom ili privatnom životu" (član 1). Deklaracija UN specificira kako nasilje nad ženama obuhvaća i „svako fizičko, seksualno i psihološko nasilje koje se događa unutar obitelji, uključujući udaranje, spolno zlostavljanje ženske djece, nasilje povezano s institucijom miraza, bračno silovanje, osakaćivanje ženskih genitalija i ostale tradicionalne postupke štetne za žene, izvanbračno nasilje i nasilje vezano uz eksploataciju" (član 2a). Nasilje nad ženama kao otežavajući faktor u ostvarivanju ljudskih prava i temeljnih sloboda za žene prepoznato je i u Pekinškoj deklaraciji i Platformi za djelovanje (1995)⁴ čiji su ciljevi, između ostalog, „osiguranje pune primjene ljudskih prava žena i djevojčica kao neotuđivog, sastavnog i nedjeljivog dijela svih ljudskih prava i temeljnih sloboda" (član 9), „spriječiti i ukloniti sve vrste nasilja nad ženama i djevojčicama" (član 29), i „promicati i štititi sva ljudska prava žena i djevojčica" (član 31). Također, naglašava kako su „jednaka prava, mogućnosti i pristup dobrima, ravnomjerna raspodjela odgovornosti u obitelji između muškaraca i žena, kao i skladno partnerstvo među njima, od presudne važnosti za njihovu dobrobit, za dobrobit njihovih obitelji, kao i za učvršćivanje demokracije" (član 15). Bitno je istaknuti i feministički okvir kod objašnjavanja utjecaja rodni uloga i nejednakosti utemeljene na rodu na pojavu partnerskog nasilja. Bell i Naugle (2008), između ostalih, dovode u vezu nasilje nad ženama sa patrijarhalnim društvom koje nameće mušku nadmoć i kontrolu. Važni doprinosi feminističkih znanstvenica uključuju i koncepte kao što su začarani krug nasilja, naučena bespomoćnost, sindrom zlostavljane žene, dinamika moći i kontrole, teorija muške kontrole, teorija promatrača i drugo (Ali, Naylor 2013).

Utjecaj dugotrajnog i ponavljajućeg nasilja unutar intimnog odnosa ostavlja brojne posljedice koje se mogu razlikovati ovisno o obliku, učestalosti i

³ Dostupno na: <https://www.zagreb.hr/UserDocImages/ljudska%20prava/2017/ravnopravnost%20spolova/Deklaracija%20o%20uklanjanju%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama.pdf>, stranici pristupljeno 15.4.2024.

⁴ Beijing Declaration and Platform for Action. Dostupno na: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>, stranici pristupljeno 13.4.2024.

intenzitetu nasilja, ali uvijek uključuju fizičku ili psihičku patnju (Band-Winterstein, Eiskovits, 2014; Dziewa, Glowacz, 2021). Priroda takvih posljedica u velikoj mjeri se podudara sa simptomima posttraumatskog stresnog poremećaja. Takvi simptomi mogu poremetiti temeljna uvjerenja i percepciju okoline, partnera ili same sebe i njihovog odnosa. Takva promjena može utjecati i na vjerojatnost izlaska iz nasilnog odnosa (Dziewa, Glowacz, 2021).

Iako se rad fokusira na partnerske odnose, bitno je naglasiti da se, osim na razini interpersonalnih odnosa, dugotrajno nasilje i otežan odlazak iz nasilnog odnosa događa i zbog socijalnih i ekonomskih utjecaja, vezanih uz rodnu nejednakost, definirana očekivanja o rodnim ulogama te transgeneracijski prijenos nasilja, a koja rezultiraju i održavaju se brojnim predrasudama i stereotipima prema ženama općenito, a osobito prema ženama koje su žrtve rodno uvjetovanog nasilja.

Dinamika nasilnih partnerskih odnosa

Začarani krug nasilja

O začaranom krugu nasilja govorimo zbog toga što se u nasilnim partnerskim odnosima često uočava određeni obrazac ponašanja od strane počinitelja, odnosno slijed događaja i faza koji prethodi i slijedi nakon samog nasilnog događaja. Pojam „krug nasilja”⁵ prvi put u znanstvenu literaturu uvodi psihologinja Lenore E. Walker (1979) u svojoj knjizi *Battered Woman*, navodeći da postoji predvidljiv i repetitivan obrazac nasilničkog ponašanja. Kroz sindrom zlostavljanje žene definira žene koje su doživljavale dugotrajno i ugrožavajuće partnersko nasilje, a iskazuju određene psihološke reakcije. Obrazac nasilničkog ponašanja opisuje kroz četiri faze. Prvu fazu određuje gradacija napetosti, kako kod počinitelja, tako i kod žrtve. Intenziviraju se osjećaji frustracije, ljutnje, iritabilnosti i bijesa kod počinitelja, a kod žrtve se može javiti osjećaj straha i anksioznosti. Gradacija napetosti može biti povezana sa vanjskim okidačima, kao što su financijski problemi, interpersonalni problemi na poslu, zdravstveni problemi i velike životne promjene (trudnoća, rođenje djeteta, razvod, smrt

⁵ Navedeni termin često se koristi za bilo koji oblik skupa faktora koji održavaju nasilne i disfunkcionalne odnose, a u koje pripadaju i nasilni intimni partnerski odnosi u okviru kojih se najčešće spominje i objašnjava.

bliske osobe i slično).⁶ Nakon gradacije napetosti dolazi do nasilnog događaja koji uključuje bilo koji oblik nasilja (psihičko, seksualno, fizičko ili ekonomsko), a oblici nasilja mogu biti drugačiji svaki put kada se nasilje ponovi te variraju ovisno o samom odnosu. Ovakav obrazac ponašanja najčešće je uočljiv kada govorimo o fizičkom i seksualnom nasilju. Nakon nasilnog događaja slijedi faza pomirenja tijekom koje se počinitelj ispričava za nasilje koje je počinio, moli za oprost i daje obećanja da se nasilje neće ponoviti. Također, može iskazivati osjećaje krivnje i srama, tražiti razumijevanje od strane osobe prema kojoj je bio nasilan. Žrtva se može osjećati poniženo, a javljaju se i emocije straha i nepoštovanja od strane partnera. U ovoj fazi dolazi do izraženih oblika emocionalne manipulacije. Recimo, počinitelj često obasipa žrtvu pažnjom, ljubavlju, darovima i slično (Weiss, 2000). Zadnja faza je faza stišavanja koja definira period sličan fazi pomirenja, a glavna razlika je u tome što počinitelj više nije toliko pažljiv i usmjeren na iskazivanje osjećaja prema žrtvi, već njegovo ponašanje prelazi u pasivno-agresivno, kada prebacuje odgovornost i krivnju na žrtvu. Počinitelj se može ponašati kao da se nasilje nikada nije dogodilo ili ga opravdava, minimizira i banalizira vlastite akcije. U fazi stišavanja često dolazi do sluđivanja (*gaslighting*), oblika emocionalne manipulacije u kojem počinitelj žrtvu pokušava uvjeriti u njegovu istinu, a s ciljem da žrtva počinja preispitivati vlastito pamćenje, inteligenciju i mentalno zdravlje.

Promjene između različitih faza su suptilne i variraju ovisno o odnosu i obliku nasilja, ali pokazuju obrazac ponavljanja slijeda faza, dok su mirni periodi između nasilnih događaja sve kraći. Također, sami oblici nasilja, osobito emocionalnog, sa odmakom odnosa postaju sve intenzivniji. U početnoj fazi nasilne veze može doći do raznih oblika fizičkog, psihičkog, seksualnog i/ili ekonomskog nasilja, ali bitno je naglasiti kako se najčešće radi o blažim oblicima emocionalnog zlostavljanja kao što su verbalne uvrede ili optužbe, zbog čega se, kada govorimo o isključivo emocionalnom zlostavljanju više baziramo na intenziviranju oblika kroz protijek vremena, a ne cikličnom objašnjenju dinamike unutar odnosa (Weiss, 2000). Nerijetko blaže emocionalno nasilje preraste ne samo u teže oblike emocionalnog nasilja, nego i u fizičko nasilje.

Slijed faza nije fiksna. Kako u različitim odnosima, tako i u samom interpersonalnom odnosu one mogu varirati, nepravilno se izmijenjivati i trajati dulje ili kraće. Model kruga nasilja prvenstveno se odnosi na fizičko nasilje,

⁶ The 4 Stages of the Cycle of Abuse: From Tension to Calm and Back. Dostupno na: <https://psychcentral.com/health/cycle-of-abuse#tension>, stranici pristupljeno 5.9.2023.

te pretpostavlja da se ono događa rjeđe i nekontinuirano i da postoje mirne faze bez nasilja. Naime, iako je fazična izmjena ponašanja prisutna u odnosima, model kruga nasilja danas se nešto drugačije objašnjava i ima širu primjenu. Ono što je bitno naglasiti i osvijestiti je da je nasilje (prvenstveno psihološko) gotovo uvijek prisutno, kao i da su određena ponašanja u fazama „medenog mjeseca“, također, emocionalna manipulacija (obasipanje pažnjom, ljubavlju, kupovanje darova i slično). Emocionalna i psihološka komponenta ima bitnu ulogu u održavanju kruga nasilja, iako ne pokazuje nužno ciklične obrasce.

Iako su psiholozi i drugi znanstvenici često ukazivali na ograničenja (osobito nemogućnost generalizacije na sve vrste odnosa) istraživanja Walker, upravo se fazama koje je navela može sagledati često prisutan obrazac ponašanja nasilnika, osobito u kontekstu nasilja muškaraca nad ženama. Nadalje, začarani krug nasilja opisuje i odnosi se na cikličnost incidenata fizičkog nasilja, te zanemaruje utjecaj kontrole, moći i ostalih oblika psihološkog nasilja u ponavljanju nasilje i zatočenosti žrtve u nasilnom odnosu. Najzad, bitno je istaknuti kako je Walker (1979) svoje zaključke i krug nasilja definirala na temelju intervjua isključivo sa heteroseksualnim ženama (kao i većina daljnjih istraživanja), što isključuje bilo koji drugi oblik odnosa kada govorimo o spolu i seksualnoj orijentaciji.

Prisilna kontrola

Prisilna kontrola, također, opisuje dinamiku unutar intimnih odnosa, koja je podloga, odnosno srž samog nasilja u partnerskim odnosima. Prisilna kontrola, sama po sebi, nije definirana nasiljem, već se radi upravo o bazičnoj atmosferi straha i tjeskobe unutar odnosa, a koja je uspostavljena i održava se nasiljem i drugim sredstvima (Stark, 2007; Hamberger i dr., 2017). Ipak, nasilje u partnerskim odnosima povezano je sa prisilnom kontrolom, češće je sporadično i nepredvidivo i rezultira konstantnim stanjem straha i tjeskobe kod žrtve (Hamberger i dr., 2017). Ovakav strah u odnosima u kojima je prisutna prisilna kontrola, prisutan je i u slučajevima kada nema fizičkog nasilja, a često se nastavlja i nakon izlaska iz odnosa (Crossman i dr., 2016).

Prisutnost prisilne kontrole ne iskazuje se na cikličan način, već podrazumijeva postepeno uvlačenje žrtve u odnos, nakon čega je smanjena mogućnost izlaska iz njega zbog dominacije i kontrole koju počinitelj ima nad žrtvom, a koja rezultira smanjenom autonomijom i socijalnom mrežom žrtve.

Jedna od glavnih odrednica prisilne kontrole upravo je osjećaj zarobljenosti žrtve (Sharp-Jeffs i dr., 2017), a koje otežava osobi da napusti nasilnog partnera. Stark (2007) opisuje prisilnu kontrolu kao planiranu strategiju opresivnog ponašanja osmišljenu kako bi se osigurale i povećale privilegije temeljene na spolu nauštrb autonomije i dobrobiti partnerke. Ovakvo ponašanje ne uključuje samo fizičko nasilje, već i druge strategije, koje mogu uključivati i prijetnju nasiljem, što ukazuje da je nasilje kontinuum i da ovakvo planiranje zarobljavanja partnerice u nasilnom odnosu podrazumijeva nasilja kroz cijeli odnos. Stark (2007: 229) tvrdi da se prisilna kontrola sastoji od „strukturnih oblika uskraćivanja, izrabljivanja i zapovijedanja, koji neizravno prisiljavaju na poslušnost monopoliziranjem vitalnih resursa, diktiranjem poželjnih izbora, mikroregulacijom ponašanja partnerice, ograničavanjem njenih mogućnosti te uskraćivanje podrške koja je potrebna da osoba samostalno prosuđuje”. Dutton i Goodman (2005) ističu kako počinitelji identificiraju postojeće, ali i stvaraju nove ranjivosti kod žrtve koje bi mogli iskoristavati kako bi mogli činiti nasilje ili prijetiti istim. Iskorištavanje ranjivosti povezano je i sa sustavnim rušenjem žrtvinog samopouzdanja i vjerovanja u vlastite sposobnosti i mogućnost donošenja odluka.

Nasilje unutar prisilne kontrole je učestalije i više ugrožavajuće od drugih oblika nasilja, a veći je rizik da će se nastaviti i nakon napuštanja nasilnog partnera (Johnson, 2008). Brojna istraživanja ukazuju na to da prisilna kontrola može prethoditi, potaknuti i povećati vjerojatnost nasilja u intimnim partnerskim odnosima (Stark, Hester, 2019), dok su posljedice i dinamika prisilne kontrole bez nasilja slične onima u kojima je prisutno nasilje (Stark, Hester, 2019).

Hamberger i suradnici (2017) ističu tri čimbenika prisilne kontrole: 1) prisilna kontrola podrazumijeva namjeru i ponašanje počinitelja usmjereno ka cilju; 2) kontrolirajuće ponašanje žrtva mora doživjeti kao negativan oblik ponašanja, i 3) osim namjere i percepcije žrtve, za razvoj prisilne kontrole bitna je i sposobnost počinitelja, odnosno vjerodostojnost prijetnje nasiljem.

Psihičko nasilje i dinamika nasilja u partnerskim odnosima

Psihičko nasilje ne pokazuje nužno jednak ciklični obrazac koji uočavamo kod fizičkog ili seksualnog nasilja. Ono često počinje blažim, teže prepoznatljivim oblicima nasilja kao što su verbalne uvrede i blaže ljubomorno ponašanje. Žrtva se kroz tijek intenziviranja psihičkog nasilja desenzibilizira na opasnost

nasilnog ponašanja, koje u dužim odnosima može poprimiti i oblike potpune socijalne izolacije, izražene promjene ličnosti, identiteta i osjećaja samopoštovanja, zastrašivanje prijateljima smrću ili samoubojstvom, slušivanje ili namegljivo ponašanje poput uhođenja i uznemiravanja. Takva ponašanja izazivaju osjećaje straha, tjeskobe i ugroženosti, koji igraju veliku ulogu u održavanju začaranog kruga nasilja. Ovo se osobito odnosi na odnos u kojem je prethodno došlo do fizičkog napada, a u kojem nakon njega sama prijateljica nasiljem ostavlja jednak negativan učinak, budući da je žrtva svijesna da je osoba spremna učiniti to čime joj prijete⁷ (Salber, Taliaferro, 1995). Upravo takav obrazac vezan je uz dinamiku prisilne kontrole. Ipak, bitno je naglasiti kako prisilna kontrola nije izjednačena sa psihološkim nasiljem budući da ne podrazumijeva svaki oblik psihološkog nasilja nužno i kontrolirajuće ponašanje (Dutton, Goodman, 2005).

Zbog postepenog privikavanja žrtve na sve teže oblike nasilja, može doći i do nemogućnosti uvida u mogućnost izlaza iz nasilja. Sa druge strane, ciklični obrazac nasilja ima utjecaj na vještine osobe koja ga doživljava, pa ona percipira malu vjerojatnost uspjeha u pokušaju odlaska od nasilnog partnera, kao i na smanjivanje motivacije za reagiranjem na nasilje (Dziewa, Glowacz, 2021).

Osim što je opisala začarani krug samog nasilnog odnosa, Walker (1979) je, također, opisala sindrom zlostavljanje žene (*battered woman syndrome*) kao oblik posttraumatskog stresnog poremećaja, u okviru kojeg su prisutne specifične psihološke odrednice koje se javljaju kod žena koje su žrtve nasilja u obitelji – samookrivljavanje, nemogućnost prebacivanja krivnje na drugi izvor, osjećaj straha i ugroženosti za sebe ili svoju djecu, osjećaj da je počinitelj sveprisutan i sveznajuć.

a) Počeci istraživanja psihičkog nasilja u okviru fizički nasilnih odnosa

U razumijevanju uloge psihičkog nasilja u okviru fizički nasilnih odnosa, pored Walker (1979), koja je, osim fizičkog, ukazala i na psihološko nasilje koje nasilni partner koristi kako bi održao kontrolu nad partnericom, značajno je doprinijelo razvijanje Kotača moći i kontrole, konceptualnog okvira koji se koristi za objašnjavanje obrazaca ponašanja povezanih sa partnerskim

⁷ Problematika odnosa u kojima dolazi isključivo do psihičkog nasilja je vrlo opširna te se ovaj rad ne fokusira na nju, ali je bitno naglasiti da kod psihički nasilnih odnosa postoji niz faktora koji otežavaju ne samo reagiranje na nasilje, već i samo prepoznavanje psihološki zlostavljajućih oblika nasilja kao takvih (od strane same žrtve, počinitelja, socijalne okoline i društva), a koje je nužan prvi korak u oporavku i traženju podrške.

nasiljem. Koncept su početkom 1980-tih godina počeli razvijati Ellen Pence i Michael Paymar, a 1986. godine je prvi put objavljen. Tijekom 1980-tih i 1990-tih godina istraživači su sve više proučavali složenost i različite oblike intimnog partnerskog nasilja, uključujući i emocionalno i psihičko nasilje. U Sjedinjenim Američkim Državama sprovedeno je istraživanje na uzorku 234 žene koje su bile žrtve nasilja u obitelji, u kojem je 72% ispitanica izjavilo je da psihičko nasilje ima veći utjecaj na njih od fizičkog nasilja (Follingstad i dr., 1990). Prijetnje nasiljem ili rastavom, kao i oduzimanje djece ispitanice su doživljavale kao ozbiljno potresan oblik psihičkog zlostavljanja, naglašavajući visoko vjerovanje u to da će se prijetnje i ostvariti. Rezultati istraživanja ukazuju i na razlike između oblika psihičkog nasilja ovisno u duljini trajanja odnosa (kratkoročni i dugoročni). Prijetnje nasiljem, ljubomorna ponašanja i izolacija, restrikcija informacija, financija i socijalnih odnosa češće su bili prisutni u duljim vezama (Follingstad i dr., 1990). Također se pokazalo kako sudionice smatraju da i posljedice psihičkog nasilja (neovisno o tome intenzivira li se ono ili ne) imaju sve jači utjecaj, koji uključuje i sve veće opravdavanje i prihvaćanje nasilja.

Psihičko nasilje ima izražene dugoročne socijalne, društvene i financijske posljedice, poput stigmatizacije, nemogućnosti zaposlenja ili gubitka socijalne mreže, kao i otežano funkcioniranje u interpersonalnim odnosima, osobito u partnerskim. Također, žrtve iskazuju brojne promene u emocionalnom (depresivni i anksiozni simptomi, nesigurnost, strah, tjeskoba) i kognitivnom (smanjenja pažnja i koncentracija, promijenjena slika o svijetu i o sebi) funkcioniranju.

Razni oblici psihičkog zlostavljanja (socijalna izolacija, financijska, informacijska i emocionalna ovisnost, rušenje samopouzdanja i samopoštovanja i omalovažavanje imaju za cilj stvaranje ovisnosti žrtve o počinitelju i gubljenje resursa i mogućnosti žrtve da zatraži podršku i da se osnaži u odluci da izađe iz nasilnog odnosa.

Izlazak iz nasilnog odnosa

Napuštanje počinitelja je razdoblje koje je posebno opasno za žrtvu jer nasilni partner razvija osjećaj ugroženosti i straha od promjene i gubitka kontrole i moći u odnosu (Krug i dr., 2002). Shodno tome, nakon odlaska od nasilnog partnera, postoji najveći rizik od nasilja od strane počinitelja (Kemp, 2017), osobito kada je u odnosu bila prisutna prisilna kontrola. Mnogi

počinitelji nakon osjećaja gubitka kontrole nad osobom, istu pokušavaju vratiti daljnjim zastrašivanjima, uhođenjima, uznemiravanjima i prijetnjama, a ponekad nasilje nakon odlaska završava ubojstvom žrtve od strane počinitelja, odnosno, femicidom. Post-separacijsko nasilje je kontinuirano nasilje koje je izvršeno sa namjerom, a cilj mu je zastrašivanje bivše intimne partnerice. Može uključivati iskorištavanje kaznenopravnog sustava, ekonomsko zlostavljanje, prijetnje i ugrožavanje djece, izolaciju, uznemiravanje i uhođenje (Spearman i dr., 2023). Iako je post-separacijsko nasilje počinjeno na individualnoj razini, ukazuje i na to kako različiti faktori na široj razini facilitiraju pojavu ovog oblika nasilja (Spearman i dr., 2023). Ti faktori uključuju one vezane uz obitelj (različit odnos moći, stigmatizacija), zajednicu (kaznenopravni sustav i reakcije institucija) i društvo (rodne razlike i patrijarhalne norme).

Odlazak od nasilnog partnera (prekid partnerskog odnosa, iseljavanje iz zajedničkog kućanstva ili razvod braka) ne podrazumijeva uvijek i izlazak iz začaranog kruga nasilja, već se obrazac nasilja nastavlja, nerijetko i intenzivira nakon samog odlaska žrtve. Sama odluka i konačni odlazak iz partnerskog odnosa nije linearan proces, već se često radi o petlji u kojoj osoba pokušava otići i nekoliko puta prije nego što zauvijek prekine taj odnos. Većina žena koje dožive partnersko nasilje traže načine da se nasilno ponašanje promjeni ili da izađu iz tog odnosa, ali njihove strategije i koraci koje poduzimaju mogu se značajno razlikovati (Anderson, Saunders, 2003). Ove strategije mogu se odnositi na traženje formalne i neformalne podrške iz okoline, drugačije ponašanje prema partneru unutar odnosa, planiranje plana sigurnosti, korake koje će poduzeti u procesu izlaska, odluku na prijavu nasilja nadležnim institucijama i slično. Istraživanja ukazuju na to da strategije i cijeli proces donošenja odluke o izlasku žene iz nasilnog odnosa ovise o brojnim čimbenicima, uključujući individualne (depresivni simptomi, zamor), interpersonalne (imaju li djecu, dugotrajnost nasilja, oblici nasilja) i društvene faktore (stavovi o rodnim ulogama i ulozi žene unutar odnosa) (Barrios, 2021). Spremnost osobe da ode može biti pod jedinstvenim utjecajem isprepletenih sociokulturalnih utjecaja, kao što su rasa, socioekonomski status i spol (Barrios, 2021).

Kvalitativnim istraživanjem koje je sprovedeno u Belgiji tijekom COVID-19 pandemije, u kojem je intervjuisano 18 žena i tri muškarca koji su izlazili iz nasilnog heteroseksualnog odnosa, izdvojeno je osam ponavljajućih tema u vezi sa slijedom koraka u odlasku iz nasilne veze (Dziewa, Glowacz, 2021):

- 1) Promjena percepcije odnosa – prvi korak u procesu izlaska iz kruga nasilja upravo je osvještavanje da se nalazimo u nasilnom odnosu i/ili da smo na neki način ugroženi.
- 2) Percepcija i identificiranje nasilja – odnosi se na preispitivanje nasilnih događaja. Sudionici su spominjali događaje koji su bili prekretnice u odnosu (prelazak emocionalnog u fizičko nasilje, silovanje ili fizički napad koji je mogao rezultirati smrtnim ishodom), kao ekstremne događaje koji su ih toliko potresli i na neki način ih natjerali da shvate da su žrtve nasilja.
- 3) Preispitivanje odgovornosti za nasilje - preispitivanje vlastite i odgovornosti partnera. Budući da žrtve godinama od partnera (a nerijetko i od društva) slušaju da su same krive za nasilje, često dolazi i do samookrivljanja. Sa druge strane, sudionici su, također, počeli preispitivati krivnju i odgovornost partnera.
- 4) Odluka da je potrebna promjena – uključuje suočavanje i želju za promjenom, ali se ona odnosi na želju za promjenom partnerovog nasilnog ponašanja, a ne promjenom u smjeru izlaska iz tog odnosa.
- 5) Promjena i traženje pomoći „vanjske” osobe – u ovoj fazi fokus još uvijek nije na odlasku iz odnosa, nego na njegovom mijenjanju, odnosno smanjivanju nasilja.
- 6) Donošenje odluke za izlazak iz odnosa – sama odluka osnažuje i ohrabruje žrtvu na poduzimanje daljnjih koraka kako bi se zaštitila i izborila za život bez nasilja.
- 7) Odlazak – nosi niz pozitivnih posljedica, kao što su podrška okoline, osjećaj slobode i autonomije i preuzimanja kontrole nad vlastitim životom, povišeno samopouzdanje i vjerovanje da sami možemo donositi odluke koje su dobre za našu sigurnost i dobrobit. Sa druge strane, proces odlaska iz nasilnog odnosa podrazumijeva niz koraka i procedura koje žrtva mora poduzeti, kao i raznih interpersonalnih konflikata, nesigurnosti i promišljanja s kojima se moraju nositi.
- 8) Održavanje odvojenosti (fizičke i psihološke) – fizičko i mentalno odvajanje od počinitelja, koje može biti otežano unutrašnjim konfliktima i ambivalentnim osjećajima prema napuštanju počinitelja.

Financijska neovisnost je jedan od najizraženijih čimbenika u donošenju odluke o napuštanju nasilnog partnera (Rothman i dr., 2007), izravno povezan sa ekonomskim nasiljem, koje može biti oblik kontrole žrtve od strane

počinitelja, koja uključuje kontrolu nad financijama i onemogućavanje financijske samostalnosti (na primjer, kritiziranjem želje za obrazovanjem, utjecaj na žrtvine kolege na poslu, neomogućavanje zaposlenja). Navedeni koraci mogu biti otežani brojnim čimbenicima, koji uključuju karakteristike i okolnosti žrtve, počinitelja ili njihova odnosa (osobine ličnosti, financijska neovisnost, uključenost djece, ovisnosti, dostupnost formalne i neformalne podrške u okolini i slično), kao i vanjske čimbenike poput stigmatizacije, predrasuda i rodne nejednakosti (Reisenhofer, Taft, 2013). Tako Sweet (2019) naglašava kako se, primjerice, sluđivanje događa u interpersonalnim odnosima u kojima je prisutna nejednaka raspodjela moći. Mogućnost da nekoga prozovemo „ludim“ je rodno uvjetovana i temelji se na dugoj povijesti smatranja žena iracionalnima, pretjerano emotivnim i sklonim lošem prosuđivanju. Rodna nejednakost u roditeljskim ulogama, koja se odražava i na veću podcijenjenost i više neplaćenog rada u kući od strane žena, također je povezana sa otežanim izlaskom žene iz nasilnog odnosa (Elizabeth i dr., 2012). Donošenje odluka o izlasku iz nasilnog odnosa posebno je zahtijevno upravo zbog očekivanja proizašlih iz navedenih rodni normi (Kelly, 2011; Barrios, 2021).

Percepcija i reakcija žrtve na nasilje, odlazak iz nasilnog odnosa, kao i pomoć koja im je dostupna pod utjecajem je različitih kulturalnih čimbenika, kao što su rasa, etnička pripadnost, dob, status državljanstva, invaliditet, seksualna orijentacija, religija (Danis, Bhandari, 2010).

Otežan odlazak iz nasilnog odnosa povezan je i sa otežanom odlukom o prijavljivanju nasilja kojem je žrtva izložena. Nacionalni pozivni centar za žrtve kaznenih djela i prekršaja Hrvatske je 2023. godine analizirao 14113 poziva zaprimljenih tijekom prvih deset godina rada, u periodu od srpnja 2013. do prosinca 2022. godine (Andrijašević i dr., 2023). Između ostalog, analizirani su i razlozi žrtava i svjedoka koji nisu bili spremni na prijavu nasilja. U odnosu na ukupni broj poziva zaprimljenih od strane žrtava i svjedoka (9538), njih 6% (571) nije bilo spremno na prijavu. Tijekom razgovora sa osobama koje nisu bile spremne na prijavu, zaposlenici i zaposlenice Nacionalnog pozivnog centra za žrtve kaznenih djela i prekršaja uočili su razne prepreke, nesigurnosti, kao i ostale razloge neprijavlivanja (Andrijašević i dr., 2023: 92-93):

- 1) Zbunjenost i nedostatak informacija o tijeku postupka i pravima, kao i nedostatak formalne i neformalne podrške, što može biti izravna posljedica socijalne i informacijske izolacije. Osim otežanog pristupa podršci, ta podrška, osobito od strane neformalne okoline, ne mora uvijek biti korisna

(Trotter, Allen, 2009). Zbunjenost i preispitivanje vlastite stvarnosti može biti posljedica sluđivanja.

- 2) Nepoznavanje oblika i mogućnosti zaštite žrtava i svjedoka.
- 3) Nepovjerenje u institucije – nasilje u partnerskim odnosima, ali i smanjena mogućnost izlaska iz takvih odnosa odraz su društva u kojem žrtva živi. Odgovori društva i države na rodno uvjetovano nasilje i nasilje nad ženama, kao i postupanja službenika u postupcima nakon prijave nasilja, ključni su u stvaranju povjerenja i sigurnosti.
- 4) Očekivanje negativnih ishoda u postupku, poput oslobađajuće presude ili preblage kazne – ukazuje na nužnost adekvatnog odgovora države u slučajevima prijave nasilja, koji uključuje kažnjavanje počinitelja i strože kazne za kaznena djela nasilja u obitelji.
- 5) Strah od retraumatizacije i ponašanja službenika u slučaju pokretanja kaznenog postupka.
- 6) Strah od reakcije i osude okoline, koji ima utjecaj na spremnost na obraćanje institucijama za pomoć i podršku.

Iz ovih navoda se zaključuje da institucije uključene u podršku žrtvama nasilja i one unutar kaznenopravnog sustava imaju veliku ulogu u spremnosti osobe da prijavi nasilje koje doživljava, a time povećava i vjerojatnost odlaska iz nasilnog odnosa.

Pružatelji podrške Nacionalnog pozivnog centra ukazuju i na određene smjernice za postupanje institucija na temelju iskaza žrtava na liniji (Andrijašević i dr., 2023), a u svrhu osnaživanja žrtve i stvaranja sigurnijeg prostora koji povećava vjerojatnost obraćanja institucijama: osigurati osjetljiv i empatičan pristup unutar kaznenopravnog sustava, i poduzimati potrebne mjere kako bi se žrtva zaštitila od daljnjeg nasilja. Također, naglašavaju nužnost osiguravanja podrške i suradnje institucija i organizacija civilnog društva koje pružaju podršku žrtvama.

Zaključak

Za razumijevanje problematike nasilja u obitelji i svih njegovih pojavnih oblika, kao i za pružanje neformalne i formalne podrške žrtvama bitno je nasilje promatrati i u okviru dinamike odnosa između počinitelja i žrtve. U radu je takva dinamika prikazana pomoću modela koji objašnjava cikličnost faza

unutar nasilnog odnosa i modela prisilne kontrole, sa naglaskom na ulozi psihičkog nasilja u uspostavi nejednakosti moći i kontrole u odnosu, a time i u ostanku u nasilnim partnerskim odnosima. U radu sa žrtvama bitno je razumjeti dugotrajan i iscrpan proces napuštanja nasilnika i otvoreno razgovarati o razlozima za odlazak iz odnosa ili ostanak u njemu. Neophodno je žrtvi pružiti podršku i ukazati na mogućnosti koje ima u slučaju odluke o odlasku iz nasilnog odnosa. Također, treba imati u vidu ulogu šire zajednice i društva u olakšavanju ili otežavanju žrtvi da napusti nasilni odnos. Jasna osuda svakog oblika rodne neravnopravnosti kao i rodno uvjetovanog nasilja, kao i djelovanje institucija u skladu sa tim, nužan je temelj za stvaranje sigurnog prostora za žene koje doživljavaju nasilje u intimnom partnerskom odnosu. Odlazak iz nasilnog odnosa otežan je brojnim čimbenicima i predstavlja rizik za žrtvu, za šta je potrebno pokazati razumijevanje i podršku neovisno o tome koju odluku je žrtva donijela u datom trenutku. Razumijevanje ovih čimbenika ključno je za razvoj sustava podrške žrtvama intimnog partnerskog nasilja.

Literatura

- Ali, P. A., Naylor, P. B. (2013) Intimate Partner Violence: A Narrative Review of the Feminist, Social and Ecological Explanations for its Causation. *Aggression and Violent Behavior*, 6), str. 611-619. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.07.009>
- Anderson, D. K., Saunders, D. G. (2003) Leaving an Abusive Partner: An Empirical Review of Predictors, the Process of Leaving, and Psychological Well-being. *Trauma, Violence, and Abuse*, 2, str. 163-191. <https://doi.org/10.1177/1524838002250769>
- Andrijašević, A., Juričić, E., Koštal, V., Marincil, N., Meštrović, M., Popović, F. L., Prović, I., Štahan, M., Vdović, M. (2023) *116 006 Promjena počinje pozivom – Statistički prikaz poziva i iskustava iz prakse*. Zagreb: Udruga za podršku žrtvama i svjedocima
- Band-Winterstein, T., Eisikovits, Z. (2014) *Intimate Violence across the Lifespan: Interpersonal, Familial, and Cross-Generational Perspectives*. Springer Science and Business Media. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/978-1-4939-1354-1>
- Bell, K. M., Naugle, A. E. (2008) Intimate Partner Violence Theoretical Considerations: Moving towards a Contextual Framework. *Clinical Psychology Review*, 7, str. 1096-1107. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2008.03.003>
- Carney, M. M., Barner, J. R. (2012) Prevalence of Partner Abuse: Rates of Emotional Abuse and Control. *Partner Abuse*, 3), str. 286–335. <https://doi.org/10.1891/1946-6560.3.3.286>

- Crossman, K. A., Hardesty, J. L., Raffaelli, M. (2016) "He Could Scare Me Without Laying a Hand on Me": Mothers' Experiences of Nonviolent Coercive Control During Marriage and After Separation. *Violence against Women*, 4, str. 454- 473. <https://doi.org/10.1177/1077801215604744>
- Danis, F. S., Bhandari, S. (2010) Understanding Domestic Violence: A Primer. U: L. L. Lockhart, F. S. Danis (ur.) *Domestic Violence: Intersectionality and Culturally Competent Practice*. New York: Columbia University Press, str. 29-66.
- Dutton, M. A., Goodman, L. A. (2005) Coercion in Intimate Partner Violence: Toward a New Conceptualization. *Sex Roles: A Journal of Research*, 11-12, str. 743-756. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-4196-6>
- Dziewa, A., Glowacz, F. (2021) Getting Out from Intimate Partner Violence: Dynamics and Processes. A Qualitative Analysis of Female and Male Victims Narratives. *Journal of Family Violence*, 37, str. 1-14. <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00245-2>
- Elizabeth, V., Gavey, N., Tolmie, J. (2012) The Gendered Dynamics of Power in Disputes over the Postseparation Care of Children. *Violence against Women*, 4, str. 459-481. <https://doi.org/10.1177/1077801212452049>
- Follingstad, D. R., Rutledge, L. L., Berg, B. J., Hause, E. S., Polek, D. S. (1990) The Role of Emotional Abuse in Physically Abusive Relationships. *Journal of Family Violence*, 5, str. 107-120. <http://dx.doi.org/10.1007/BF00978514>
- Hamberger, L. K., Larsen, S. E., Lehrner, A. (2017) Coercive control in intimate partner violence. *Aggression and Violent Behavior*, 37, str. 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.08.003>
- Johnson, M. P. (2008) *A Typology of Domestic Violence: Intimate Terrorism, Violent Resistance, and Situational Couple Violence*. Boston: Northeastern University Press.
- Kelly, U. A. (2011) Theories of Intimate Partner Violence: From Blaming the Victim to Acting against Injustice: Intersectionality as an Analytic Framework. *Advances in Nursing Science*, 3, str. 29-51. <https://doi.org/10.1097/ANS.0b013e3182272388>
- Kemp, A. R. (2017) *Abuse in Society: An Introduction*. Long Grove: Waveland Press Inc.
- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy J. A., Zwi, A. B., Lozano, R. (2002) *World Report on Violence and Health*. Geneva: World Health Organisation.
- Pence, E., Paymar, M. (1986) *Power and Control: Tactics of Men who Batter*. Duluth: Minnesota Program Development.
- Reisenhofer, S., Taft, A. (2013) Women's Journey to Safety – The Transtheoretical Model in Clinical Practice when Working with Women Experiencing Intimate Partner Violence: A Scientific review and clinical guidance. *Patient Education and Counseling*, 3, str. 536-548. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2013.08.004>

Rothman, E. F., Hathaway, J., Stidsen, A., de Vries, H. F. (2007) How Employment Helps Female Victims of Intimate Partner Violence: A Qualitative Study. *Journal of Occupational Health Psychology*, 2, str. 136-143. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.12.2.136>

Salber, P. R., Taliaferro, E. (1995) *The Physician's Guide to Domestic Violence: How to Ask the Right Questions and Recognize Abuse: Another Way to Save a Life*. Volcano: Volcano Press.

Sharp-Jeffs, N., Kelly, L., Klein, R. (2018) Long Journeys toward Freedom: The Relationship Between Coercive Control and Space for Action: Measurement and Emerging Evidence. *Violence Against Women*, 2, str. 163-185. <https://doi.org/10.1177/1077801216686199>

Spearman, K. J., Hardesty, J. L., Campbell, J. (2023) Post-separation Abuse: A Concept Analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 4 str. 1225-1246. <https://doi.org/10.1111/jan.15310>

Stark, E. (2007) *Coercive Control: How Men Entrap Women in Personal Life*. Oxford: Oxford University Press.

Stark, E., Hester, M. (2019) Coercive Control: Update and Review. *Violence against Women*, 1, str. 81–104. <https://doi.org/10.1177/1077801218816191>

Sweet, P. L. (2019) The Sociology of Gaslighting. *American Sociological Review*, 5, str. 851-875. <https://doi.org/10.1177/0003122419874843>

Trotter, J. L., Allen, N. E. (2009) The Good, the Bad, and the Ugly: Domestic Violence Survivors' Experiences with their Informal Social Networks. *American Journal of Community Psychology*, 3-4, str. 221–231. <https://doi.org/10.1007/s10464-009-9232-1>

Walker, L. E. (1979) *The Battered Woman*. New York: Harper & Row.

Weiss, E. (2000) *Surviving Domestic Violence: Voices of Women Who Broke Free*. Calif: Volcano Press.

Internet izvori

Beijing Declaration and Platform for Action. Dostupno na: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>, stranici pristupljeno 13.4.2024.

Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/images/pdf/Publikacija%20Konvencija%20Vije%C4%87a%20Europe%20o%20spre%C4%8Davanju%20i%20borbi%20protiv%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama%20i%20nasilja%20u%20obitelji.pdf>, stranici pristupljeno 10.1.2024.

PsychCentral. The 4 Stages of the Cycle of Abuse: From Tension to Calm and Back. Dostupno na: <https://psychcentral.com/health/cycle-of-abuse#tension>, stranici pristupljeno 5.9.2023.

Ujedinjeni narodi. Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama. Dostupno na: <https://www.zagreb.hr/UserDocImages/ljudska%20prava/2017/ravnopravnost%20spolova/Deklaracija%20o%20uklanjanju%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama.pdf>, stranici pristupljeno 15.4.2024.

World Health Organization. Violence INFO. Dostupno na: <https://apps.who.int/violence-info/intimate-partner-violence/>, stranici pristupljeno 15.4.2024.

IVANA PROVIĆ*

Dynamics of Intimate Partner Violence – Cycle of Abuse

In an abusive intimate partner relationship, there is a pattern of behaviours determined by a repetitive change of phases that include periods without violence, as well as those characterised by different forms of psychological, physical, sexual and economic violence. Each phase is characterised by a set of perpetrator's behaviours that result in reactions that victims can experience. The sequence of different forms of behaviour is explained by the concept of a cycle of violence, which is presented in this paper. In addition to the cyclical pattern, which is associated with physical incidents of violence, theories also emphasize the role of psychological abuse in maintaining control and power by the perpetrator. Emotionally manipulative behaviours such as social isolation, threats of violence, stalking or belittling contribute to numerous negative psychological and social consequences that the victim may experience. The aim of this paper is to present how the dynamic in abusive intimate partner relationships and other relevant factors contribute to the difficulty in making a decision to leave the violent relationship, as well as the long-term and threatening consequences in case the victims leave an abusive partner.

Keywords: domestic abuse, domestic violence, a cycle of violence, gender-based violence.

* M.Sc. Ivana Prović is a counsellor in the National Call Center for Victims of Crime – Croatian 116 006 helpline, a programme of Victim and Witness Support Service, Republic of Croatia. E-mail: npc@pzs.hr.

TEMIDA
2024, vol. 27, br. 3, str. 419-439
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2403419A>
Originalni naučni rad
Primljeno: 9.2.2024.
Odobreno za štampu: 29.7.2024.

Prikaz sprovođenja programa rada sa učiniocima rodno zasnovanog nasilja u Republici Srbiji tokom 2021. godine¹

SLAVICA ADAMOVIĆ ZDRAVKOVIĆ*
NADA PADEJSKI ŠEKEROVIĆ

Programi rada sa učiniocima rodno zasnovanog nasilja koji se sprovode integrisano sa službama za podršku žrtvama, uz kontinuirano praćenje i upravljanje rizikom, čine osnovu sveobuhvatne zaštite i podrške ženama žrtvama rodno zasnovanog nasilja. U periodu od 2011. do 2021. programi su se sprovodili primarno u okviru centara za socijalni rad, bez utvrđene stabilnosti sa aspekta profesionalnih i tehničkih resursa i sa aspekta finansiranja programa. Cilj ovog rada je prikaz rezultata analize aktuelnog stanja u realizaciji programa rada sa učiniocima partnerskog nasilja u našoj zemlji tokom 2021. godine, sagledavanje nedostataka postojećih programa i formulisanje preporuka za njihovo unapređivanje. Ispitivanje je sprovedeno od strane ekspertkinja Nacionalne mreže OPNA na uzorku organizacija koje su realizovale programe sa učiniocima i žrtvama nasilja. Rezultati pokazuju da se najveći broj programa ne realizuje u skladu sa standardima i da je usklađivanje realizacije programa sa standardima promena koju je neophodno uvesti kako bi zaštita žrtava bila efikasnija.

¹ Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta Podrška sprovođenju programa za rad sa počiniocima nasilja nad ženama i nasilja u porodici u skladu sa članovima 16 i 12 Istanbulske konvencije, koji je realizovala Evropska mreža za rad sa počiniocima nasilja u porodici (WWP EN) u partnerstvu sa organizacijom UN Women.

* Dr Slavica Adamović Zdravković je docentkinja na Fakultetu za sport i psihologiju TIMS u Novom Sadu i članica Nacionalne mreže za rad sa počiniocima nasilja OPNA.
E-mail: slavica.adamoviczdravkovic@tims.edu.rs

Dr Nada Padejski Šekerović je docentkinja na Fakultetu za sport i psihologiju TIMS u Novom Sadu i članica Nacionalne mreže za rad sa počiniocima nasilja OPNA.
E-mail: nada.padejski@tims.edu.rs

Ključne reči: rodno zasnovano nasilje, programi rada sa učiniocima nasilja, istraživanje, Srbija.

Uvod

Republika Srbija je donošenjem Strategije za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2021-2025. godine (Vlada Republike Srbije, 2021) i donošenjem Zakona o rodnoj ravnopravnosti 2021. godine², definisala neophodnost realizacije programa rada sa učiniocima rodno zasnovanog nasilja u bliskoj saradnji sa specijalizovanim službama za podršku žrtvama nasilja, čime je pokazala da prepoznaje značaj realizacije programa rada sa učiniocima nasilja i njihov uticaj na prevenciju, zaštitu i podršku žrtvama. Međutim, potrebno je mnogo vremena i organizovanog rada na više nivoa i u okviru više ministarstava, kako bi se obezbedili uslovi za adekvatno sprovođenje programa i punu primenu svih standarda rada sa učiniocima i žrtvama nasilja. Takođe, važno je da država prepozna važnost izrade programa za rad sa učiniocima nasilja tokom izdržavanja kazne zatvora, učiniocima koji izlaze iz zatvora, učiniocima visoko rizičnog ponašanja, učiniocima koji su zavisni od alkohola ili drugih psihoaktivnih supstanci i učiniocima koji čine druge oblike rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici.

Uvođenje programa rada sa učiniocima nasilja u partnerskom odnosu u Republici Srbiji na sistematski i organizovan način započeto je 2011. godine kroz projekat *Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja* koji je realizovan uz podršku UNDP Srbija, tadašnje Uprave za rodnu ravnopravnost i Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije. U okviru navedenog projekta, 16 stručnjaka iz centara za socijalni rad obučeno je za implementaciju programa od strane organizacije Alternativa nasilju³ iz Norveške. Postojeći program ove organizacije je prilagođen za primenu u Srbiji, a na osnovu njega je kreiran i program obuke za profesionalce koji je akreditovan u Republičkom zavodu za socijalnu zaštitu (Sekulić, Malešević, 2012). Narednih godina programi rada sa učiniocima su se na različite načine i različitim tempom realizovali u različitim sredinama u Srbiji. Sveobuhvatna analiza usklađenosti

² Službeni glasnik RS, br. 52/2021-7.

³ Stiftelsen Alternativ til Vold. Dostupno na: <https://atv-stiftelsen.no/>, stranici pristupljeno 30.4.2024.

programa za rad sa učiniocima nasilja u Srbiji sa odredbama Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (tzv. Istanbulska konvencija; Council of Europe, 2011) i preporukama pratećih dokumenata (Jovanović Belotić, 2017a) je pokazala da programi koji su se tada u Srbiji sprovodili ispunjavaju samo devet od preporučenih 21 indikatora na osnovu kojih se može utvrditi da li program ispunjava preporučene standarde za primenu. Utvrđeno je da u Srbiji ne postoje standardi programa rada sa učiniocima nasilja u partnerskim odnosima, da postojeći akreditovani program obuke mora da se revidira i prilagodi evropskim standardima, uz neophodnost praćenja procene rizika i upravljanje rizikom, koje paralelno rade profesionalci i profesionalke koji/e rade sa učiniocima nasilja i profesionalke koje rade sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja.

Vodeći se činjenicom da je prvi vodič za razvoj standarda programa rada sa učiniocima nasilja u Evropi donet 2008. godine, da u Srbiji ne postoje standardi za rad sa učiniocima rodno zasnovanog nasilja iako postoji potreba za njihovim formulisanjem, grupa stručnjaka, u kojoj su učestvovali predstavnici Nacionalne mreže za programe rada sa počiniocima nasilja u porodici (OPNA), organizacije civilnog društva koje pružaju podršku ženama koje su u situaciji nasilja, Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu i Pokrajinskog zavoda za socijalnu zaštitu, 2018. godine izradila je predlog nacрта standarda programa rada sa učiniocima nasilja u partnerskim odnosima. Tokom 2019. godine je realizovan pilot projekat sa ciljem provere predloga standarda u dva grada u Srbiji, Novom Sadu i Kragujevcu, nakon čega je urađena revidirana, finalna verzija ovog dokumenta (Jovanović Belotić, 2019). Definisane standarde, njihova pilot primena, kao i formulisanje konačne verzije standarda sprovedeno je kao jedna od aktivnosti u okviru šireg projekta *Integrisani odgovor na nasilje nad ženama i devojčicama u Srbiji II*.⁴ Međutim, do danas, definisani predlog standarda za rad sa učiniocima nasilja nije integrisan ni u jedan referentni sistem u Republici Srbiji (sistem socijalne zaštite i/ili sistem pravosuđa).

Programi rada sa učiniocima partnerskog nasilja, generalno posmatrano, predstavljaju preventivne programe koji imaju dvostruki cilj: 1) promenu stavova i nasilnih ponašanja učinilaca i 2) sprečavanje ponavljanja nasilja, uz

⁴ Integrisani odgovor na nasilje nad ženama i devojčicama u Srbiji II je zajednički projekat agencija Ujedinjenih nacija (UNDP, UNICEF, UN Women i UNFPA) i Vlade Republike Srbije. Aktivnosti usmerene na programe rada sa učiniocima nasilja sprovode se u okviru komponente koju sprovodi UNDP. Dostupno na: <https://www.undp.org/sr/serbia/projects/integrisani-odgovor-na-nasilje-nad-zenama-i-devojicicama-u-srbiji-ii>, stranici pristupljeno 28.4.2024.

obezbeđivanje sigurnosti žrtava. Programi rada sa učiniocima nasilja su deo intervencija društva koje od učinilaca nasilja zahtevaju preuzimanje odgovornosti za promenu. Najstariji model grupnog tretmana učinilaca nasilja deo je Duluth modela⁵ intervencije – multisektorskog pristupa u postupanju u slučajevima partnerskog nasilja koji ima za cilj da obezbedi koordinisan odgovor organa, institucija i organizacija u pravcu efikasnog postupanja u ovom kontekstu. Primena protokola kao metoda koordinacije delovanja svih uključenih aktera ima za cilj obezbeđivanje sigurnosti žrtava nasilja, promenu stavova zajednice o rodno zasnovanom nasilju i obezbeđivanje procedura da se učinioci nasilja pozovu na odgovornost zbog nasilja koje čine (Čopić, Stevković, 2012). Standardi programa rada sa učiniocima nasilja u partnerskim odnosima u Srbiji (Jovanović Belotić, 2019) posmatraju programe rada kao deo šire intervencije društva u zaštiti žrtava za čije uspešno sprovođenje je neophodna koordinacija svih uključenih službi i organizacija.

Predmet rada su programi rada sa učiniocima partnerskog nasilja koji se realizuju u Srbiji. Cilj rada je prikaz rezultata analiza primene programa rada sa učiniocima partnerskog nasilja tokom 2021. godine i procena u kojoj meri se realizuju u skladu sa kreiranim predlogom standarda, kao i davanje preporuka za unapređenje načina realizacije programa u Srbiji kako bi zaštita žrtava bila efikasnija i sveobuhvatnija.

Dosadašnja iskustva u realizaciji tretmana učinilaca rodno zasnovanog nasilja

Prvi akreditovani program obuke profesionalaca za tretman učinilaca nasilja u partnerskim odnosima u Srbiji, u skladu sa kojim je od 2012. godine realizovan najveći broj programa tretmana učinilaca u našoj zemlji, nije u skladu sa članom 16 Istanbulske konvencije (Council of Europe, 2011) i preporukama pratećih dokumenata. To je bilo povod za izradu novog programa obuke profesionalaca i novog programa za rad sa učiniocima partnerskog nasilja, čiji su autori Jovanović Belotić i saradnici (2022). Ovaj program, koji definiše neophodnost kontinuirane saradnje i integrisan rad sa službama za podršku žrtvama partnerskog nasilja tokom realizacije programa tretmana

⁵ What is The Duluth Model? Dostupno na: <https://www.theduluthmodel.org/what-is-the-duluth-model/>, stranici pristupljeno 30.4.2024.

učinilaca, akreditovan je od strane Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu tokom 2022. godine.⁶

Neke od ženskih organizacija koje godinama rade sa ženama žrtvama nasilja u porodici su tokom 2018. godine učestvovala u izradi predloga standarda za rad sa učiniocima partnerskog nasilja⁷, dajući značajan doprinos izradi ovog predloga. Pored toga, organizacija „SOS ženski centar“ iz Novog Sada i „Oaza sigurnosti“ iz Kragujevca su zajedno sa stručnjakinjama iz Mreže OPNA realizovale programe rada sa učiniocima nasilja i učestvovala u pilot primeni standarda tokom 2019. godine.

Programi rada sa učiniocima nasilja nisu uključeni u sistem koordinisanog odgovora na nasilje u porodici u Srbiji, niti postoje definisane procedure međusektorske saradnje u zaštiti žrtava nasilja koje uključuju programe rada sa učiniocima. Do izrade predloga standarda rada, programi su se sprovodili izolovano od strane službi za podršku žrtvama i bez povezanosti sa drugim institucijama/ustanovama koje se bave problemom nasilja u porodici, osim u slučajevima sporadične saradnje koja je bila posledica svesti motivisanih pojedinaca, a ne sistemske povezanosti i koordinisane saradnje u zajednici (Jovanović Belotić, 2017a).

Tokom prethodne decenije, sprovođenje programa rada sa učiniocima nasilja u Srbiji nije bilo stabilno, ni sa aspekta finansiranja programa, ni sa aspekta ljudskih, tehničkih i drugih resursa (Jovanović Belotić, 2017b). Mapiranjem sprovođenja programa rada sa učiniocima nasilja u partnerskom odnosu 2017. godine identifikovano je 11 aktuelnih realizatora ovog programa: Gradski centar za socijalni rad i Udruženje građana „Krizni centar za muškarce“ iz Beograda, Centar za razvoj usluga socijalne zaštite „Kneginja Ljubica“ iz Kragujevca, centri za socijalni rad iz Novog Sada, Apatina, Vršca, Sombora i Nove Varoši, kao i centar za socijalni rad „Sveti Sava“ iz Niša i centar za socijalni rad „Napredak“ iz Osečine, od kojih samo jedan ili dva u kontinuitetu realizuju program nakon tog perioda. Rezultati su pokazali da se programi rada sa učiniocima nasilja najvećim delom sprovode u sistemu socijalne zaštite. Iako je veliki broj profesionalaca obučen, manje od 10% ih je imalo iskustvo u realizaciji programa. Nema stabilnog finansiranja programa, već se oni najčešće sprovode u okviru redovnog rada centra za socijalni rad ili savetovališta za

⁶ Republički zavod za socijalnu zaštitu. Dostupno na: <http://195.250.98.164/Menu.aspx>, stranici pristupljeno 2.5.2024.

⁷ „SOS ženski centar“ Novi Sad, „Žene za mir“ Leskovac, „Oaza sigurnosti“ Kragujevac i „Peščanik“ Kruševac.

brak i porodicu (Beograd), a sporadično je i u drugim gradovima (Kragujevac, Niš, Novi Sad, Subotica, Vršac) realizacija programa bila projektno finansirana (Jovanović Belotić, 2017a).

Strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2021-2025. godina (Vlada Republike Srbije, 2021) predviđa da se iz republičkog budžeta, budžeta Autonomne pokrajine Vojvodine i budžeta lokalnih samouprava obezbede ljudski, finansijski i tehnički resursi za održivo sprovođenje programa rada sa učiniocima nasilja u sistemu socijalne zaštite u saradnji sa specijalizovanim službama za podršku žrtvama nasilja, da se razvijaju ravnomerno na teritoriji cele Srbije i da obuhvat učinilaca nasilja bude širok.

Analiza realizacije programa rada sa učiniocima partnerskog nasilja tokom 2021. godine

Cilj i metod istraživanja

Analiza programa je imala za cilj utvrđivanja da li se i u kojoj meri aktuelni programi rada sa učiniocima nasilja u Srbiji realizuju u skladu sa definisanim standardima rada, utvrđivanje eventualnih nedostataka postojećih programa, i na osnovu toga, davanje preporuka za njihovo unapređenje i unapređenje održivosti realizacije programa u Srbiji.

U istraživanju je primenjena tehnika anketiranja, kojom su bili obuhvaćeni profesionalci koji rade na realizaciji programa rada sa učiniocima partnerskog nasilja i iz službi za podršku žrtvama, a koji su tokom prethodnih godina imali kontinuitet u realizaciji ove usluge. Stručnjaci i stručnjakinje iz programa rada sa učiniocima nasilja su popunili upitnik koji je bio kreiran za njih, a stručnjakinje iz specijalizovanih službi za podršku žrtvama su popunile upitnik koji je bio kreiran za ženske organizacije.

Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku od devet organizacija, od čega je šest organizacija realizovalo programe rada sa učiniocima nasilja, a tri su pružale podršku žrtvama. U organizacijama koje sprovode programe

rada sa učiniocima nasilja, na njihovoj realizaciji učestvuje ukupno 48 stručnjaka/inja, od kojih su 11 muškog pola, a 37 ženskog pola. Kada su u pitanju organizacije koje pružaju podršku žrtvama, nije prikupljen podatak o broju stručnjakinja koje su angažovane na pružanju te usluge. Uzorkom su obuhvaćene organizacije koje su tokom prethodnih godina imale kontinuitet u realizaciji programa rada sa učiniocima nasilja, i to: a) tri ustanove – Gradski centar za socijalni rad Beograd, Centar za razvoj lokalnih usluga „Kneginja Ljubica“ Kragujevac, Centar za socijalni rad Vršac; b) jedno udruženje građana – „Krizni centar za muškarce“ iz Beograda; c) Okružni zatvor u Novom Sadu i Kazneno-popravni zavod (KPZ) iz Sremske Mitrovice. Takođe, obuhvaćena su tri udruženja građana koja pružaju podršku ženama žrtvama nasilja u porodici - Udruženje građana „SOS ženski centar“ iz Novog Sada, udruženje „Oaza sigurnosti“ iz Kragujevca i udruženje „Peščanik“ iz Kruševca.

Procedura prikupljanja podataka

Prikupljanje podataka je sprovedeno od 2. do 31.8.2021. godine od strane ekspertkinja Nacionalne mreže OPNA⁸. Upitnik za ispitivanje programa rada sa učiniocima nasilja je elektronskim putem upućen na adrese šest ustanova/udruženja koje su realizovala ove programe tokom 2021. godine. Sve organizacije kojima je upitnik prosleđen su popunile upitnik. Takođe, i upitnik za ispitivanje specijalizovanih službi za podršku žrtvama elektronskim putem je upućen na adrese pet udruženja koja pružaju podršku žrtvama nasilja u porodici. Upitnik su popunila tri udruženja.

Instrumenti

Tokom realizacije projekta u okviru kog je sprovedeno ovo istraživanje razvijeni su upitnici za potrebe ovog istraživanja, koji su modifikovani na osnovu upitnika koji su korišćeni u okviru projekta *Rad sa učiniocima nasilja u porodici u Evropi*⁹. Upitnici su prevedeni na srpski jezik, izostavljena su pitanja

⁸ Istraživanje su sprovele autorke rada, dr Slavica Adamović Zdravković i dr Nada Padejski Šekerović.

⁹ Projekat je finansiran u okviru programa "Action to prevent violence against children, young people and women: the DAPHNE II programme (2004-08)". Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/action-to-prevent-violence-against-children-young-people-and-women-the-daphne-ii-programme-2004-08.html>, stranici pristupljeno dana 2.5.2024.

koja nisu bila relevantna za ciljeve istraživanja i prilagođeni su kontekstu kako bi se omogućilo prikupljanje kvantitativnih podataka o stanju u realizaciji programa rada sa učiniocima nasilja i saradnji sa specijalizovanim službama koje pružaju podršku žrtvama.

Upitnik za programe rada sa učiniocima nasilja obuhvatio je sedam grupa pitanja kojima su prikupljene informacije o: a) realizaciji programa (ko realizuje program, naziv programa, da li se realizuje u urbanoj ili ruralnoj sredini i slično); b) osobama koje realizuju program (broju, pol, profesionalne kvalifikacije, način angažovanja i slično); c) finansiranju programa (način, stabilnost, doprinos klijenata i slično); d) saradnji sa drugim institucijama i organizacijama i kontekstu realizacije programa (upućivanje, prijem i metodologija); e) sadržaj programa (ciljevi rada, primena priručnika za rad, ključne oblasti programa); f) kontaktiranju žrtava (pružanje podrške žrtvama, praćenje njihove bezbednosti) i g) načinu osiguranja kvaliteta realizovanih programa (način dokumentovanja, evaluacije i slično). Ovaj upitnik ima ukupno 55 pitanja od kojih su 50 pitanja u formi višestrukih odgovora sa mogućnošću dopune podataka koji se odnose na konkretnu organizaciju (na primer, „Faza prijema/procene (označiti jedan odgovor)“, sa ponuđenim odgovorima: a) ne postoji faza prijema/obrade; b) samo početni intervju; c) individualno savetovanje pre uključivanja u grupu i d) ostalo (navesti odgovor)). Preostalih 5 pitanja su otvorenog tipa i odnose se na prepreke sa kojima se organizacije sreću u sprovođenju multisektorskog odgovora na nasilje, ciljeve rada, finansiranje, instrumente koje organizacije koriste i izazove rada. Za popunjavanje ovog upitnika bilo je potrebno između 30 i 45 minuta.

Upitnik za specijalizovane službe za podršku žrtvama obuhvatio je dve grupe pitanja (ukupno 17 pitanja) kojima su prikupljeni podaci službi koja pruža podršku žrtvama nasilja i o saradnji sa programima rada sa učiniocima nasilja. Dva pitanja su bila otvorenog tipa i odnose se na ciljeve rada sa žrtvama i izazove u saradnji sa programima rada sa učiniocima nasilja, dok su preostala pitanja sa višestrukim odgovorima sa mogućnošću dopune podataka koji se specifično odnose na organizaciju koja popunjava upitnik (na primer, „Koje informacije razmenjujete sa profesionalcima/profionalkama koje sprovode program za učinioce (možete odabrati više opcija)“? sa ponuđenim odgovorima: a) ponavljanje nasilja; b) istorija nasilja; c) informacije o riziku od ponavljanja nasilja; d) informacije o situacijama visokog rizika i e) drugo (navesti odgovor)). Za popunjavanje upitnika bilo je potrebno oko 15-20 minuta.

Obrada podataka uključila je deskriptivnu analizu i kvalitativnu analizu odgovora na otvorena pitanja.

Rezultati istraživanja

Programi rada sa učiniocima nasilja

Rezultati pokazuju da su programi rada sa učiniocima partnerskog nasilja u Republici Srbiji u posmatranom periodu dominantno realizovani u okviru sistema socijalne zaštite i, u manjoj meri, od strane udruženja građana i kazneno-popravnih zavoda. Svi programi u socijalnoj zaštiti realizovani su u skladu sa tada postojećim i jedinim akreditovanim programom, koji, kao što je pomenuto, nije bio usklađen sa standardima rada sa učiniocima partnerskog nasilja. U kazneno-popravnim zavodima je, u okviru projekta Saveta Evrope *Jačanje zaštite ljudskih prava lica lišenih slobode i osuđenih lica u Srbiji – faza II*, u saradnji sa Upravom za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde Republike Srbije, napravljen program za voditelje tretmana učinilaca nasilja koji je pilotiran tokom 2019/2020. godine u KPZ-u u Požarevcu. U KPZ-u u Sremskoj Mitrovici je realizovan program rada sa učiniocima nasilja kreiran od strane stručnjaka iz tog zavoda. Program tretmana u zatvoru u Novom Sadu nije standardizovan, ali ima definisane teme koje se obrađuju tokom realizacije programa. Većina programa se realizuje u urbanom području, u gradu (5), a samo jedan u periurbanom području (mali grad). Podaci pokazuju da ruralna područja nisu obuhvaćena programima rada sa učiniocima nasilja.

Posmatrano prema profesiji, najveći broj profesionalaca (23) koji realizuju tretman su: specijalni pedagozi, pedagozi, sociolozi, politikolozi, profesori. Jedna četvrtina (11) od ukupnog broja profesionalaca su psiholozi, a jednu petinu čine psihoterapeuti (9). U ustanovama socijalne zaštite i udruženjima građana uslugu dominantno pružaju stručnjaci koji imaju završenu psihoterapijsku edukaciju, za razliku od kazneno-popravnih zavoda gde program realizuju sociolozi, politikolozi, profesori, specijalni pedagozi, bez dodatne psihoterapijske edukacije.

Profesionalci koji realizuju program u okviru centara za socijalni rad i udruženja građana većinom su angažovani sa pola radnog vremena ili projektno, van radnog vremena. Pored realizacije programa angažovani su i na

drugim poslovima u okviru svojih ustanova/udruženja. Najveći broj profesionalaca iz kazneno-popravnih ustanova angažovan je puno radno vreme i tretman realizuje u okviru redovnog radnog vremena, kao sastavni deo svoje radne pozicije. Prikupljeni podaci pokazuju da je podjednako zastupljeno projektno i stalno finansiranje programa. Dva programa finansirana su od strane fondova Evropske unije (EU), dva od strane lokalnih fondova i jedan od strane nacionalnih fondova. Ostali izvori finansiranja, poput regionalnih fondova, privatnih fondova, donator i slično, nisu zastupljeni.

Realizatori programa najčešće saraduju sa centrima za socijalni rad, policijom i javnim tužilaštvom, odnosno sa institucijama koje učinioce upućuju na tretman. Realizatori programa uputnim organima dostavljaju povratnu informaciju o ishodu rada za svakog učinioca nasilja. U Tabeli 1 su prikazani podaci o tome ko upućuje učinioce nasilja na tretman.

Tabela 1. Uputni organ

Ko upućuje na tretman	N	%
Sud/pravosudni organi	4	26,67
Sistem socijalne zaštite	4	26,67
Policija	2	13,33
Službe za zaštitu žrtava	-	-
Službe za zaštitu dece	1	6,67
Službe za tretman alkoholizma	1	6,67
Drugi	2	13,33
Samostalno se javili na tretman	1	6,67
Ukupno	15	100

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 1 zapaža se da sud, odnosno pravosudni organi, prvenstveno osnovna javna tužilaštva, i centri za socijalni rad najčešće upućuju učinioce nasilja na tretman. Od strane službe za tretman alkoholizma i službe za zaštitu dece upućen je samo jedan učinilac. Takođe, samoinicijativno se javio jedan učinilac nasilja.

Svi realizovani programi imaju definisane kriterijume za uključivanje učinilaca nasilja u program, kao i kriterijume za isključivanje učinilaca iz programa. Kriterijumi za uključivanje i isključivanje učinilaca u okviru programa koji se realizuju u socijalnoj zaštiti definisani su akreditovanim programom

(Sekulić, Malešević, 2012). Neki od definisanih kriterijuma za uključivanje u program su: učinjeno partnersko nasilje; aktuelno zaustavljeno nasilje; učinilac bar minimalno preuzima odgovornost za učinjeno nasilje; dobrovoljno prihvata učešće u tretmanu; saglasan je sa uspostavljanjem kontakata sa partnerkom od strane terapeuta. Kontraindikacije za uključivanje učinilaca u program su: pretnja ubistvom ili samoubistvom, proganjanje partnerke, akutni psihijatrijski problem, fizička zavisnost od alkohola ili psihoaktivnih supstanci, posedovanje oružja, učinjeno seksualno nasilje prema deci, maloletnim licima ili negiranje počinjenog nasilja. Od ukupnog broja učinilaca nasilja u program prosečno bude uključeno oko 30-50%. Izveštaj o realizaciji programa tokom pilotiranja u Novom Sadu 2019. godine pokazuje da je od 15 upućenih u program bilo uključeno pet učinilaca. Neki od razloga zašto u program ne bude uključen veći broj upućenih učinilaca su negiranje učinjenog nasilja, neprihvatanje ni minimuma odgovornosti za učinjeno nasilje, radne obaveze koje ih onemogućavaju da redovno dolaze na tretman, i drugo.

U četiri programa se koriste instrumenti za procenu rizika od ponavljanja i/ili eskalacije nasilja, u kojima se koristi prilagođena verzija Liste za prepoznavanje i procenu rizika na osnovu CAADA-DASH MARAC liste indikatora rizika (CAADA, 2012). U kazneno-popravnim zavodima se koristi Upitnik o individualnim rizicima i potrebama, konstruisan za potrebe programa i Upitnik za procenu rizika za kazne zatvora do tri godine.

U realizovanim programima najzastupljeniji je kognitivno-bihejvioralni pristup, sistemski, feministički, psiho-edukativni pristup i teorija učenja. Grupni tretman realizuje se u skladu sa principima grupnog rada. Skoro svi programi (5) realizuju individualni i grupni tretman. Individualni rad obuhvata fazu procene i motivaciju za učešće u grupnom tretmanu, koji obuhvata 24 seanse tokom kojih se obrađuje osam tema relevantnih za problem rodno-zasnovanog nasilja. Jedino udruženje građana „Krizni centar za muškarce” tretman realizuje samo u formi individualnog rada.

Rezultati pokazuju da se grupni tretman najčešće realizuje od strane mešovitog muško-ženskog para ili od strane jednog voditelja muškog pola. Najveći broj programa realizuje se sa grupom zatvorenog tipa (4). Ostali rade sa grupom otvorenog tipa.

Od ukupno šest analiziranih programa, u okviru tri (od čega se dva realizuju u kazneno-popravnim zavodima) ne postoji kontakt sa žrtvom. U okviru programa koji je realizovan u Kragujevcu podršku žrtvama pružala je ženska

organizacija sa kojom su predstavnici programa za rad sa učiniocima nasilja saradivali tokom pilotiranja standarda 2019. godine. U jednom programu su podršku žrtvama pružali profesionalci iz iste organizacije koja je realizovala rad sa učiniocima, a koji nisu bili angažovani u tretmanu učinilaca. Stručnjaci koji realizuju programe u većini analiziranih programa (5) informišu partnerku/bivšu partnerku o kriznim situacijama i postojanju rizika od ponavljanja nasilja. Iako većina programa (5) predviđa koordinaciju sa službama za podršku žrtvama sa ciljem razmene informacije o slučaju, samo dva programa zajedno sa službama za podršku žrtvama realizuju redovne sastanke sa ciljem praćenja i upravljanja rizikom tokom realizacije programa. Profesionalci iz tri programa za rad sa učiniocima kvalitet saradnje sa službama za podršku žrtvama procenjuju visokom ili veoma visokom ocenom, a iz dva programa prosečnom i niskom ocenom.

Realizatori programa rada sa učiniocima nasilja navode da svoj rad dokumentuju kroz individualnu standardizovanu i nestandardizovanu dokumentaciju o radu sa klijentima, kao i godišnje izveštaje o radu. Nije jasno na koju se standardizovanu dokumentaciju misli, pošto je ona u procesu razvoja u Srbiji, i nije standardizovana. Može se pretpostaviti da realizatori programa misle na dokumentaciju koja se koristi u njihovim institucijama/organizacijama, koja nije specifična za programe rada sa učiniocima nasilja.

Ishodi koji se u najvećem broju programa prate su promene u uverenjima i stavovima o nasilju i poboljšanje veština komunikacije i rešavanja konflikata kod klijenata. Prilikom procene ishoda programi se najviše oslanjaju na procenu od strane voditelja programa korišćenjem interne dokumentacije i zapisnika.

Tabela 2. *Mere ishoda programa rada*

Ishod programa	N	%
Prestanak/smanjenje nasilja	5	17,86
Promene u stavovima i uverenjima koji opravdavaju nasilje	6	21,43
Unapređenje komunikacijskih veština i veština rešavanja problema klijenta	6	21,43
Unapređenje kvaliteta života korisnika	1	35,71
Unapređenje drugih aspekata odnosa (na primer, komunikacija)	5	17,86
Unapređenje doživljaja sigurnosti partnerke (žrtve)	3	10,71
Unapređenje kvaliteta života partnerke (žrtve)	1	35,71
Drugo - motivacija i prihvatanje odgovornosti	1	35,71
Ukupno	28	100

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 2 može se zaključiti da se najveći efekat programa ogleda u postignutim promenama u stavovima i uverenjima koji opravdavaju nasilje i u unapređenju veština rešavanja problema i veština komunikacije. Najniži uticaj nakon učešća u programu ostvaruje se u oblasti unapređenja kvaliteta života korisnika, kvaliteta života partnerke koja je bila izložena nasilju, kao i u domenu motivacije i prihvatanja odgovornosti počinioca.

U većini programa (4) evaluacija efekata se vrši neposredno, nakon završenog programa i tri meseca kasnije. U KPZ u Sremskoj Mitrovici se procena vrši nakon svakog četvrtog grupnog sastanka. Na osnovu podataka dobijenih od žrtve, učinioca i voditelja tretmana vrši se procena da li je učinilac uspešno, delimično uspešno ili neuspešno završio tretman. Procenjuje se da li je učinilac postigao očekivane promene (usvojeni nenasilni obrasci komunikacije, promenjena uverenja o nasilju, izostanak recidiva nasilja tokom i nakon završenog tretmana i slično). Ne postoji eksterna evaluacija.

Službe za podršku žrtvama nasilja

Sve tri organizacije koje pružaju pomoć i podršku žrtvama nasilja su udruženja građana, koja posluju u urbanoj sredini. Dve od tri službe realizovale su podršku u saradnji sa profesionalcima koji su realizovali programe rada. Podaci pokazuju da je 25 žrtava nasilja u obe organizacije koje su saradivale sa programima rada sa učiniocima upućeno od strane realizatora programa. Od ukupnog broja upućenih žrtava više od polovine je prihvatilo kontakt i podršku od strane ženskih organizacija. Tako je, na primer, „SOS ženski centar“ iz Novog Sada prilikom saradnje sa programom za rad sa učiniocima nasilja radio sa 14 žrtava koje su prihvatile podršku.

Na pitanje kada se kontaktira partnerka učinioca nasilja dobijeni odgovori su u skladu sa standardima koji još uvek nisu usvojeni: nakon dobijenog uputa od strane koordinatora programa, služba koja pruža podršku žrtvama ima zadatak da u roku od 48 sati ostvari kontakt sa partnerkom/bivšom partnerkom učinioca. Svrha kontaktiranja partnerke odnosi se na pružanje emocionalne podrške, procenu rizika od nasilja i pravljenje bezbednosnog plana, predstavlja priliku da žrtva podeli svoje iskustvo, za informisanje o programu i informisanje o drugim servisima zaštite i podrške. Službe za podršku žrtvama tokom realizacije programa dobijaju informacije od realizatora programa o

potencijalno opasnim situacijama i informacije koje se odnose na povećavanje rizika od ponavljanja nasilja.

Saradnja sa programima za učinioce nasilja se dominantno odnosi na zajedničko planiranje i donošenje odluka i redovnu razmenu informacija o svakom konkretnom slučaju, poput informacija o ponavljanju nasilja, istoriji nasilja, riziku od novog nasilja i situacijama visokog rizika. Profesionalci iz obe organizacije koje saraduju sa realizatorima programa za rad sa učiniocima kvalitet saradnje ocenjuju kao visok, odnosno veoma visok.

Diskusija

Trajanje programa rada sa učiniocima nasilja u Srbiji u skladu je sa standardima rada i rezultatima istraživanja koja pokazuju da programi treba da traju najmanje šest meseci, imajući u vidu da je to period u okviru kog učinioci najčešće ponove nasilje (Gondolf, 1999).

Programi realizovani u Srbiji su stručno i teorijski utemeljeni na konceptima kognitivno-bihejvioralnog, sistemskog, feminističkog i psiho-edukativnog pristupa i teoriji učenja. Rezultati istraživanja efikasnosti različitih pristupa u radu sa učiniocima nasilja nisu jednoznačni. Neka istraživanja potvrđuju dobre rezultate kognitivno-bihejvioralnog pristupa (Cotti i dr., 2020), druga ukazuju da je za efikasnost programa za učinioce nasilja u porodici neophodna njihova realizacija u sklopu koordinisane, multisektorske intervencije u zajednici, koju kao neophodnu definiše Duluth model (Ganon i dr., 2019). Programi rada sa učiniocima nasilja u Srbiji svakako ne predstavljaju psihoterapijski grupni tretman, već su, između ostalog, zasnovani na primeni (nekih) psihoterapijskih intervencija iz kognitivno-bihejvioralnog pristupa, dok je istovremeno za njihovu efikasnu primenu neophodna koordinacija aktivnosti sa relevantnim akterima u zajednici. U skladu sa tim, kao očekivani rezultat, treća grupa istraživanja navodi da je za efikasnost programa važna kombinacija Duluth modela i kognitivno-bihejvioralnog pristupa (Arce i dr., 2020). Analize sadržaja programa ukazuju na veći značaj opštih psihoedukativnih informacija koje učinioci dobijaju tokom programa, nego na efekat specifičnih psihoterapijskih intervencija (Ganon i dr., 2019). Generalno, programi rada za učinioce treba da imaju rodno osetljiv pristup zasnovan na principu da je nasilje neprihvatljivo ponašanje koje je isključiva odgovornost učinioca,

i da je program prilika da učinioci nauče da preuzmu odgovornost za svoje ponašanje i povećaju ličnu motivaciju za promenu (npr. kroz razumevanje uticaja nasilja na decu i očinstvo).

Iako realizatori programa navode da intenzivno saraduju sa drugim institucijama, procenjujući kvalitet saradnje kao visok ili srednji, analiza dobijenih podataka pokazuje da programi dominantno saraduju sa institucijama koje upućuju učinioce na tretman, da se razmena informacija najčešće odvija telefonskim putem, a da redovni sastanci i zajednička procena rizika nisu sastavni deo njihove saradnje.

Najveći broj učinilaca nasilja upućen je od strane pravosudnog sistema i centara za socijalni rad, što je u skladu sa njihovim zakonskim nadležnostima. Aktuelno u svetu postoji veliki broj različitih programa koji su prešli put od usko fokusiranih programa usmerenih prvenstveno na promenu ponašanja učinilaca do sveobuhvatnih intervencija. U stručnim krugovima je prisutna debata o tome da li ulazak učinilaca na program treba da bude dobrovoljan ili po nalogu suda. S obzirom na činjenicu da je mali broj učinilaca osuđen za nasilje, većina stručnjaka se slaže da je potrebna primena oba pristupa, pri čemu programi ne bi trebalo da se koriste kao alternativa krivičnim sankcijama (Council of Europe, 2008). Iako profesionalci koji realizuju programe navode da se prilikom uključivanja učinilaca na tretman pridržavaju jasno definisanih kriterijuma za prijem, podaci pokazuju da ne predviđaju svi programi obavezan pristanak učinioca na informisanje partnerke o njegovom uključivanju na tretman.

Najveća slabost realizovanih programa je nedostatak kontinuirane i definisane saradnje sa službama za podršku žrtvama i nedostatak kontinuirane procene rizika tokom realizacije tretmana, što je kao nužan kriterijum definisano Evropskim standardima za programe rada sa učiniocima nasilja (WWP EN, 2023). Rezultati prethodnih istraživanja (Graham i dr., 2019) potvrđuju da je rizik od ponavljanja nasilja dinamičan faktor koji se menja tokom vremena i da ga je neophodno kontinuirano koordinisano pratiti od strane profesionalaca koje rade sa učiniocima i žrtvama nasilja, kako bi se u što većoj meri osigurala bezbednost žrtava.

Većinu programa rada sa učiniocima nasilja u Srbiji realizuju terapeuti individualno. Ovakva situacija može se razumeti u kontekstu velike opterećenosti profesionalaca angažovanih paralelno na ovim i brojnim drugim poslovima u ustanovi, i kao posledica nedovoljnog broja zaposlenih stručnjaka u centrima za socijalni rad. Međutim, to ipak narušava kvalitet realizacije programa.

Preko 80% programa realizuje se u urbanoj sredini, šta ukazuje na značajan nedostatak realizacije tretmana sa učiniocima nasilja u ruralnim područjima, a samim tim nedostaju i podaci o karakteristikama nasilja i učinilaca nasilja iz ruralnih sredina. Imajući to u vidu, u narednom periodu bi bilo potrebno u programe rada uključiti veći broj učinilaca nasilja iz ruralnih područja.

Iako postojeći program obrađuje mnoge relevantne teme o partnerskom nasilju (odgovornost, alternative, očinstvo, posledice, uzroci nasilje i drugo), analiza pokazuje da rodna perspektiva nije dovoljno uključena, o čemu je neophodno voditi više računa prilikom realizacije programa u budućnosti.

Problem je i to što nema eksterne evaluacije programa i nije razvijena ujednačena dokumentacija koja se vodi i čuva, kao ni i instrumenti koji se koriste za procenu ishoda tretmana, po čemu se realizacija programa u našoj zemlji ne razlikuje od realizacije u drugim evropskim zemljama. Prema rezultatima evaluacije evropskih programa za rad sa učiniocima nasilja utvrđeno je da 20% od ukupno analizirana 134 programa u 22 evropske zemlje uopšte ne koristi mere ishoda, a još manji broj programa u proces praćenja efekata programa uključuje podatke od službi za pomoć žrtvama nasilja (Ginés i dr., 2015). Ishod koji se najčešće prati tokom realizacije programa je recidiv nasilnog ponašanja. Rezultati evaluacije realizovanih programa u svetu pokazuju da oko 80% učinilaca koji su prošli programa nemaju recidiv nasilja (Hester i dr., 2014; Downes i dr., 2019; Vall i dr., 2021).

U centrima za socijalni rad u kojima se realizuje program rada sa učiniocima nasilja nema kontinuirane saradnje sa službama koje pružaju podršku žrtvama, već podršku žrtvama povremeno tokom realizacije programa pružaju profesionalci/ke iz iste institucije. Kontinuiranu saradnju, kao faktor koji je neophodan za efikasnu i koordinisanu zaštitu žrtava nasilja, definišu evropski standardi i standardi formulisani u našoj zemlji, a njen značaj potvrđen je i u brojnim istraživanjima (Syers, Edleson, 1992; Murphy i dr., 1998; Babcock, Steiner, 1999).

Zaključak i preporuke

Rezultati mapiranja stanja u realizaciji programa rada sa učiniocima partnerskog nasilja tokom 2021. godine pokazali su da se najveći broj analiziranih programa realizuje u skladu sa akreditovanim programom u socijalnoj zaštiti iz 2012. godine (Sekulić, Malešević, 2012) koji, iako ispunjava mnoge

kriterijume definisane standardima, ne predviđa neophodnost kontinuiranog rada sa žrtvama nasilja od strane nezavisnih službi, kao ni neophodnost kontinuirane i koordinisane saradnje između profesionalaca koji realizuju programe i profesionalki koje rade sa žrtvama.

Na osnovu dobijenih rezultata moguće je dati sledeće preporuke za unapređenje rada sa učiniocima nasilja:

- programe rada sa učiniocima partnerskog nasilja je potrebno realizovati u skladu sa standardima rada;
- neophodno je obezbediti realizaciju programa u saradnji sa organizacijama civilnog društva, na šta se Srbija obavezala Akcionim planom za poglavlje 23 u okviru evropskih integracija;
- neophodno je rešiti pitanje finansiranja realizacije programa kako bi se obezbedila stabilnost u njihovoj realizaciji;
- potrebno je unaprediti i ujednačiti način vođenja i čuvanja dokumentacije i praćenja ishoda rada kod svih realizatora programa;
- neophodno je razvijanje programa u koje bi se učinioci nasilja mogli uključiti nakon izlaska iz kazneno-popravnog zavoda, kao i razvijanje programa za druge grupe učinilaca nasilja;

Pored navedenih teškoća i slabosti koje je neophodno prevazići, važno je istaći da aktuelni programi koji se u našoj zemlji razvijaju i realizuju od 2011. godine ispunjavaju mnoge definisane standarde rada. Nužnost kontinuirane saradnje između realizatora programa rada sa učiniocima i službi koje pružaju podršku žrtvama, i zajednička procena rizika tokom realizacije programa, predstavljaju jedan od ključnih preduslova za uspešnu zaštitu žrtava i najvažnije unapređenje programa koje je neophodno postići.

Literatura

Arce, R., Arias, E., Novo, M., Farina, F. (2020) Are Interventions with Batterers Effective? A Meta-analytical Review. *Psychosocial Intervention*, 3, str. 153-164. <https://dx.doi.org/10.5093/pi2020a11>

Babcock, J. C., Steiner, R. (1999) The Relationship Between Treatment, Incarceration, and Recidivism of Battering: A Program Evaluation of Seattle's Coordinated Community Response to Domestic Violence. *Journal of Family Psychology*, 1, str. 46-59. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.13.1.46>

Slavica Adamović Zdravković, Nada Padejski Šekerović Prikaz sprovođenja programa rada sa učiniocima rodno zasnovanog nasilja u Republici Srbiji tokom 2021. godine

Cotti, C., Foster, J., Haley, M. R., Rawski, S. L. (2020) Duluth versus Cognitive Behavioral Therapy: A Natural Field Experiment of Intimate Partner Violence Diversion Programs. *Journal of Experimental Psychology*, 2, str. 384-395. <https://doi.org/10.1037/xap0000249>

Ćopić, S., Stevković, Lj. (2012) Evidentiranje podataka o nasilju u porodici i značaj međusektorske saradnje: neka strana iskustva. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva iz sveta i Srbije*. Beograd: Prometej, str. 159-176.

Downes, J., Kelly, L., Westmarland, N. (2019) "It's a Work in Progress": Men's Accounts of Gender and Change in their Use of Coercive Control. *Journal of Gender-Based Violence*, 3, str. 267-282. <http://dx.doi.org/10.1332/239868019X15627570242850>

Gannon, T. A., Olver, M. E., Mallion, J. S., James, M. (2019) Does Specialized Psychological Treatment for Offending Reduce Recidivism? A Meta-Analysis Examining Staff and Program Variables as Predictors of Treatment Effectiveness. *Clinical Psychology Review*, 73, str. 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2019.101752>

Ginés, C., Geldschläger, H., Nax, D., Ponce, Á. (2015) European Perpetrator Programmes: A Survey on Day-to-Day Outcome Measurement. *Studia Humanistyczne AGH*, 2, str. 33-52. <http://dx.doi.org/10.7494/human.2015.14.2.33>

Graham, L. M., Sahay, K. M., Rizo, C. F., Messing, J. T., Macy, R. J. (2019) The Validity and Reliability of Available Intimate Partner Homicide and Reassult Risk Assessment Tools: A Systematic Review. *Trauma, Violence and Abuse*, 1, str. 18-40. <https://doi.org/10.1177/1524838018821952>

Gondolf, E.W. (1999) A Comparison of Four Batterer Intervention Systems: Do Court Referral, Program Length, and Services Matter? *Journal of Interpersonal Violence*, 1, str. 41-61. <https://doi.org/10.1177/088626099014001003>

Jovanović Belotić, S. (2017a) Programi rada sa počiniocima nasilja u Srbiji, sadašnjost i budućnost: Analiza aktuelnog stanja i smernice za unapređenje prakse. Neobjavljen rukopis u okviru projekta „Integrirani odgovor na nasilje nad ženama i devojkicama u Srbiji II”.

Jovanović Belotić, S. (2017b) *Pregled dobrih praksi programa rada sa počiniocima nasilja*. Neobjavljeni rukopis u okviru projekta „Integrirani odgovor na nasilje nad ženama i devojkicama u Srbiji II”.

Jovanović Belotić, S. (2019) *Standardi programa rada sa počiniocima nasilja u partnerskim odnosima*. Neobjavljen rukopis u okviru projekta „Integrirani odgovor na nasilje nad ženama i devojkicama u Srbiji II”.

Jovanović Belotić, S., Adamović Zdravković, S., Padejski Šekerović N., Perić, I., Petronijević, G. (2022) *RESTART – Priručnik za sprovođenje programa rada sa*

počiniocima nasilja zasnovanog na sigurnosti žrtava. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

Murphy, C. M., Musser, P. H., Maton, K. I. (1998) Coordinated Community Intervention for Domestic Abusers: Intervention System Involvement and Criminal Recidivism. *Journal of Family Violence*, 3, str. 263-284. <https://doi.org/10.1023/A:1022841022524>

Sekulić, J., Malešević, D. (2012) Priručnik za obuku profesionalaca i profesionalke za tretman počinitelaca nasilja u partnerskim odnosima. Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike.

Syers, M., Edleson, J. L. (1992) The Combined Effects of Coordinated Criminal Justice Intervention in Woman Abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 4, str. 490-502. <https://doi.org/10.1177/088626092007004005>

Vall, B., Sala-Bubaré A., Hester M., Pauncz A. (2021) Evaluating the Impact of Intimate Partner Violence: A Comparison of Men in Treatment and their (ex-)Partners Accounts. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 11, 5859. <https://doi.org/10.3390/ijerph18115859>

Internet izvori

Action to prevent violence against children, young people and women: the DAPHNE II programme (2004-08). Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/action-to-prevent-violence-against-children-young-people-and-women-the-daphne-ii-programme-2004-08.html>, stranici pristupljeno dana 2.5.2024.

CAADA (2012) *CAADA-DASH Risk Identification Checklist (RIC) for MARAC Agencies*. Dostupno na: <https://proceduresonline.com/trixcms1/media/6188/caada-dash-risk-assessment-for-marac-agencies.pdf>, stranici pristupljeno 3.1.2024.

Council of Europe (2008) *Combating Violence against Women: Minimum Standards for Support Services*. Dostupno na: [https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/Source/EG-VAW-CONF\(2007\)Study%20rev.en.pdf](https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/Source/EG-VAW-CONF(2007)Study%20rev.en.pdf), stranici pristupljeno 29.12.2023.

Council of Europe (2011) *Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/council-of-europe-convention-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence>, stranici pristupljeno 27.12.2023.

Hester, M., Lilley, S., O'Prey, L., Budde, J. (2014) *Overview and Analysis of Research Studies Evaluating European Perpetrator Programmes*. Working paper 2 from the Daphne III project IMPACT: Evaluation of European Perpetrator Programmes.

Slavica Adamović Zdravković, Nada Padejski Šekerović Prikaz sprovođenja programa rada sa učiniocima rodno zasnovanog nasilja u Republici Srbiji tokom 2021. godine

Dostupno na: https://www.work-with-perpetrators.eu/fileadmin/WWP_Network/redakteure/IMPACT/Daphne_III_Impact__Working_paper_2_-_Overview_and_Analysis_of_Research_Studies_-_Evaluating_European_Perpetrator_Programmes.pdf, stranici pristupljeno 8.1.2024.

/Integrirani odgovor na nasilje nad ženama i devojčicama u Srbiji II. Dostupno na <https://www.undp.org/sr/serbia/projects/integrirani-odgovor-na-nasilje-nad-zenama-i-devojčicama-u-srbiji-ii>, stranici pristupljeno 28.4.2024.

Republički zavod za socijalnu zaštitu. Dostupno na: <http://195.250.98.164/Menu.aspx>, stranici pristupljeno 2.5.2024.

Stiftelsen Alternativ til Vold. Dostupno na: <https://atv-stiftelsen.no/>, stranici pristupljeno 30.4.2024.

Vlada Republike Srbije (2021) *Strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja nad ženama i nasilja u porodici za period 2021-2025. godine*. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/sektor-za-socijalnu-zastitu/strategija-za-sprečavanje-i-borbu-protiv-rodno-zasnovanog-nasilja-prema-zenama-i-nasilja-u-porodici-za-period-2021-2025-godine>, stranici pristupljeno 15.12.2023.

What is The Duluth Model? Dostupno na: <https://www.theduluthmodel.org/what-is-the-duluth-model/>, stranici pristupljeno 30.4.2024.

WWP EN (European Network for the Work with Perpetrators of Domestic Violence) (2023) *European Standards for Perpetrator Programmes – Standards for Survivor-Safety-Oriented Intimate Partner Violence Perpetrator Programmes*. Working document. Dostupno na https://www.work-with-perpetrators.eu/fileadmin/WWP_Network/redakteure/Resources/Standards/European_Standards_for_Perpetrator_Programmes_website.pdf, stranici pristupljeno 30.4.2024.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti, Službeni glasnik RS, br. 52/2021-7.

SLAVICA ADAMOVIĆ ZDRAVKOVIĆ*

NADA PADEJSKI ŠEKEROVIĆ

Presentation of Programs for Perpetrators of Gender-Based Violence in the Republic of Serbia in 2021¹⁰

Programs for perpetrators of gender-based violence, which are implemented in an integrated manner with victim support services, with continuous monitoring and risk management, form the basis of comprehensive protection and support for victims of gender-based violence in Serbia. In the period from 2011. to 2021. these programs were implemented predominantly within the centres for social work, without established professional, technical and financial stability. This paper aims to present the survey results on the current situation in the implementation of the program for perpetrators of intimate partner violence (IPV) in Serbia in 2021. Research aimed to identify whether and to what extent the current programs for perpetrators of IPV in Serbia were implemented following defined standards of work, to determine possible shortcomings, to formulate recommendations for their improvement, and to improve the sustainability of the program's implementation. Experts from the National Network OPNA conducted the survey on a sample of organisations that implemented programs with perpetrators and organisations that provide support for victims of violence. Findings show that most programs are not implemented following the defined standards. Therefore, harmonisation of the implementation of the programs with the standards is a change that must be introduced in order to make the protection of victims as effective as possible.

Keywords: gender-based violence, programs for perpetrators of violence, research, Serbia.

* Dr Slavica Adamović Zdravković is Assistant Professor at the Faculty of Sports and Psychology TIMS in Novi Sad and a member of the National Network for Work with Perpetrators of Violence, E-mail: slavica.adamoviczdravkovic@tims.edu.rs.

Dr Nada Padejski Šekerović is Assistant Professor at the Faculty of Sports and Psychology TIMS in Novi Sad and a member of the National Network for Work with Perpetrators of Violence, E-mail: nada.padejski@tims.edu.rs.

¹⁰ The survey was conducted within the project Support for the Implementation of Programs for Perpetrators of Violence against Women and Domestic Violence in Accordance with Articles 16 and 12 of the Istanbul Convention, implemented by the European Network for Work with Perpetrators of Domestic Violence (WWP EN) in partnership with the UN Women.

TEMIDA
2024, vol. 27, br. 3, str. 441-462
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2403441S>
Pregledni rad
Prilmljeno: 29.2.2024.
Odobreno za štampu: 17.7.2024.

Registri seksualnih prestupnika – Opšta razmatranja i analiza podataka iz registra u Srbiji

JELENA SRNIĆ NERAC*
MILICA KOVAČEVIĆ

Osim inkriminisanja klasičnih i novih krivičnih dela protiv polne slobode, u većini zemalja, pa tako i u Srbiji, uvedene su i specifične mere dodatnog reagovanja na seksualno prestupništvo. Mere su, između ostalog, usmerene na obavezno prikupljanje i beleženje ličnih podataka prestupnika u specijalnim registrima. U Srbiji je, pre nešto više od 10 godina, ustanovljena posebna evidencija o osuđenima za krivična dela protiv polne slobode prema maloletnim licima. U radu je predstavljena osnovna analiza podataka zabeleženih u registru počev od njegovog osnivanja. Rezultati analize ukazuju da u strukturi krivičnih dela dominira krivično delo nedozvoljene polne radnje, te da je kazna zatvora najčešće izricana krivična sankcija. Do sada detektovani slučajevi recidivizma ukazuju na nizak stepen povrata. Sa druge strane, skoro trećina izrečenih sankcija svodi se na kućni zatvor, odnosno modalitet izdržavanja kazne u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, što otvara polemike o svrsi kažnjavanja, zaštiti žrtava i o primenjivanju drugih posebnih mera. Autorke zaključuju da u budućnosti treba razmotriti da li registar doprinosi zaštiti žrtava i osmisliti načine da se saznanja dobijena analizom podataka iz registra koriste pri koncipiranju novih zakonskih rešenja.

Ključne reči: *registar, seksualni prestupnici, deca, seksualno zlostavljanje.*

* Jelena Srnić Nerac je načelnica Odeljenja za izvršenje vanzavodskih sankcija i mera pri Upravi za izvršenje krivičnih sankcija, Ministarstvo pravde Republike Srbije i studentkinja doktorskih studija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. E-mail: srnicj@gmail.com.

Dr Milica Kovačević je vanredna profesorka na Univerzitetu u Beogradu - Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. E-mail: milica.kovacevic@fasper.bg.ac.rs.

Uvod

Reakcija na činjenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima ne treba da bude zasnovana na simplifikovanom posmatranju fenomena seksualnog prestupništva (King, Roberts, 2015; Thomas, 2016). Mehanizmi kojima se garantuje zaštita od seksualnog nasilja, posebno u slučaju maloletnih lica kao žrtava, postaju sve složeniji, te prevazilaze samo inkriminisanje delikata i retributivno reagovanje (Miladinović-Stefanović, 2014a; Đorđević, 2018). U pitanju su prestupnici koje neretko odlikuje visok stepen recidivizma i koji, gotovo po pravilu, ostaju bez primernog nadzora i podrške, zbog čega se razmatra potreba za posebnim zakonima i uvođenjem specifičnih registara (McAlinden, 1999). Mnoge zemlje registre seksualnih prestupnika prepoznaju i kao deo opštih politika za zaštitu javnosti (Thomas, 2010), što uvođenje ovih mera čini posebno kontroverznim. Nesporno je da je oblast reagovanja na seksualno prestupništvo opterećena brojnim predrasudama, ali i enormnim pritiskom javnog mnjenja koje, prirodno, zahteva da deca budu adekvatno zaštićena.

Neke zemlje su stekle višedecenijsko iskustvo, kako u preventivnom reagovanju, tako i u represivnom delovanju, dok se u drugim zemljama i dalje traga za odgovarajućim rešenjima. Srbija je na polovini puta u ovom procesu s obzirom da je 2013. godine usvojen Zakon o posebnim merama za sprečavanje krivičnih dela protiv polnih sloboda prema maloletnim licima¹ (u daljem tekstu: Zakon o posebnim merama), široj javnosti poznatiji kao *Marijin zakon*. Imajući u vidu da je u Srbiji od uvođenja Zakona o posebnim merama proteklo nešto više od 10 godina, te s obzirom na slične analize objavljene u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) (Vasquez i dr., 2008; Cubellis i dr., 2016; Bouffard, Askew, 2019), dobar je trenutak da se pristupi analiziranju podataka koji se nalaze u nacionalnom registru. Naglašavamo da će, iako Zakon o posebnim merama bazu podataka naziva „posebna evidencija“, u nastavku rada biti korišćen termin „registar“, kao široko prihvaćen u stručnoj i naučnoj literaturi.

Predmet rada je osnovna analiza podataka koji se nalaze u registru, i to sa ciljem sticanja uvida u strukturu seksualnih delikata kojima su oštećena maloletna lica i kaznenu politiku sudova, a uz poseban osvrt na izrečene mere bezbednosti. Ispitivano je da li postoje značajnije razlike u vrsti izrečenih sankcija u odnosu na krivično delo, kao i zastupljenost recidivizma. Primenjena

¹ Službeni glasnik RS, br. 32/2013.

je metoda deskriptivne statistike, dok je pri analiziranju normativnih rešenja korišćen normativno-dogmatski metod. Rad je strukturiran tako da analizi podataka prethodi izlaganje o osnovnim odlikama seksualnog zlostavljanja dece, zakonskom okviru u Srbiji i iskustvima drugih zemalja.

Seksualno zlostavljanje dece

Seksualno zlostavljanje dece² predstavlja poseban oblik nasilja koji neretko nosi veoma teške posledice po viktimizirana lica. Ne postoji konsenzus po pitanju univerzalnog definisanja pojma seksualnog zlostavljanja dece, s obzirom na različito opredeljivanje uzrasta, nivoa seksualne zrelosti i mogućnosti davanja pristanka (Ligiero i dr., 2019). Nacionalni centar za borbu protiv zlostavljanja i zanemarivanja dece u Vašingtonu definiše seksualno zlostavljanje dece kao svaki kontakt ili interakciju deteta i odrasle osobe gde dolazi do vaginalnog, analnog ili oralnog kontakta, ali i sve druge forme kontakta koje se događaju u seksualne svrhe (Stevanović, 2002). U literaturi se ističe da su viktimizirana deca izložena povećanom riziku da razviju mentalne poremećaje i da budu reviktimizirana u odraslom dobu, a povećava se i rizik od ispoljavanja devijantnih ponašanja (Honor, 2010; Wilson, 2010; Barrett i dr., 2014; Maciel, Basto-Pereira, 2020). Seksualni delikt kojim je viktimizirano maloletno lice, po pravilu, predstavlja kvalifikovani oblik datog krivičnog dela. Navedeno je uslovljeno okolnošću da su maloletna lica posebno ranjiva, ali i potrebom da se društvo i država sa dodatnom pažnjom staraju o zaštiti prava i interesa maloletnih lica (Ashenden, 2016; Schiller, 2017).

O zastupljenosti i strukturi seksualnih delikata na štetu maloletnih lica treba govoriti sa značajnim oprezom i rezervama, imajući u vidu da su u pitanju krivična dela kod kojih je tamna brojka tradicionalno visoka (Aguerri i dr., 2023). Otkrivanje i sankcionisanje ovih krivičnih dela posebno otežava činjenica da se ona najčešće vrše u porodici ili od strane detetu bliskih osoba (Stevanović, 2005).

² Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (*Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 1/2010) definiše u čl. 3 "dete" kao svako lice mlađe od 18 godina, dok Porodični zakon (*Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015*) u čl. 11 opredeljuje da se punoletstvo stiče sa navršениh 18 godina života. Autorke u radu izjednačavaju termine "dete", "maloletno lice" i "maloletnik", podrazumevajući da se njima označava lice mlađe od 18 godina.

Registri seksualnih prestupnika

Jedan od osnovnih razloga za formiranje registara seksualnih prestupnika je predubeđenje da se recidivizam seksualnih prestupnika može umanjiti ukoliko ih građani izbegavaju ili prijavljuju njihova sumnjiva ponašanja, te da registrovanje ovih prestupnika ima povoljan generalnopreventivni uticaj (Prescott, Rockoff, 2011). Takođe, veruje se i da registri omogućavaju efikasniji rad policije u domenu lakšeg detektovanja relacije između prestupnika i žrtve, te da štite decu podizanjem svesti o prisustvu pojedinaca koji su bili osuđeni za seksualno nasilje (Farkas, Stichman, 2002).

Neretko do usvajanja zakona o registrovanju seksualnih prestupnika dolazi u periodima značajne uznemirenosti javnosti usled slučajeva medijski praćenog zlostavljanja dece (Burchfield, Sample, Lytle, 2014: 97). Tako usvajanje specifičnih zakonskih rešenja, između ostalog, služi i smirivanju javnog mnjenja. U literaturi se ističe da je i u Srbiji pri koncipiranju Zakona o posebnim merama dominantno bila prisutna potreba da se promptno reaguje na bestijalne zločine kojima su viktimizirani najmlađi, pa tako i osmogodišnja Marija Jovanović, po kojoj je zakon dobio svoje kolokvijalno ime, iako istovremeno nije adekvatno argumentovana kriminalnopolitička opravdanost novouvedenih mera. Navedena zamerka posebno je značajna ukoliko se imaju u vidu brojna inostrana istraživanja koja se ne izjašnjavaju afirmativno o delotvornosti posebnih mera, što se jednako odnosi i na smislenost uvođenja posebnih baza podataka (Miladinović-Stefanović, 2014b). Slične zamerke stručnjaci daju i za Zakon o registru seksualnih prestupnika koji je usvojila Albanija 2022. godine, jer smatraju da prilikom donošenja zakona nije bilo adekvatnog naučnog opravdanja ovakvog poduhvata (Leka, Haxhiu, 2024).

Izveštaj Human Rights Watch-a (2007)³ kritikuje zakonska rešenja u vezi javno dostupnih podataka o seksualnim prestupnicima, posebno u SAD. Naime, reintegracija seksualnih prestupnika je veoma otežana usled njihove stigmatizacije u sredini u kojoj žive, što može rezultirati recidivizmom, ali i svojevrsnim podsticanjem drugih građana da viktimiziraju osuđena lica. Dalje, registri, posebno oni koji su otvoreni za javnost, dovode do usmeravanja pažnje ka osuđivanim seksualnim prestupnicima, pri čemu roditelji veruju da od drugih lica deci ne pretili nikakva opasnost (Grubin, 1998). Zabrinjava i

³ Videti: No Easy Answers – Seks Offender Laws in the US. Dostupno na: <https://www.hrw.org/report/2007/09/11/no-easy-answers/sex-offender-laws-us>, stranici pristupljeno 21.4.2024.

to što upravo oni koji podržavaju posebne registre imaju pogrešna uverenja, među kojima je dominantno ono da detetu prvenstveno pretil rizik od nepoznatih osoba (Craun, Theriot, 2008), iako je faktičko stanje upravo suprotno (Stevanović, 2005). Istraživanje sprovedeno u SAD ukazuje da većina ispitanih građana smatra da se seksualni prestupnici odlikuju veoma visokim recidivizmom, da su više od polovine registrovanih seksualnih prestupnika pedofili, da se radi o seksualnim predatorima i da su njihove žrtve uglavnom nepoznate osobe (Socia, Harris, 2016).

Ipak, javno mnjenje mahom podržava uvođenje registra, i to, pre svega, usled straha od viktimizacije dece (Kernsmith i dr., 2009), iako sam registar doprinosi širenju panike (Socia, Harris, 2016). Sa druge strane, istraživanje koje su sproveli Schiavone i Jeglic (2008) ukazuje da šira javnost u SAD smatra da zakonska regulativa ne može samostalno da spreči recidivizam, te da se osuđeni koji su u registru osećaju nesigurno po povratku u lokalnu zajednicu. Zbog ovoga se nakon decenije korišćenja registra u Velikoj Britaniji zaključilo da je potrebno osmisliti kako se registar može iskoristi u svrhu zaštite javnosti, odnosno zaštite potencijalnih žrtava, a ne da bude svojevrsno represivno sredstvo sam po sebi (Thomas, 2008).

U SAD se ideja za formiranje posebne baze seksualnih prestupnika pojavila još 1947. godine (Petković i dr., 2013). Međutim, tek devedesetih godina 20. veka se uvode značajne novine koje imaju za cilj zaštitu dece od seksualnog nasilja, podstaknute zločinima koji su se tada dogodili, ali i zahvaljujući angažmanu roditelja maloletnih žrtava (Petković i dr., 2012). Propis koji se odnosi na seksualne prestupnike, u javnosti poznat kao Meganin zakon⁴ usvojen je 1994. godine, kada su sve savezne države formirale registre seksualnih prestupnika koji obuhvataju kako prestupnike osuđene za standardne seksualne delikte, tako i seksualne prestupnike čije su žrtve bila deca. Ovaj registar treba da bude javan, a svakoj državi je dato pravo da sama odluči koje će podatke da prikuplja i na koji način će ih učiniti javno dostupnim. Tako Kalifornija na sajtu Ministarstva pravde ima poseban odeljak koji daje više informacija o samom zakonu, ali se u okviru istog odeljka nalazi i baza koja se

⁴ 'Megan's Law' je dobio ime po Megan Kanka, koja je kao sedmogodišnja devojčica silovana i ubijena od strane svog komšije, prethodno dva puta osuđivanog za seksualno zlostavljanje dece. Nakon ovog događaja, njeni roditelji zajedno sa roditeljima drugih žrtava, pokrenuli su inicijativu za usvajanje zakona, a danas postoji i fondacija koja se bavi zaštitom dece. Više o tome videti na: Megan Nicole Kanka Foundation. Dostupno na: <http://www.megannicolekankafoundation.org/mission.htm>, stranici pristupljeno 5.2.2024.

može pretraživati. Baza sadrži lične podatke prestupnika i njihove adrese, pa se može pretraživati po imenu i prezimenu, a građani mogu da ostvare uvid i u podatke o seksualnim prestupnicima u njihovom susedstvu⁵. Smatra se da ovakvi registri omogućavaju da policija brže reaguje jer se pojačava nadzor i prestupnici se lakše lociraju (Prescott, Rockoff, 2011). Posebnim aktom⁶ iz 2006. godine predviđeno je da se u javnu bazu unesu i podaci svih maloletnih seksualnih prestupnika koji su učinili delo nakon navršenih 14 godina. Ovo je u američkom zakonodavstvu predstavljalo veliki iskorak koji je rezultirao izjednačavanjem punoletnih i maloletnih učinilaca krivičnih dela, što nije praksa kakvu protežiraju posebni zakonski akti koji se odnose na maloletnike (Caldwell i dr., 2008).

Slično se dogodilo i u Engleskoj, u kojoj je 2000. godine seksualni prestupnik povratnik silovao i ubio Sarah Payne, osmogodišnju devojčicu. Njeni roditelji su odmah nakon događaja, i pre završetka suđenja, pokrenuli kampanju za kreiranje registra seksualnih prestupnika. Tamošnji registar, kako se navodi u priručniku za zaštitu dece od seksualnog nasilja,⁷ omogućava da svaki roditelj ili staratelj proveri osobu sa kojom direktno ili indirektno njegovo dete dolazi u kontakt. Ovo praktično znači da policijske uprave u Engleskoj imaju bazu svih seksualnih prestupnika koji su osuđeni, ali i svih onih lica koja su prepoznata kao visokorizična, a na osnovu koje mogu po zahtevu pojedinca da provere da li se određena osoba nalazi u toj bazi. Model je sličan onome u SAD, ali je bitna razlika u tome što ne postoji javno dostupna baza, već se podaci daju na upit.⁸

Irska i Novi Zeland, takođe, imaju posebne mere u kontekstu reagovanja na seksualno prestupništvo. Irska je još 2001. godine uvela registar seksualnih prestupnika kojim rukovodi policija, tako da su prestupnici u obavezi da se javljaju i obaveštavaju nadležne o svim promenama relevantnih podataka. Period praćenja zavisi od vrste sankcije i dužine zatvorske kazne (Duffy, 2006). Za razliku od Irske, Novi Zeland specifične mere i procedure uvodi 2014.

⁵ Videti: California Megan's Law website. Dostupno na: <https://www.meganslaw.ca.gov/>, stranici pristupljeno 19.4.2024.

⁶ Videti: Adam Walsh Child Protection and Safety Act. Dostupno na: <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/house-bill/4472>, stranici pristupljeno 16.7.2023.

⁷ Videti: Protecting Children from Sexual Abuse. Dostupno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/642aaa037de82b001231346a/Annex_F_-_Keeping_children_safe_from_sexual_abuse_information.pdf, stranici pristupljeno 18.4.2024.

⁸ Sarah's Law – Child Sex Offender Disclosure Scheme. Dostupno na: <https://www.westyorkshire.police.uk/SarahsLaw>, stranici pristupljeno 26.6.2021.

godine, te formira bazu kojoj mogu da pristupe samo policijske službe i službenici za izvršenje krivičnih sankcija koji su zaduženi za praćenje seksualnih prestupnika (Eaton, 2014).

Crna Gora je dugo osmišljavala specifična zakonska rešenja u cilju celovite zaštite prava na samoopredeljenje i sigurnost u polnoj sferi (Stevanović, Marinović, 2021). Tako je krajem 2023. godine izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Crne Gore⁹ predviđeno formiranje registra učinilaca krivičnih dela protiv polne slobode dece, koji je u funkciji od 15. decembra 2023. godine. U Federaciji Bosne i Hercegovine, i to u Republici Srpskoj, registar seksualnih prestupnika definisan je Zakonom o posebnom registru lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece¹⁰. Tu je i Albanija u kojoj je 2022. godine usvojen Zakon o registru seksualnih prestupnika¹¹.

U Srbiji se, baš kao i u mnogim drugim zemljama, ponovio dobro poznati scenario u vezi sa usvajanjem zakona koji ima za cilj zaštitu dece od krivičnih dela protiv polnih sloboda izvršenih od strane lica već osuđenih za ova dela. Inicijativu za usvajanje Zakona o posebnim merama pokrenuo je 2010. godine Slobodan Jovanović, čija je osmogodišnja ćerka Marija te godine silovana i ubijena. Uz njegovo angažovanje, koncipiran je predlog koji se u najvećoj meri ugleda na zakonodavni okvir Velike Britanije i pomenuti Sarin zakon. Zakon je usvojen 2012. godine i predviđa da se prate sva lica koja su osuđena za krivična dela protiv polnih sloboda prema maloletnim licima, te normira formiranje posebnog registra. Ovaj propis isključuje i donekle modifikuje primenu određenih opštih krivičnopravnih instituta u odnosu na seksualne prestupnike (Ćorović, 2016), što je posebno primetno u domenu zastarelosti i pravnih posledica osude. U Srbiji su podaci u registru poverljivog karaktera i na njih se odnose odredbe Zakona o zaštiti podataka o ličnosti¹², ali je istovremeno definisano kako se može doći do podataka u cilju zaštite maloletnih lica.

⁹ Službeni list RCG, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i Službeni list CG, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015 - drugi zakon, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021 - ispravka, 144/2021, 145/2021 i 110/2023.

¹⁰ Službeni glasnik Republike Srpske, br. 28/2023.

¹¹ CRCA, Albania approves National register of Seks Offenders. Dostupno na: <https://www.crca.al/en/albania-approves-national-register-of-sex-offenders/>, stranici pristupljeno 14.4.2024.

¹² Službeni glasnik RS, br. 87/18.

Ključne odredbe Zakona o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima

Zakon o posebnim merama usvojen je 2012. godine, a stupio je na snagu 2013. godine. U članu 2 definisana je svrha zakona koja se ogleda u sprečavanju učinilaca krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima da vrše ova dela. Zakon o posebnim merama se primenjuje u odnosu na taksonomski pobrojana krivična dela sadržana u Krivičnom zakoniku RS (KZ)¹³: silovanje, obljuba nad nemoćnim licem, obljuba sa detetom, obljuba zloupotrebom položaja, nedozvoljene polne radnje, podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa, posredovanje u vršenju prostitucije, prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju, navođenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama i iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu, i to onda kada su pobrojanim krivičnim delima oštećena maloletna lica. Važna promena koju je ovaj zakon doneo je zabrana ublažavanja kazne. Ublažavanje kazne po svojoj prirodi predstavlja izuzetak u odnosu na redovno odmeravanje kazne u granicama predviđenog minimuma i maksimuma i zato sudovi imaju obavezu da u presudi posebno obrazlože zašto je kazna ublažena. Zahvaljujući Zakonu o posebnim merama to nije moguće kada su u pitanju seksualni delikti u kojima su žrtve maloletna lica (Delibašić, 2017). Takođe, nije moguć uslovni otpust, kao ni zastarevanje krivičnog gonjenja i izvršenja kazne (čl. 5 Zakona o posebnim merama).

Dalje, kada je reč o pravnim posledicama osude, one nastupaju obavezno bez obzira na visinu i vrstu kazne. Pravne posledice osude podrazumevaju: prestanak vršenja javne funkcije, prestanak radnog odnosa, odnosno prestanak vršenja poziva ili zanimanja koje se odnosi na rad sa maloletnim licima; zabranu sticanja javnih funkcija i zabranu zasnivanja radnog odnosa, odnosno obavljanja poziva ili zanimanja koje se odnosi na rad sa maloletnim licima (član 6). Treba naglasiti da pravne posledice osude koje se odnose na zabrane traju 20 godina.

¹³ Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.

Posebno su značajne posebne mere koje se prema učiniocu sprovede nakon izdržane kazne zatvora: a) obavezno javljanje nadležnom organu policije i Uprave za izvršenje krivičnih sankcija; b) zabrana posećivanja mesta na kojima se okupljaju maloletna lica (vrtići, škole i slično); c) obavezno posećivanje profesionalnih savetovališta i ustanova; d) obavezno obaveštavanje o promeni prebivališta, boravišta ili radnog mesta i e) obavezno obaveštavanje o putovanju u inostranstvo (član 7). Predviđeno je da ove mere traju najduže 20 godina, s tim što se na svake četiri godine preispituje potreba njihovog daljeg sprovođenja.

Poslednja novina koju je doneo Zakon o posebnim merama jeste uvođenje posebne evidencije seksualnih prestupnika. Tako čl. 14 propisuje da ovu evidenciju vodi Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. Svi državni i drugi organi, pa i pravna lica i preduzetnici, dužni su da podatke relevantne za evidenciju dostave u roku od tri dana. Evidentirani podaci čuvaju se trajno, te nije predviđena mogućnost brisanja. Član 15 Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera¹⁴ predviđa da se podaci mogu dati sudu, javnom tužiocu i policiji u vezi sa krivičnim postupkom koji se vodi protiv lica o kome se vodi posebna evidencija. Takođe, dostupni su i nadležnoj organizacionoj jedinici policije, kao i Odeljenju za izvršenje vanzavodskih sankcija i mera koje rukovodi radom Povereničke službe i poverenicima koji nadziru lica.

Podaci iz posebne evidencije mogu se, na obrazložen zahtev, dati i državnom organu, preduzeću, drugoj organizaciji ili preduzetniku, ako još traju pravne posledice osude i ako za to postoji opravdani interes zasnovan na zakonu. Državni i drugi organi, kao i pravna lica ili preduzetnici koji rade sa maloletnim licima dužni su da zatraže podatak da li je lice koje treba da zasnuje radni odnos kod njih, odnosno obavlja poslove sa maloletnim licima, upisano u posebnu evidenciju.

Analiza podataka dostupnih u posebnoj evidenciji – registru

Podaci o krivičnim delima zabeleženim u registru

Za potrebe ovog rada, a po osnovu pristupa informacijama od javnog značaja, autorkama je Uprava za izvršenje krivičnih sankcija dostavila podatke

¹⁴ Službeni glasnik RS, br. 55/14, 87/18.

iz posebne evidencije, štiteći tajnost ličnih podataka.¹⁵ Podaci koji su analizirani pružili su odgovore na sledeća pitanja: kakva je kaznena politika sudova nakon stupanja na snagu Zakona o posebnim merama (koje krivične sankcije su izricane, odnosno kako su odmeravane zatvorske kazne, kakva je struktura izrečenih mera bezbednosti, da li postoje značajnije razlike u sankcionisanju različitih delikata) i koji je procenat povratnika u bazi.

U trenutku dostavljanja podataka u registru je bilo upisano 617 lica. Od ukupnog broja lica koja se nalaze u bazi, njih 3,6% (22) su povratnici. U Tabeli 1 se može videti za koja krivična dela je najveći broj lica osuđen. Za potrebe ove analize posmatrano je prvo krivično delo za koje je lice osuđeno shodno relevantnoj presudi, a u slučaju kada je reč o licu osuđenom za krivična dela u sticaju.

Najveći broj osuđenih oglašen je krivim za krivično delo nedozvoljene polne radnje iz člana 182 KZ. Na drugom mestu po brojnosti su osude za krivično delo prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju iz člana 185 KZ.

Tabela 1. Osuđena lica prema krivičnom delu za koje su osuđeni

Krivično delo	Broj	Procenat
Silovanje	57	9,2
Obljuba nad nemoćnim licem	15	2,4
Obljuba nad detetom	86	13,9
Obljuba zloupotrebom položaja	19	3,1
Nedozvoljene polne radnje	269	43,6
Podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa	4	0,6
Posredovanje u vršenju prostitucije	6	1
Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju	154	25
Navođenje maloletnog lica da prisustvuje polnim radnjama	3	0,5
Iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima	4	0,6
Ukupno	617	100

¹⁵ Podaci su dostavljeni dopisom Uprave za izvršenje krivičnih sankcija broj 7-00-24/2023-03 od 14.2.2023. godine, a na osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja predatog 6.2.2023. godine od strane autorki rada.

U Tabeli 2 prikazana je struktura izrečenih krivičnih sankcija. Tako saznajemo da se kaznena politika odlikuje dominantnim izricanjem kazne zatvora, i to u ukupno 590 slučajeva. Kako se radi o bazi koja je uspostavljena u vreme kada izmene i dopune KZ omogućavaju izdržavanje kazne zatvora u trajanju do jedne godine u prostorijama za stanovanje (član 45 stav 3 KZ), ne čudi što je od ukupnog broja izrečenih zatvorskih kazni skoro trećina izvršavana putem modaliteta kućnog zatvora. Malobrojni su slučajevi gde se kumulativno sa zatvorskom kaznom izriče novčana kazna, svega pet kada se radi o zatvorskoj i dve kada je reč o kazni kućnog zatvora.

Tabela 2. *Osuđena lica prema izrečenim krivičnim sankcijama*

Krivična sankcija	Broj	Procenat
Mera bezbednosti	3	0,4
Doživotni zatvor	1	0,2
Kazna zatvora	403	65,3
Uslovna osuda	21	3,4
Novčana kazna	2	0,3
Kazna kućnog zatvora	187	30,3
Ukupno	617	100

U Tabeli 3 prikazano je koje krivične sankcije su izricane za pojedinačna krivična dela. Tako je zatvorska kazna jedina izrečena sankcija kada se radi o krivičnim delima silovanje, obljava nad nemoćnim licem i obljava nad detetom, dok je kod obljube zloupotrebom položaja u dva slučaja sud odredio modalitet izvršenja kazne zatvora u kućnim uslovima. Važan podatak je i da su tri lica prema kojima je izrečena mera obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja učinioci krivičnog dela nedozvoljene polne radnje (2) i obljava nad detetom (1), dok je lice koje je osuđeno na doživotni zatvor učinilac silovanja.

Tabela 3. Broj izrečenih krivičnih sankcija u odnosu na pojedinačna krivična dela

Krivično delo	Izrečena krivična sankcija			
	Kazna zatvora	Uslovna osuda	Kućni zatvor	Novčana kazna
Silovanje	57	-	-	-
Obljuba nad nemoćnim licem	15	-	-	-
Obljuba nad detetom	86	-	-	-
Obljuba zloupotrebom položaja	17	-	2	-
Nedozvoljene polne radnje	181	10	73	2
Podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa	3	-	1	-
Posredovanje u vršenju prostitucije	2	-	4	-
Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala	41	11	102	-
Navođenje maloletnog lica da prisustvuje polnim radnjama	2	-	1	-
Iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima	-	-	4	-

U slučaju čak 362 lica upisana u registar nije izrečena ni jedna mera bezbednosti. U situacijama kada mera jeste izricana, u najvećem procentu (20,3%) bila je reč o meri oduzimanja predmeta. Na drugom mestu nalazi se mera zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim koja je izrečena u 13,9% (86) slučajeva, dok je na trećem mestu obavezno lečenje alkoholičara koja je izrečena u slučaju 4,1% (25) osuđenih lica. Obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi izrečeno je u osam slučajeva.

Kod mere oduzimanje predmeta (n=125), u 91,2% (114) slučajeva radilo se o izvršenju krivičnog dela prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju. Za navedeno krivično delo je karakteristično da se materijali nalaze na različitim uređajima poput računara i telefona, koji upravo i bivaju oduzeti po okončanju postupka. Ova mera izrečena je u odnosu na 30 lica osuđenih na zatvorsku kaznu, dok je u najvećem broju slučajeva (89) ista mera izrečena licima osuđenim na kaznu zatvora koji se implementira u kućnim uslovima. U šest slučajeva mera oduzimanja predmeta izrečena je uz uslovnu osudu.

Na drugom mestu po zastupljenosti nalazi se mera zabrane približavanja i komuniciranja sa oštećenim i izrečena je u slučaju 86 lica, gde se u

65 slučajeva radilo o izvršenju krivičnog dela nedozvoljene polne radnje, a u deset slučajeva o prikazivanju, pribavljanju i posedovanju pornografskog materijala i iskorišćavanju maloletnog lica za pornografiju. Prema 52 lica, ova mera je izrečena zajedno sa zatvorskom kaznom, dok je 31 licu ova mera izrečena uz kaznu kućnog zatvora. Mera zabrane približavanja i komunikacije izrečena je i u slučaju tri uslovno osuđena lica.

U 18 slučajeva izrečena je mera obaveznog lečenja alkoholičara, i to licima koja su oglašena krivim za nedozvoljene polne radnje, pri čemu je mera obaveznog lečenja alkoholičara treća po zastupljenosti. Ova mera je izrečena i u slučaju dva lica koja su izvršila krivično delo silovanje, jednog lica koje je izvršilo krivično delo obljuba nad nemoćnim licem i jednog izvršioca obljube nad detetom.

Detaljnije o krivičnim sankcijama izrečenim za pojedinačna krivična dela

U registru se nalazi 57 lica koja su osuđena za krivično delo silovanja (Tabela 3). Svim licima koja su oglašena krivim za ovaj delikt izrečena je zatvorska kazna, dok je samo prema osmoro izrečena i mera bezbednosti uz zatvorsku kaznu. Jedna od izrečenih kazni za ovo delo je i kazna doživotnog zatvora, dok je prosečna dužina izrečenih kazni 10 godina i 7 meseci. Najkraća izrečena kazna je deset meseci, dok je najduža, po logici stvari, doživotna zatvorska kazna. Prema jednom licu izrečena je mera obaveznog lečenja narkomana, prema dva obavezno lečenje alkoholičara, dok je zabrana približavanja i komuniciranja sa oštećenim izrečena u slučaju četiri osuđena lica.

Dalje, registrovano je 86 lica koja su osuđena za krivično delo obljuba nad detetom, a četvero od upisanih su povratnici. Svi, sem jednog lica, osuđeni su na kaznu zatvora. Jednom licu izrečena je mera obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi. Najkraća izrečena zatvorska kazna je u trajanju od tri godine, dok je najduža 15 godina. Uz zatvorsku kaznu, mere bezbednosti izrečene su samo u sedam slučajeva, od čega su četiri zabrana približavanja i komuniciranja sa oštećenim, i po jedno lice za mere obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, obavezno lečenje alkoholičara i oduzimanje predmeta.

Krivično delo nedozvoljene polne radnje je delo za koje je osuđen najveći broj lica koja su upisana u registar (n=269). Dominantna kazna koja je izričana ovim licima je kazna zatvora (181, odnosno 67,3%), dok je kazna kućnog zatvora izrečena u 27,1% (73) slučajeva. Mera obaveznog lečenja i čuvanja u

ustanovi izrečena je prema dva lica, a isto toliko lica kažnjeno je novčanom kaznom, dok je desetero njih uslovno osuđeno. Najkraća izrečena zatvorska kazna je tri meseca, i kada se radi o kazni zatvora koji se izvršava u ustanovi i o kazni kućnog zatvora, dok je najduže izrečena zatvorska kazna za ovo delo 12 godina. Mere bezbednosti uglavnom nisu izricane u slučaju osuđenih za ovo krivično delo, pa tako 61,3% (165) lica nije imalo izrečenu meru bezbednosti, a od izrečenih najzastupljenija je mera zabrane približavanja i komuniciranja sa oštećenim (65), na drugom mestu je obavezno lečenje alkoholičara (18), nakon čega slede mere obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi i oduzimanja predmeta koje su izrečene za po osam lica. Prema dva lica izrečeno je proterivanje stranca iz zemlje i prema jednom obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi.

Poslednje krivično delo za koje su detaljnije analizirani podaci iz registra je prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju. Ovo delo učinilo je 154 lica koja su upisana u registar, i upravo je ovo delo kod koga dominira kazna kućnog zatvora kao izrečena sankcija. Tako je ova sankcija izrečena u 66,3% (102) slučajeva, a kazna zatvora koja se izvršava u ustanovi u 26,6% (41), dok je u 7,1% (11) slučajeva izrečena uslovna osuda. Najkraća kazna zatvora iznosila je tri meseca, odnosno mesec dana kada se radi o kazni kućnog zatvora, dok je najduže izrečena 11 godina zatvora, odnosno godinu dana kada se radi o kazni kućnog zatvora. Mere bezbednosti uglavnom su izricane osuđenima za ovaj delikt, a dominantno se radi o meri oduzimanje predmeta koja je izrečena u 74% (114) slučajeva. Prema deset lica izrečena je mera zabrane približavanja i komuniciranja sa oštećenim, dok su u po jednom slučaju izrečene mere obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, obavezno lečenje alkoholičara i proterivanje stranca iz zemlje. Prema 27 lica nije izrečena nijedna mera.

Zaključak

Rezultati dobijeni analizom podataka iz registra upućuju na određene zaključke značajne za buduću praksu i postupanje prema seksualnim prestupnicima. Pri davanju bilo kakvih ocena treba imati u vidu da baza postoji već čitavu deceniju, premda za evaluacije može biti potreban i značajano duži

vremenski period, što je posebno tačno pri razmatranju kompleksnih pitanja kao što je recidivizam.

Zanimljivo je uočiti da je krivično delo nedozvoljene polne radnje najzastupljenije u strukturi izvršenih seksualnih delikata, ali da je, ukoliko uzmemo u obzir trajanje izrečenih zatvorskih kazni, istovremeno u pitanju i delo za koje se izriču blaže kazne. Ovo delo podrazumeva odsustvo obljube, odnosno postoji onda kada je izvršena polna radnja koja ne predstavlja radnje inkriminirane kao krivično delo silovanje, obljuba nad nemoćnim licem, obljuba nad detetom i obljuba zloupotrebom službenog položaja (Bošković, 2009). Radnja, dakle, nije precizno definisana, pa samim tim postoji širok prostor u koji mogu da se svrstaju različiti seksualno motivisani akti preduzeti u odnosu na maloletno lice. Ovo je i delo kod kojeg je izrečeno najviše uslovnih osuda, pa se, samim tim, tada ni ne primenjuju odredbe Zakona o praćenju lica od strane Povereničke službe tokom perioda od 20 godina. Naime, Zakon o posebnim merama (čl. 7, st. 1) predviđa da se osuđeno lice prati 20 godina nakon izvršene zatvorske kazne. U slučaju da se licu ne opozove uslovna osuda, ono praktično postaje nevidljivo za dugotrajnije praćenje kroz podatke u registru. Dalje, uglavnom nisu izricane mere bezbednosti, a i ukoliko jesu, radilo se o zabrani približavanja i komuniciranja sa oštećenim, što donekle garantuje sigurnost oštećenom, mada se postavlja pitanje na koji način se štite potencijalne nove žrtve. Na ovo se nadovezuje i činjenica da je skoro trećina izrečenih sankcija kazna kućnog zatvora, što znači da lice ostaje u svom okruženju, a samim tim verovatno i u okruženju žrtava, s obzirom da su deliktom viktimizirane mahom osobe iz okruženja prestupnika. Zanimljivo je da se u javnom diskursu retko kad govori o ovom deliktu, iako njegova zastupljenost iziskuje da mu se posveti znatno veća pažnja. Takođe, treba razmišljati o modalitetima rada sa ovom kategorijom osuđenih u postpenalnom periodu.

Na drugom mestu po broju osuđenih lica nalazi se delo prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala, a ujedno je to i delo za koje su izricane najblaže zatvorske kazne, gde dominira kazna kućnog zatvora. Razume se, delo se posmatra kao lakše u odnosu na ostala, jer nema direktnog kontakta učinioca i žrtve. Međutim, zabrinjava činjenica da su osuđeni na kaznu kućnog zatvora oni koji su delo činili uglavnom boraveći u svojim kućama, gde kasnije, takođe, izdržavaju kaznu. Iako ovo delo prati visok broj izrečenih mera oduzimanja predmeta, što se najčešće odnosi na telefone i računare na kojima su se pornografski materijali nalazili, osuđenog, nažalost,

ništa ne sprečava da ove uređaje ponovo nabavi već tokom izvršenja kazne, te da ih zloupotrebi za ponovno vršenje istovetnih krivičnih dela. Postavlja se pitanje smislenosti evidentiranja podataka ove kategorije osuđenih lica, ukoliko izostaje primena konkretnijih mera, te i ovde ostaju nedoumice u pogledu proaktivnog delanja u postpenalnom periodu.

Za ostala dela očekivano dominira zatvorska kazna i upravo su to lica koja će, shodno Zakonu o posebnim merama biti nadzirana nakon izvršene kazne. Analiza podataka iz baze ne pruža odgovore na pitanje koliko je delotvoran rad sa ovim licima u periodu praćenja nakon izvršene zatvorske kazne. Rezultati komparativnih istraživanja, nesumnjivo, ukazuju da je kreiranje i ažuriranje baze podataka o seksualnim prestupnicima samo po sebi nedovoljno, te da je potrebno mnogo više, a pre svega razvijanje instrumenata za procenu rizika od recidivizma i druge aktivnosti u zajednici, sa posebnim akcentom na mere koje bi štatile potencijalne žrtve (Skelton i dr., 2006). Zato, da bismo na pravi način sagledali efekte Zakona o posebnim merama potrebno je da se pozabavimo i kvalitetom rada sa osuđenim licima, kako tokom izvršenja kazne, tako i nakon izlaska na slobodu.

Osim toga, izuzetno značajno pitanje, koje nije bilo u fokusu ovoga rada i kome je u Srbiji pružena nedovoljna pažnja, jeste podrška za žrtve seksualnog nasilja. Kada je u pitanju viktimizacija dece, pitanja u vezi sa podrškom i saniranjem posledica postaju izuzetno kompleksna i zahtevaju sistemski pristup. Nesporno je da decu treba zaštititi od reviktimizacije, ali isto tako ne treba zatvarati oči pred činjenicom da posledice već pretrpljene viktimizacije neće spontano nestati. Ostaje da se vidi kakvi će efekti biti postignuti implementacijom *Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2020-2025. godine*,¹⁶ odnosno relevantnim akcionim planom.

Takođe, osim što je potrebno preispitati svršishodnost postojanja registra seksualnih prestupnika i drugih mera koje se sprovode u zajednici sa ciljem prevencije seksualnih delikata, treba razmišljati i o šteti koju registri potencijalno nanose osuđenima i članovima njihovih porodica zbog stigmatizacije i drugih teškoća u reintegraciji (Vess i dr., 2011; Klimer, Leon, 2017; Reed, 2017). Stigmatizacija u Srbiji svakako nije na visokom nivou s obzirom da registar nije javno dostupan, ali druge mere koje zakon predviđa mogu

¹⁶ Tekst strategije nalazi se na sajtu Ministarstva pravde Republike Srbije. Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/sr/tekst/30567/nacionalna-strategija-za-ostvarivanje-prava-zrtava-i-svedoka-krivicnih-dela-u-republici-srbiji-za-period-2020-2025-godine-19082020.php>, stranici pristupljeno 20.4.2024.

biti stigmatizirajuće. Potrebno je pronaći takav modus dejstvovanja u kome posledice osude i posebnih mera neće biti usmerene ka dodatnoj represiji, već ka suštinskoj zaštiti postojećih i potencijalnih žrtava, odnosno ka sprečavanju recidivizma.

Konačno, treba otvoriti stručnu i naučnu raspravu na okolnost da li je u cilju zaštite dece potrebno da podaci u registru budu javno dostupni i koje još preventivne mere mogu da se preduzmu, ali da se pri tome ne upadne u „zamku“ usvajanja novih zakonskih rešenja na „talasima uznemirenja javnosti“ i bez konkretne naučne i empirijske opravdanosti.

Literatura

Aguerri, J. C., Molnar, L., Miró-Llinares, F. (2023) Old Crimes Reported in New Bottles: The Disclosure of Child Sexual Abuse on Twitter Through the Case# MeTooInceste. *Social Network Analysis and Mining*, 13, str. 1-14. <https://doi.org/10.1007/s13278-023-01029-4>

Ashenden, S. (2016) *Governing Child Sexual Abuse: Negotiating the Boundaries of Public and Private, Law and Science*. Oxfordshire: Routledge.

Barrett, A., Kamiya, Y., O'Sullivan, V. (2014) Childhood Sexual Abuse and Later-Life Economic Consequences. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 53, str. 10-16. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2014.07.001>

Bošković, M. (2009) Kriminološka obeležja krivičnih dela protiv polnih sloboda. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2, str. 121-141.

Bouffard, J. A., Askew, L. N. (2019) Time-Series Analyses of the Impact of Sex Offender Registration and Notification Law Implementation and Subsequent Modifications on Rates of Sexual Offenses. *Crime & Delinquency*, 11, str. 1483-1512. <https://doi.org/10.1177/0011128717722010>

Burchfield, K., Sample, L. L., Lytle, R. (2014) Public interest in sex offenders: A perpetual panic? *Criminology, Criminal Justice, Law and Society*, 15(3), str. 96-117.

Caldwell, M. F., Ziemke, M. H., Vitacco, M. J. (2008) An Examination of the Sex Offender Registration and Notification Act as Applied to Juveniles: Evaluating the Ability to Predict Sexual Recidivism. *Psychology, Public Policy, and Law*, 2, str. 89-114. <https://doi.org/10.1037/a0013241>

Ćorović, E. (2016) Mogućnosti tzv. Marijinog zakona u suzbijanju pedofilije. *Facta Universitatis Series: Law and Politics*, 14, str. 415-426.

Craun, S. W., Theriot, M. T. (2008) Misperceptions of Sex Offender Perpetration. *Journal of Interpersonal Violence*, 12, str. 2057-2072. <https://doi.org/10.1177/0886260508327706>

Cubellis, M. A., Walfield, S. M., Harris, A. J. (2016) Collateral Consequences and Effectiveness of Sex Offender Registration and Notification: Law Enforcement Perspectives. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 4, str. 1080-1106. <https://doi.org/10.1177/0306624X16667574>

Delibašić, V. (2017) Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju. *Crimen*, 3, str. 559-570.

Đorđević, Đ. (2018) Krivično delo polnog uznemiravanja. U: Đ. Ignjatović, (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji* (VIII). Beograd: Pravni fakultet, str. 113-122.

Duffy, J. (2006) The Need for Policy Development for the Risk Management of Sex Offenders in Ireland. *Irish Probation Journal*, 1, str. 5-16.

Farkas, M., Stichman, A. (2002) Sex Offender Laws: Can Treatment, Punishment, Incapacitation, and Public Safety Be Reconciled? *Criminal Justice Review*, 2, str. 256-283. <https://doi.org/10.1177/073401680202700204>

Grubin, D. (1998) *Sex Offending against Children: Understanding the Risk*. London: Home Office Research and Statistics Directorate.

Honor, G. (2010) Child Sexual Abuse: Consequences and Implications. *Journal of Pediatric Health Care*, 6, str. 358-364. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2009.07.003>

Kernsmith, P. D., Craun, S. W., Foster, J. (2009) Public Attitudes Toward Sexual Offenders and Sex Offender Registration. *Journal of Child Sexual Abuse*, 3, str. 290-301. <https://doi.org/10.1080/10538710902901663>

Kilmer, A., Leon A. S. (2017) 'Nobody Worries about Our Children': Unseen Impacts of Sex Offender Registration on Families with School-Age Children and Implications for Desistance, *A Critical Journal of Crime, Law and Society*, 2, str. 181-201. <https://doi.org/10.1080/1478601X.2017.1299852>

King, L., Roberts, J. (2015) The Complexity of Public Attitudes Toward Sex Crimes. *Victims & Offenders*, 1, str. 71-89. <https://doi.org/10.1080/15564886.2015.1005266>

Krivični zakonik Crne Gore, Službeni list RCG, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i Službeni list CG, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015 - drugi zakon, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021 - ispravka, 144/2021 i 145/2021 i 110/2023.

Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.

Leka, A., Haxhiu, B. (2024) Navigating the Missteps: An In-Depth Critique of Albania's Sex Offender Registry. U: N. Callaos, S. Hashimoto, N. Lace, B. Sánchez, M. Savoie (ur.) *Proceedings of the 15th International Multi-Conference on Complexity, Informatics and Cybernetics: IMCIC 2024*. Florida: International Institute of Informatics and Cybernetics, str. 267-272. <https://doi.org/10.54808/IMCIC2024.01.267>

Maciel, L., Basto-Pereira, M. (2020) Child Sexual Abuse: The Detrimental Impact of its Specific Features. *Child Indicators Research*, 6, str. 2117–2133. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09730-y>

McAlinden, A. M. (1999) Sex Offender Registration: Some Observations on 'Megan's Law' and the Sex Offenders Act 1997. *Crime Prevention and Community Safety*, 1, str. 41–53. <https://doi.org/10.1057/palgrave.cpcs.8140>

Miladinović-Stefanović, D. (2014) Hemijska kastracija - Prihvatljivo sredstvo za sprečavanje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, str. 51-68.

Miladinović-Stefanović, D. (2014) Posebna evidencija učinilaca krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnicima. U: M. Lazić (ur.) *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu – Tematski broj „Usklađivanje prava Srbije sa pravom EU”*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, str. 447-461.

Petković, N., Pavlović, Z., Dimitrijević, J. (2012) Krivično-pravna zaštita dece od seksualnog nasilja - Predlozi de Lege Ferenda. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 2, str. 307-324.

Petković, N., Pavlović, Z., Stevković, Lj. (2013) Stavovi profesionalaca prema uvođenju registra učinilaca krivičnih dela Protiv polne slobode prema maloletnim licima. *Temida*, 1, str. 103-131. <https://doi.org/10.2298/TEM1302103P>

Prescott, J. J., Rockoff, J. E. (2011) Do Sex Offender Registration and Notification Laws Affect Criminal Behavior? *The Journal of Law and Economics*, 1, str. 161-206. <https://doi.org/10.1086/658485>

Reed, P. (2017) Punishment beyond Incarceration: The Negative Effects of Sex Offender Registration and Restrictions. *Journal of Law and Criminal Justice*, 2, str. 16-30. <https://doi.org/10.15640/jlcj.v5n2a2>

Schiavone, S. K., Jeglic, E. L. (2008) Public Perception of Sex Offender Social Policies and the Impact on Sex Offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 6, str. 679–695. <https://doi.org/10.1177/0306624x08323454>

Schiller, U. (2017) Child Sexual Abuse Allegations: Challenges Faced by Social Workers in Child Protection Organizations. *Practice*, 5, str. 347-360.

<https://doi.org/10.1080/09503153.2016.1269884>

Jelena Srnić Nerac, Milica Kovačević Registri seksualnih prestupnika – Opšta razmatranja i analiza podataka iz registra u Srbiji

Skelton, A., Riley, D., Wales, D., Vess, J. (2006) Assessing Risk for Sexual Offenders in New Zealand: Development and Validation of a Computer-Scored Risk Measure. *Journal of Sexual Aggression*, 3, str. 277-286. <https://doi.org/10.1080/13552600601100326>

Socia, K. M., Harris, A. J. (2016) Evaluating Public Perceptions of the Risk Presented by Registered Sex Offenders: Evidence of Crime Control Theatre? *Psychology, Public Policy, and Law*, 4, str. 375–385. <https://doi.org/10.1037/law0000081>

Stevanović, I. (2002) Osvrt na neka pitanja seksualnog nasilja prema deci. *Temida*, 3, str. 36-43. <https://doi.org/10.2298/TEM0203041S>

Stevanović, I. (2005) Krivičnopravna zaštita dece – žrtava zlostavljanja i zanemarivanja u Srbiji. *Temida*, 2, str. 21-32. <https://doi.org/10.2298/TEM0502021S>

Thomas, T. (2008) The Sex Offender 'Register': A Case Study in Function Creep. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 3, str. 227–237. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.2008.00514.x>

Thomas, T. (2010) European Developments in Sex Offender Registration and Monitoring. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 18, str. 403–415. <https://doi.org/10.1163/157181710X12816005399276>

Thomas, T. (2016) *Sex Crime. Sex Offending and Society*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315778983>

Vasquez, B. E. Maddan, S., Walker, J. T. (2008) The Influence of Sex Offender Registration and Notification Laws in the United States, A Time-Series Analysis. *Crime & Delinquency*, 2, str. 175-192. <https://doi.org/10.1177/0011128707311641>

Vess, J., Day, A., Powell, M., Graffam, J. (2011) International Sex Offender Registration Laws: Research and Evaluation Issues Based on a Review of Current Scientific Literature. *Police Practice and Research*, 4, str. 322–335. <https://doi.org/10.1080/15614263.2011.646744>

Wilson, D. R. (2010) Health Consequences of Childhood Sexual Abuse. *Perspectives in Psychiatric Care*, 1, str. 56-64. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6163.2009.00238.x>

Zakon o izvršenju vanzavodskih sanckija i mera, Službeni glasnik RS, br. 55/2014, 87/2018.

Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polnih sloboda prema maloletnim licima, Službeni glasnik RS, br. 32/2013.

Zakon o posebnom registru lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 28/2023.

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, Službeni glasnik RS, br. 87/18.

Internet izvori

Adam Walsh Child Protection and Safety Act. Dostupno na: <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/house-bill/4472>, stranici pristupljeno 16.7.2023.

California Megan's Law Website. Dostupno na: <https://www.meganslaw.ca.gov/>, stranici pristupljeno 19.4.2024.

CRCA, Albania Approves National Register of Seks Offenders. Dostupno na: <https://www.crca.al/en/albania-approves-national-register-of-sex-offenders/>, stranici pristupljeno 14.4.2024.

Eaton, R. (2014) *The Child Protection Offender Register: An Analysis of the Proposed New Zealand Child Sex Offender Register*. New Zealand: University of Wellington, Faculty of law. Doktorska disertacija. Dostupno na: https://openaccess.wgtn.ac.nz/articles/thesis/The_child_protection_offender_register_An_analysis_of_the_proposed_New_Zealand_child_sex_offender_register/17012006, pristupljeno stranici 15.4.2924.

Human Rights Watch (2007) No Easy Answers – Seks Offender Laws in the US. Dostupno na: <https://www.hrw.org/report/2007/09/11/no-easy-answers/sex-offender-laws-us>, stranici pristupljeno 21.4.2024.

Ligiero, D., Hart, C., Fulu, E., Thomas, A., Radford, L. (2019) *What Works to Prevent Sexual Violence against Children: Evidence Review*. Dostupno na: <https://clock.uclan.ac.uk/31565/1/Lorraine%20Radford%20Executive%20Summary.pdf>, pristupljeno stranici 20.4.2024.

Megan Nicole Kanka Foundation. Dostupno na: <http://www.megannicolekankafoundation.org/mission.htm>, stranici pristupljeno 5.2.2024.

Ministarstvo pravde RS. *Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2020-2025. godine*. Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/sr/tekst/30567/nacionalna-strategija-za-ostvarivanje-prava-zrtava-i-svedoka-krivicnih-dela-u-republici-srbiji-za-period-2020-2025-godine-19082020.php>, stranici pristupljeno 20.4.2024.

Protecting Children from Sexual Abuse. Dostupno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/642aaa037de82b001231346a/Annex_F_-_Keeping_children_safe_from_sexual_abuse_information.pdf, stranici pristupljeno 18.4.2024.

Sarah's Law – Child Sex Offender Disclosure Scheme. Dostupno na: <https://www.westyorkshire.police.uk/SarahsLaw>, stranici pristupljeno 26.6.2021.

Stevanović, K., Marinković, L. (2021, 15. april) Crna Gora i pedofilija: Otkud plišane igračke na trgovima i ulicama. *BBC NEWS na srpskom*. Dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-56740459>, stranici pristupljeno 26.6.2021.

JELENE SRNIĆ NERAC*

MILICA KOVAČEVIĆ

Registers of Sex Offenders – General Considerations and Data Analysis from the Register in Serbia

In addition to criminalizing both traditional and new offences against sexual freedom, most countries, including Serbia, have introduced specific measures for addressing sexual offenses. These measures include the mandatory collection and recording of offenders' personal data in special registers. In Serbia, more than 10 years ago, a special register was established for those convicted of crimes against sexual freedom involving minors. This paper presents a basic analysis of the data recorded in the register since its inception. The analysis results indicate that the most prevalent offence is unauthorized sexual acts, and imprisonment is the most commonly imposed criminal sanction. Detected cases of recidivism so far indicate a low rate of reoffending. On the other hand, nearly one-third of the imposed sanctions are house arrest, which involves serving the sentence in the convict's residence, raising debates about the purpose of punishment, victim protection, and the application of other special measures. The authors conclude that it is necessary to consider whether the register contributes to victim protection and devise ways to use the knowledge gained from analyzing register data in the development of new legislative solutions.

Keywords: registry, sex offenders, children, sexual abuse.

* Jelena Srnić Nerac is the Head of the Department for Execution of Non-Custodial Sanctions and Measures at Prison Administration and Operation, Ministry of Justice Republic of the Republic Serbia, and a PhD student at the Faculty of Special Education, University of Belgrade. E-mail: srnicj@gmail.com.

Dr Milica Kovačević is an Associate Professor at the University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation. E-mail: milica.kovacevic@fasper.bg.ac.rs.

TEMIDA
2024, vol. 27, br. 3, str. 463-478
ISSN: 1450-6637

A. Milošević

Victims, Culture and Society – Victims and Memory after Terrorism

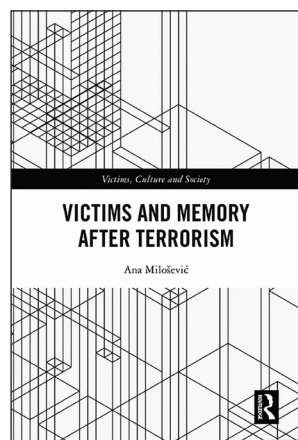
(Žrtve, kultura i društvo - Žrtve i sećanje posle terorizma)

London, New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2024, str. 165

„Bazirana na širokom i fascinantnom radu na terenu, knjiga Ane Milošević *Žrtve, kultura i društvo – Žrtve i sećanje posle terorizma* daje značajan doprinos razumevanju društvenih efekata terorizma, šta to znači i koliko pogađa same žrtve i kako politika sećanja može da utiče na žrtve i društvo. Ako želimo da čitamo samo jednu knjigu o žrtvama terorizma i sećanju to bi bila ova knjiga.”

Gerome Truc, istraživač saradnik na sociologiji, Francuski nacionalni centar za naučna istraživanja¹

Knjiga *Žrtve, kultura i društvo – Žrtve i sećanje posle terorizma* daje svoj doprinos proučavanju kolektivnog sećanja i proučavanju sociologije terorizma analizirajući ulogu sećanja u odnosu na terorizam, žrtve terorizma i šire društvo. Knjiga u centar pažnje stavlja žrtve, njihova prava i potrebe. Po rečima autorke, knjiga predstavlja intelektualni projekat i sopstveni rast kroz bavljenje prošlošću i traumama iz prošlosti. Na samom početku autorka izražava svoju najdublju zahvalnost žrtvama, preživelim, njihovim porodicama, organizacijama koje rade

¹ Izvod iz recenzije knjige.

sa žrtvama, što su podelili sa njom svoje intimne impresije, gubitke i pobeđe i pustili je u svoj život. Nije bilo lako apsorbovati traumu ispitivanih osoba i istovremeno se boriti sa svojim emocijama, usponima i padovima, naglašava autorka na samom početku, ali i više puta na narednim stranicama.

Uvodno poglavlje knjige počinje sledećim citatom: „Dok sam stajala na obali, sa nogama u vlažnom pesku i drskom hladnoćom na obrazima, nisam mogla da mislim ni o čemu drugom osim koliko je crna voda koja okružuje Utøya ostrvo. Šta može da preživi u ovim mračnim, žalosnim vodama? Sunce je bezuspešno pokušavalo da probije tu tamu i pruži šansu životu. Možda je bolje u proleće ili leto, pomislila sam u sebi? Iznenada, talas se odbio od stena i poprskao je tu vodu boje mastila preko mog belog mantila. Na trenutak sam pomislila da će i mene ofarbati u crno. Kao da bi me te ebonovske vode mogle zaraziti tamom, skočila sam i odmakla se od obale. Brišući kaput od vodenih kapi, uzalud sam pokušavala da se oslobodim svojih misli: Pre deset godina, Anders Breivik, predstavljajući se kao policajac, prešao je te iste crne vode. Posle kratke vožnje trajektom, isto kao i ja, Breivik je zakoračio na ostrvo i oslobodio svoju tamu na živote i duše hiljada ljudi. 22. jul 2011. godine je najmračniji dan Norveške istorije, 77 ljudi je izgubilo svoj život u Oslu i na Utøya ostrvu.” (str. 1).

Pored Norveške, mnoge zemlje su bile izložene masovnim viktimizacijama. Dok se materijalne posledice masovnih viktimizacija i terorizma mogu popraviti, iza ovih događaja ostaju mnoge vidljive i nevidljive rane koje pogađaju veliki broj ljudi. Po autorkinim rečima, knjiga analizira ulogu memorijalizacije i njene efekte na žrtve. Kroz pet empirijskih poglavlja, autorka pokazuje kako se pamćenje, kao kolektivno znanje o terorističkim napadima i individualno iskustvo traume, manifestuje i razvija tokom vremena, kako se privatne i javne dimenzije manifestuju i sudaraju kroz sećanje i memorijalizaciju.

U uvodnom poglavlju autorka definiše terorizam kao bezličnog neprijatelja, bezlične države. To je oblik političkog nasilja koji nastoji da utiče, prisili, preti i uništi ljude, vlade i nacije. Ova definicija terorizma sugerise da učinioci čine zločine usmerene prema primarnom cilju (na primer, državi) kroz pojedince (žrtve) koji su njegova sredstva za nanošenje štete primarnom cilju. U daljem tekstu autorka se bavi posledicama i potrebama žrtava terorizma stavljajući akcenat na potrebe neposredno nakon nemilih događaja i potrebe koje se kasnije javljaju, a koje uključuju memorijalizaciju i sećanje. Autorka u uvodnom delu daje više informacija o metodologiji. Istraživanje koje je

poslužilo kao osnova za knjigu počelo je marta 2016. godine kada se autorka uputila ka briselskom aerodromu Zaventem. Odlazak na aerodrom je prekinula vest da se desio teroristički napad na briselskom aerodromu i u centru Brisela. Upravo ovi napadi, kao i slični u Francuskoj, Nemačkoj, Italiji, Španiji i Norveškoj su bili predmet daljeg istraživanja. Odnos ličnog i kolektivnog sećanja na terorizam, njihovo međusobno delovanje, sudaranje i približavanje, poslužili su kao osnova za komparativno istraživanje viktimizirajućih iskustava žrtava. Cilj istraživanja je bio da se utvrde trendovi i načini koji mogu da posluže kao osnova za „potrebe vezane za memorijalizaciju” žrtava terorizma. Izbor slučajeva koje treba posmatrati bio je prvenstveno situacioni, jer se između napada 2016. godine u Briselu i 2022. godine, kada su prikupljeni poslednji podaci na terenu, dogodilo više terorističkih napada širom Evrope. Podaci su prikupljeni tokom posete mestima gde su se desili teroristički napadi u Nici, Parizu, Lozani, Kongsbergu, Briselu i Liježu odmah nakon terorističkih napada. Lokacije drugih terorističkih napada, kao što su Oslo, Utøya, Barselona, Berlin, Madrid, Mančester i Hanau, autorka je posećivala tokom godišnjih komemoracija. Takođe, autorka je analizirala neke ranije slučajeve terorističkih napada koji su se dogodili od 1969. do 1980. godine u Italiji. Ona analizira efekte traumatičnih događaja na pojedince i društvo kao celinu, a u vezi sa tim navodi: „Zamislite kamen bačen u jezero i talase koje izaziva na vodi. Kada je voda u svom najmirnijem, najnižem energetskom stanju, ona ima ravnu površinu. Bacanjem kamena u vodu, izaziva se reakcija vode. Trauma je taj težak kamen koji neočekivano pogađa mirnu vodenu površinu i remeti njeno stanje. Pokreće vodu, prska i stvara talase sve dok uticaj kamena ne prestane i ponovo se smiri i postane mirna, ravna površina.” (str. 15).

Nakon uvodnog dela, u drugom poglavlju knjige autorka posmatra trenutak kada „kamen udari u vodu”, odnosno upoznaje čitaoce sa traumatskim događajem: nasilnim, slučajnim i neočekivanim činom. Poglavlje tri govori o tome kako se viktimizacija konstruiše, živi i tumači. Poglavlje četiri se konkretnije bavi terorizmom i kako se posmatra trauma, komunicira i doživljava. Takođe, bavi se i uticajem medija na individualno i kolektivno sećanje, a posebno kako su bol i patnja žrtava prikazani u medijima. Poglavlje pet analizira kako se održava sećanje na žrtve terorizma kroz različite vidove memorijalizacije, kao što su spomenici, muzeji, spomen sobe, arhivi i slično. Poglavlje šest se fokusira na ulogu komemorativnih rituala kao specifične vrste društvenih rituala i njihov uticaj na žrtve i preživjele. U završnom, sedmom poglavlju,

autorka sumira nalaze predstavljene u prethodnim poglavljima, tako što analizira placebo memoriju kao viktimološku meru i terapijski pokušaj zarastanja vidljivih i nevidljivih rana izazvanih terorističkim napadima. Restorativni ideal i efikasnost kolektivnog pamćenja su dovedeni u vezu sa glavnim nalazima koji se odnose na individualna sećanja, potrebe žrtava vezane za memorijalizaciju, njihovo vremensko utemeljenje i (ne)ograničavajuće osobine sećanja.

Drugo poglavlje pod nazivom *Trauma kao okidač: Suočavanje sa nezamislivim*, autorka počinje opisom jednog sasvim običnog sivog dana u Briselu, koji je sasvim uobičajeno počeo, a završio se na način da je promenio mnoge živote uključujući i život same autorke. Tog 22. marta 2016. godine autorka je krenula na aerodrom da se sretne sa svojom prijateljicom koju dugo nije videla, zabrinuta što kasni i što joj kosa nije sređena. U isto vreme, jedan par je bio na aerodromu srećan što je posle dugo vremena krenuo na put u Njujork. Bomba je eksplodirala i sve se promenilo. Većina stanovnika Brisela, kao i sama autorka, tačno znaju gde su bili i šta su radili u tom momentu. Ovo poglavlje se fokusira upravo na početni okidač - teroristički napad - kao generator traume koja ostavlja široki spektar posledica na direktne i indirektno žrtve. U daljem tekstu, autorka se bavi pitanjem reakcija žrtava na traumatični događaj kao i njihovim potrebama i načinima zadovoljenja potreba, od urgentnih do onih na koje se može reagovati kasnije. U vezi sa tim autorka navodi: „Gubitak i nasilje mogu proizvesti trenutne, ali i odložene dugogodišnje posledice na pojedince. Neposredne posledice su, na primer, nesposobnost da se u potpunosti koriste fizičke ili kognitivne sposobnosti kao što je to bio slučaj pre incidenta. Fizički oporavak direktnih žrtava može biti veoma dug i komplikovan, što dovodi do veoma dugog boravka u bolnicama, koji može trajati i godinama zbog brojnih operacija i daljih medicinskih komplikacija. Valter je izgubio nogu, i bio je suočen sa spoznajom da možda nikada neće moći ponovo da hoda ili trči. Ipak, posledice nisu samo neposredne. Mogu se pojaviti odložene reakcije, nekad čak i godinu nakon traume.” (str. 24). Autorka naglašava da treba imati u vidu da se svaka žrtva suočava sa posledicama različito. Sa druge strane, autorka analizira, kako država reaguje tokom i neposredno nakon terorističkog napada i naglašava da je to veoma bitno i određuje dalji tok događaja. Pored toga, važna je i uloga mediji imaju u istinitom informisanju javnosti o traumatičnom incidentu i izveštavanju o tome kako se događaji odvijaju. Takođe, autorka opisuje spontano odavanje počasti žrtvama koje se dešava neposredno nakon tragičnog događaja,

najčešće kroz paljenje sveća i polaganje cveća na mesto događaja, ali i kasnije postupke vezane za memorijalizaciju.

Treće poglavlje pod nazivom *Žrtva kao oznaka: Prednost ili teret*, govori o tome kako se viktimizacija konstruiše, živi i tumači. Polazna osnova je pravna analiza različitih definicija žrtve, ali i samopercepcija samih žrtava. Sam termin žrtve je često opterećujući i ponekad stigmatizirajući za pojedince/ke koji/su pretrpeli/e neko traumatično iskustvo, ali to može biti i povezujući faktor koji ima integrativnu funkciju i izvor je empatije, solidarnosti i identifikacije između pojedinaca i grupa. Ne žele sve žrtve da govore o svom traumatizirajućem iskustvu, niti dele isti stepen spremnosti i otvorenosti da se javno bave sećanjem. U zavisnosti od stepena njihovog učešća u procesu, oni mogu biti istovremeno i oni koji učestvuju u stvaranju sećanja i/ili konzumenti sećanja. „Razmena ličnih iskustava kroz svedočenja je važna jer doprinosi kolektivnom sećanju. Deljenjem naših priča, bilo viktimizacije ili gubitka, održavamo naše sećanje u životu.”² (str. 50).

„Korak po korak, vodi me kroz ceo proces. Njen iskaz sadrži sve ključne elemente uverljivog pripovedanja: Učinilac, motivi, žrtve i heroj - njen partner koji pokušava da zaustavi napadača i biva upucan. On umire. Učinilac uzima taksu, vraća se u svoje naselje, a zatim ide do internet kafića. Slušajući je, mogu čak da zamislim scenu koja se odvija pred mojim očima. Napadač je mislio da neće preživeti. Mislio je da će ga neko upucati dok ubija posetioce na konferenciji za mir. Umesto toga, evo ga. Skoro uzrujan što je pobjegao. Bezbedan, u internet kafiću, pretražuje Google. Birajući svoju sledeću metu. Sinagoga! Ide do najbliže sinagoge i kreće u divljanje ubijajući čuvara među preplašenim jevrejskim mladima koji prisustvuju Bar Micvi.” (str. 50). Piino svedočenje je pametno, elokventno i pouzdano. Piin način pripovedanja može delovati kao veoma pažljivo osmišljen, skoro kao filmska scena. Iako je njena priča autentična, njen iskaz je zapravo rezultat obuke žrtve da podeli svoje iskustvo u javnosti. Često organizacije koje podržavaju žrtve, pripremaju žrtve za svedočenje na sudu i za javna istupanja ili snimanja za potrebe televizije ili muzeja. Posledice terorističkog napada imaju širok spektar različitih i često složenih efekata. Na ličnom nivou, status žrtve predstavlja borbu i rezultat nepoželjnog iskustva koje utiče na sve aspekte života. Pravni i politički pristupi i stavovi prema žrtvama često su u suprotnosti sa načinom na koji se žrtve vide

² Tako započinje svoje svedočenje Pia, čiji je partner nastradao u terorističkom napadu u Kopenhagenu 2015. godine.

i kako žele da budu viđene. Za žrtve, preživjele i njihove voljene, tuga, ljutnja i bol zbog gubitka usled nasilja moraju, u određenoj meri, da se komuniciraju kroz institucionalni odgovor. Uprkos tome, mnoge zemlje, često se susreću sa zakonskom nespremnošću da se bave emocijama žrtava, a taj vakuum se popunjava široko definisanim potrebama koje žrtve (treba da) imaju.

Četvrto poglavlje pod nazivom *Bavljenje sadašnjosti: Mediji i terorizam* bavi se viđenjem terorizma i, preciznije, kako se trauma posmatra, komunicira i prima. U ovom poglavlju autorka se bavi sledećim pitanjima: Kakav je uticaj medija na privatno i kolektivno pamćenje? Na koji način se u medijima prikazuju žrtve i sa njima povezani gubitak, bol i patnja? Možda više nego što je očigledno, teroristički napadi su sredstvo – „strategija komunikacije u kojoj se poruke šalju na zastrašujući način.” Terorizam se ne može posmatrati izolovano od njegovih ciljeva. Medijsko izveštavanje o terorističkim napadima služi širem javnom interesu i podržava proces formiranja kolektivnog pamćenja. Ipak, medijsko izveštavanje može značajno uticati na sekundarnu viktimizaciju i pojačati posledice koje su žrtve pretrpele. Autorka povezuje pojam „idealne žrtve”³ sa žrtvama terorizma i navodi: „Oni su idealni jer su nevini i nedužni što je posebno izraženo kada su u pitanju posebno osetljive žrtve kao što su deca, žene i starije osobe” (str. 61). Takođe, rasa, klasa i društveni status mogu uticati na već „idealni” status žrtve. Kada se prikazuju u medijima, žrtve su predstavljene kao posebno slabe na fotografijama koje ukazuju na njihovu ranjivost kao što su fotografije u krvi, bez ekstremiteta i slično. Postoji kontradikcija u načinu na koji stepen patnje i nevinosti žrtava povećava saosećajnu reakciju na njih i, u isto vreme, utiče na izbegavanje njihove situacije zbog stresa koji te situacije izazivaju. Medijsko izveštavanje i prenošenje svedočenja je jako važno, ali prilikom izveštavanja treba voditi računa o vremenskoj dimenziji. Najkritičnija faza je svakako neposredno nakon terorističkog napada, a zatim faza posle napada kao period interpretacije trauma koji za neke traje nedeljama, za druge mesecima, pa čak i godinama. Srednje osetljivi period je od jedne do pet godina nakon napada, dok se dugoročna faza smatra periodom koji se produžava u sadašnjost. Odnos između terorizma i medija je izuzetno napet i ukazuje na nesklad između „gladi za informacijama” medijskih kuća i potreba žrtava. Izveštavanje o terorizmu utiče na kolektivnu percepciju napada i usmerava kolektivne stavove prema učiniocima i žrtvama. Senzacionalističko izveštavanje, selektivno predstavljanje

³ Christie, N. (1986) Crime Control as Drama. *Journal of Law and Society*, 1, str. 1–8.

i oblikovanje događaja/osobe mogu lako skliznuti u stereotipne i „idealizovane“ prikaze koji su previše pojednostavljeni, štetni za žrtve. Ova tvrdnja se potkrepljuje značajnom povezanošću između terorističkih napada i naknadnog povećanja zločina iz mržnje i drugih oblika kriminaliteta. Autorka u zaključku ovog poglavlja navodi: „Žrtve terorizma su frizeri, inženjeri, nezaposleni, političari, školska deca i trudnice. To su bake, očevi, ćerke, komšije - ljudi sa kojima smo išli u srednju školu ili ih videli u autobusu. Dati lice žrtvi terorizma znači na empatičan način komunicirati njihovo tugovanje i gubitak i prepoznati vrednosti koje su te osobe donosile životima svojih porodica, prijatelja i zajednica. Žrtve i preživeli moraju ponovo osećati da su deo društva, a taj proces počinje poštovanjem njihovih uspomena.“ (str. 72)

Peto poglavlje ima naziv *Arhitektura zločina: Muzeji, memorijali i spomenici*. Autorka ovo poglavlje počinje retoričkim pitanjem „*Da li postoje dobri i loši spomenici?*“ Odgovori na ovo pitanje, bez obzira na to ko ih daje, razlikuju se, ali su podjednako ispravni. Mnoge žrtve veruju da bilo koja simbolična akcija, uključujući i spomenik, doprinosi podizanju svesti o njihovom iskustvu i razumevanju njihovih borbi. Drugi imaju dileme o efektivnosti simbolike i reparacije putem spomenika. Na kraju, mnogi su prilično skeptični u vezi sa njihovom moći da komuniciraju sa javnošću i sa žrtvama, tvrdeći da „samo golubovi posećuju spomenike“. Oni koji grade spomenike, kao što su donosioci odluka, udruženja žrtava, građani, imaju svoje mišljenje i stav o toj temi. Spomenik je turistička atrakcija, deo urbanog pejzaža, obećanje o neponavljanju, mesto za tugovanje, prazno platno na koje se projektuje mnoštvo značenja kako bi se zadovoljio širok spektar potreba pojedinaca i zajednica. Delotvornost spomenika je vezana za očekivanja žrtava i drugih zainteresovanih pojedinaca, grupa, zajednice i društva. Ovo poglavlje razmatra kako se gubici usled terorizma pamte pomoću spomenika, memorijala, arhiva i muzeja. Koje uloge ova memorijalna sredstva dodeljuju sećanju na terorističke napade? Kako se muzeji, memorijali, spomenici prilagođavaju potrebama i očekivanjima žrtava? Kako muzeji, memorijali i spomenici doprinose kolektivnom sećanju u pokušajima komemorativno – terapijskih korekcija prošlosti, lečeći kolektivnu traumu i delujući kao simbolički instrumenti reparacije? Promenjena priroda muzeja posvećenih istorijskim događajima masovnog stradanja sugerše da se njihova tradicionalna uloga interpretacije i kontekstualizacije prošlosti dopunjuje pokušajem da steknu komemorativnu funkciju, postajući na taj način „memorijalni muzeji“. Muzeji na taj način postaju dinamična

prezentacija prošlosti, nasuprot prezentaciji koja se pasivno konzumira. Mera efikasnosti memorijalnih prostora, bilo da su to grandiozne i kompleksne zgrade muzeja ili skromne mermerne ploče, leži u kvalitetu iskustava posetilaca koja često nije lako izraziti i meriti.

U ovom poglavlju autorka, takođe, povlači paralelu između spontanih memorijala, koji nastaju neposredno posle terorističkih napada i kasnije sagrađenih memorijalnih centara. U daljem tekstu autorka daje opise različitih memorijala u raznim zemljama, kao i njihove vizije i misije. Tako navodi iskustvo Francuske: „Francuska je bila jedna od najčešćih meta terorizma među članicama Evropske unije (EU) u nedavnom talasu terorizma. Državni Muzej i memorijal terorizma (MMT) u Parizu, koji će otvoriti svoja vrata 2027. godine, zamišljen je kao memorijal za žrtve i kao muzej istorije, sa ciljem da poveća svest o različitim oblicima terorizma. MMT će uključivati prostore za svedočenja, refleksiju i učenje. Biće usmeren ka široj javnosti” (str. 82). Sa druge strane, MMT „teži da bude mesto za život i nadu, moćan i dinamičan alat za izgradnju društvene svesti i borbu protiv nasilja kroz sticanje novih znanja, kao i kulturni prostor za zajedničku rezilijentnost i otpor.” (str. 82). Ovakva misija ukazuje da MMT, kroz sećanje i njegovu reprezentaciju, teži da otkloni štetu koju su uzrokovali teroristički napadi, tako što će „promovisati jedinstvo u suprotstavljanju terorizmu, sećanje kao znanje o prošlosti i preventivne i edukativne napore u borbi protiv terorizma, dok istovremeno predstavlja alat za isceljenje za žrtve.” (str. 82).

Ovo poglavlje autorka zaključuje konstatacijom da i muzeji i spomenici/memorijali deluju kao komemorativno-terapijski pokušaji da se ispravi prošlost, leči kolektivna trauma i služe kao simbolički instrument reparacije za društvo i žrtve. Efikasan spomenik može preneti autentičnost, identitete žrtava i sećanja, dok istovremeno služi za edukaciju javnosti i povećanje njihove svesti i znanja. Analiza pokazuje da žrtve i preživeli smatraju da spomenici zadovoljavaju njihove potrebe, u slučajevima kada su oni bili uključeni u konsultacije vezane za misiju i arhitektonska rešenja spomenika kao i kada postoji personalizacija spomenika (na primer, uključivanje imena žrtava). Komparativna analiza spomenika ne samo da pokazuje koje odlike spomenika su pozitivne, već ukazuje na to koji spomenici ne ispunjavaju misiju koja im je na početku zacrtana. Razlika između unapred date misije i tumačenja posetilaca (odbacivanje, zloupotreba) sugerise da takvi spomenici mogu postati nevidljivi u urbanom prostoru jer nemaju privlačnost, a njihova vrednost postoji

samo za njihove tvorce. Nevidljivi spomenici, sa druge strane, umesto da simbolizuju sećanje, predstavljaju zaborav.

U šestom poglavlju pod nazivom *(U)vezani sećanjem – Komemoracija žrtava*, analizirana je uloga komemorativnih rituala kao specifične vrste socijalnih performansa, ispitujući njihovo značenje i efikasnost za žrtve i preživjele. Autorka navodi da su komemoracije, bez sumnje, moćni performativni alati koji doprinose kolektivnom sećanju, ali ima i dileme da li oni nekada mogu biti i neefikasni. Dilema je i da li komemoracije uvek ispunjavaju očekivane ciljeve ili uzrokuju nestabilnost i neslaganje unutar grupe/a. Upravo su ovo neka od pitanja kojima se autorka bavi u ovom poglavlju. Glavni izazov sa kojim se autorka suočila bio je odabir alata i indikatora koje bi koristila u ovom istraživanju. Da bi razvila pouzdane pokazatelje i merila zadovoljstvo/nezadovoljstvo, prikupila je obilje podataka tokom prisustvovanja komemoracijama (2016–2023) koji se odnose na utiske žrtava/preživjelih. Posetila je više od 40 komemoracija koje su organizovale lokalne, nacionalne i EU institucije. Sve posete uključivale su kratku posetu lokaciji (obično uveče pre događaja) i posle događaja (ostajanje najmanje jedan sat nakon završetka ceremonije/ili bi se vratila kasnije tokom dana). Ovo je autorki omogućilo da prati organizacione aspekte događaja (pre, tokom, posle) i kvalitativno/kvantitativno meri fluktuaciju broja prisutnih. Prilikom poseta, brojala je prisutne i vreme njihovog boravka na ceremoniji. To je bilo moguće u kontrolisanim okruženjima koja su dozvoljavala brojanje prisutnih. Tokom komemoracija koje su bile samo po pozivu moguće je bilo da se dobiju podaci o broju prisutnih ili da se jednostavno prebroje. Na komemoracijama na javnim prostorima, gde svako može lako da se priključi ili napusti događaj, autorka je brojeve prisutnih mogla samo približno da proceni. Posete pre i posle događaja, prema autorčinom iskustvu, pružaju pouzdano i emotivno smirenije okruženje za prikupljanje podataka. Tokom poseta imala je mogućnosti da kontaktira prisutne, intervjuiše pojedince i zabeleži njihove emotivne reakcije, i prikupi video materijal. Autorka je pisala beleške i koristila fotografije da dokumentuje emotivne reakcije prisutnih. Na isti način je posmatrala rad medija na komemoracijama: strateško postavljanje opreme, kako novinari pristupaju posetiocima i slučajnim posmatračima, kako (ređe) komuniciraju sa mestom sećanja na emotivan način i kako često (ne)izvode sve rituale ili koriste/manipulišu dostupnim simbolima. Posmatrajući i dokumentujući ponašanja organizatora komemoracije i posetilaca, autorka je posebno obratila pažnju na to kako posetioci posmatraju

i vrednuju osećajnost, iskrenost i „prave“ emotivne reakcije onih koji organizuju i uzimaju učešće u komemoraciji. Autorka navodi primer komemoracije na kojoj je jedna od žrtava izjavila da joj govor koji je čula izgleda „malo lažno“. Autorka je prikupljala podatke putem otvorenih pitanja poput „Da li mislite da je komemoracija bila uspešna? Da li ste zadovoljni događajem? Šta ovaj događaj znači za vas?“ i slično. Kvalitativno istraživanje, podržano beleškama sa terena i fotografijama, po rečima autorke, pokazalo se kao najadekvatnije i etički ispravno sredstvo prikupljanja podataka za istraživanje koje je sproveda. Zajedno sa ovim podacima koristila je i podatke prikupljene iz drugih izvora. Autorka navodi kako je pratila govore političara na komemoracijama i značaj koji su žrtve davale ovim događajima, kao percepciju i zadovoljstvo žrtava i posetilaca govorom zvaničnika. Analizirajući simbole, autorka posebno naglašava simboliku drveta u evropskim i američkim komemoracijama - drvo je simbol rasta, ozdravljenja i rezilijentnosti. U zaključku autorka ukazuje da komemoracije imaju integrativnu funkciju koja donosi pozitivne ishode, ali naglašava da ovi događaji mogu proizvesti i negativne posledice. Često postoji delikatna (ne)ravnoteža između performativnosti i integracije, između organizatora komemoracije i njegove šire publike.

Sedmo poglavlje pod nazivom *Placebo sećanje* autorka počinje opisom događaja u kome se našla kada je već bila pri kraju pisanja ove knjige. Još jedna pucnjava se desila u Briselu, gde autorka živi, u oktobru 2023. godine. Jedan muškarac je nasumično pucao na švedske turiste koji su došli u Brisel na fudbalsku utakmicu. Sledećeg dana, napadač je nađen i ubijen u ulici u blizini. Autorka je posetila obe lokacije iste večeri. Na mestu gde je ubijen napadač nije bilo ljudi, kafić u kom je bio, bio je zatvoren, a jedino je zeleni krug na zemlji ukazivao da se na tom mestu nešto desilo. Nasuprot tome, na mestu gde je ubijeno dvoje ljudi u toku je bila spontana memorijalizacija. Slomljeni prozor gde je prošao metak, fudbalski dres, cveće i zapaljene sveće bili su vidljivi na tom mestu, kako navodi autorka. Ljudi su prolazili u tišini izražavajući nevericu. Neki su ostavljali cveće, a neki pitali da li mogu da slikaju mesto zločina.

Pretnja od terorizma je naša svakodnevica. Postoji potreba da se bolje razume ogromna složenost fenomena terorizma i upotpuni se istraživanjima u koja su uključene žrtve. U knjizi je predstavljen niz analiza iskustva žrtava i percepcija javnosti i medija o terorizmu i njegovim žrtvama a, s obzirom na kompleksnost fenomena, sugerisani su načini uključivanja žrtava vezano za razumevanje fenomena terorizma. Ova knjiga naglašava potrebu fokusiranja

na interaktivnost pojedinaca i konteksta vezanog za razumevanje manifestacije sećanja i njegove efikasnosti za podršku žrtvama. Potrebe žrtava vezane za memorizaciju su specifičan spektar očekivanja, značenja i koristi koji su u vezi sa ličnim iskustvom. Istraživanje koje je autorka sproveda je pokazalo da su akteri sa manje specifičnim potrebama i očekivanjima vezanim za memorizaciju pokazivali veći placebo odgovor, dok su nasuprot njima oni sa izraženijim potrebama i očekivanjima pokazivali negativne (nocebo) odgovore. Autorka „placebo“ sećanje definiše na sledeći način: „Sećanje, viđeno kao viktimološka mera, je terapijski pokušaj zarastanja vidljivih i nevidljivih rana izazvanih nasiljem. Placebo (latinski) se koristi u kliničkim ispitivanjima za testiranje efikasnosti tretmana i najčešće se koristi u studijama lekova. Samo po sebi, sećanje je neaktivna supstanca – placebo, čiji efekti su snažno vezani za očekivanja. Što je veće verovanje da memorijalizacija ima lekovita svojstva, jači je placebo efekat.” (str. 117) Autorka u ovom poglavlju navodi osnovne potrebe žrtava vezano za memorijalizaciju, kao što su potreba za: očuvanjem i poštovanjem sećanja; održavanjem vlasništva nad iskustvom; priznanjem i dostojanstvenim tretmanom; svedočenjem/nesvedočenjem, viđenjem i mogućnošću da ispričaju svoju priču; empatijom drugih; shvatanjem njihovog iskustva i samovalidacijom.

Javne komemoracije su dominantno viđene iz društvene perspektive i njihove korisnosti da se dobije politička, društvena i medijska pažnja. Posmatrano iz ugla pojedinca, komemoracije mogu biti mesto povezivanja sa drugim žrtvama kroz razmenu iskustva. Empatično slušanje svedočenja i zajedničko učešće u komemorativnim ritualima mogu podstaći bolje međusobno razumevanje. Na taj način podržavaju stvaranje novih zajednica povezanih sećanjem. U izvesnoj meri, to može delovati transformativno za one koji prisustvuju komemoraciji jer humanizuje „apstraktnu“ žrtvu, i izaziva samorefleksiju i identifikaciju sa traumatskim iskustvima drugih. Razmena ličnih iskustava u nekim slučajevima je korisna za žrtve. Svako lično iskustvo žrtava/preživelih je drugačije, jer je to njihov način suočavanja sa posledicama traumatičnog događaja. Sećanje i memorijalizacija imaju potencijal da pomognu u procesu oporavka.

U daljem delu knjige autorka se bavi vremenskim periodima viktimizacije. Tri vremenska perioda povezuju prošlost, sadašnjost i budućnost: Nulta godina (neposredno do prve godišnjice); srednji period (1–5 godina nakon događaja) i dugoročni period (više od pet godina nakon događaja). Na

kolektivnom nivou, vreme se doživljava kao linearno, iako se obrada sva tri vremenska perioda odvija drugačijim tempom od lične percepcije. U prvom periodu i (ne)direktne žrtve i društvo apsorbuju šok terorizma, ali modalitet i intenzitet kolektivnih i individualnih odgovora na posledice su raznovrsni. Prva godina je najosetljiviji period za žrtve sa snažnim emocijama gubitka, tuge i besa. U prvoj godini mnoge žrtve se ne osećaju spremnim da javno dele svoja iskustva kroz svedočenja ili da aktivno učestvuju u stvaranju i sprovođenju memorijalnih inicijativa u čast žrtava. U drugom vremenskom period (1 do 5 godina nakon događaja) žrtve se suočavaju sa saznanjem da „Vreme ne leči rane, već uči da se živi sa pretrpljenim posledicama.“ (str. 125). Ovo ilustruje, izjava Sudhesh Dahada, koji je preživio teroristički napad koji se dogodio 7. jula 2020. godine u Londonu: „Pokušao sam da ubedim sebe da će sve biti u redu ako samo nastavim sa svojim životom. Dve godine nakon što se to dogodilo, dobio sam unapređenje na poslu, koje je podrazumevalo rad pod velikim pritiskom. Ovo sam postigao zato što sam većinu vremena posvećivao poslu, ali pritisak na poslu je bio veliki. Apсорbovao sam ga oko tri godine, a da nisam shvatio koje posledice ostavlja na mene.“ (str. 125). Posle suočavanja sa mnogobrojnim psihosomatskim posledicama ovakvog života, rešio je da promeni način života na način da dobije više prostora za sebe. „Vreme prolazi prebrzo“, kaže Florian Henin, koji je imao 16 godina kada je izgubio oca u napadu koji se dogodio 2015. godine u Bamaku. Kako vreme prolazi, „postoji strah od zaborava ili da ćemo taj događaj ostaviti iza sebe. Godinama sam negirao da postoje posledice terorističkog napada koji sam doživio, ali retko prođe dan bez razmišljanja o događajima od 7/7. Nije da razmišljam o samom danu, već više o posledicama i posledicama ako se tako nešto ponovi.“ (str. 126). Kod nekih osoba se tokom vremena traumatsko iskustvo i prateće posledice ugrađuju u sećanje i identitet žrtve, ali se mogu i ponovo pojaviti u jačem intenzitetu, izazvane sličnim događajima. „Ponekad strahovi nestanu i samozadovoljstvo se ponovo uspostavlja. Ukoliko se dogodi nešto slično, neki teroristički napadi, strahovi se ponovo pokreću. Podsećaju me na našu ranjivost, a zatim me guraju nazad u režim hiper-budnosti kada sam na prepunim javnim mestima.“ (str. 126). Žrtve govore da na ličnom nivou sećanje na traumu ostavlja duboke rane. Vremenom žrtve shvataju da se vreme ne može vratiti, ali ostaje žaljenje za trenucima koji se nikad neće dogoditi, što autorka potkrepljuje izjavama žrtava: „Voleo bih da moj otac može da me vidi kako diplomiram,“ „Voleo bih da moja ćerka može da upozna svoju sestričinu,“ „Voleo

bih da su moji roditelji ovde." (str. 126). Vreme koje je proteklo od traumatičnog događaja značajno oblikuje aktera koji učestvuju u memorijalnim inicijativama. Što je veća vremenska udaljenost, manji su kapaciteti za podršku. Na primer, prva komemoracija obično uključuje učešće najvećeg broja političara u datom društvu. Vremenom, za sve sledeće godišnjice (5, 10, 20 godina) broj političara na značajnim pozicijama koji se pojavljuju i govore na komemoracijama se značajno smanjuje.

U poglavlju pod nazivom *(Ne)vezan memorijom* autorka naglašava da javno sećanje, umesto ujedinjavanja, često služi kao pokrivač koji krije tragove privatnog sećanja i ličnih iskustava. Neusklađenost između potreba žrtava i političkih i kulturnih očekivanja, skreće pažnju na vremensku odrednicu pamćenja i efikasnost memorijalizacija. Nasuprot uobičajenoj pretpostavci da vreme može da ublaži svaku štetu, ova knjiga ukazuje da sećanje na terorizam može da ima i ulogu ujedinjavanja, ali i podela.

Zaključak knjige prenosim u celosti: „Trajekt MS Thorbjørn pravi zvuk sličan gromu dok napušta ostrvo Utøya. Taj tutnjavi zvuk me ostavlja sa jezom na koži dok počinjemo da plovimo prema kopnu. Dok Thorbjørn-ova rika seče crne talase, ne mogu da okrenem leđa ostrvu. Čini se kao da hodam unazad, pažljivo se vraćajući u svoje tragove ostavljene na dan mog dolaska. Još uvek posmatram zgrade, drveće i oštre stene obale dok ostrvo potpuno ne nestane iz mog vidokruga. Sada je to samo bela tačka preko tamne vode i masivnog drveća koje grli obale ostrva. Stojeći na vlažnoj plaži razmišljala sam o tome zašto su se neki od lokalnih stanovnika snažno protivili izgradnji nacionalnog spomenika? Spomenik koji predlaže država posmatra se kao trajni podsetnik na dan napada i izloženost rana koje ne mogu da zacele. Još jednom, Utøya me je naterala da se zapitam: Za koga pravimo spomenike? Za žive ili za mrtve? Placebo često deluje jer ljudi nisu svesni njegove konzumacije. Ipak, literatura i istraživanja pokazuju da decenije konzumiranja placebo memorije nisu izlečile vidljive i nevidljive rane genocida, ratnih zločina i političkog nasilja. Prekomerna upotreba i nekoordinisani napori u memorijalizaciji unapredili su upotrebu memorijalne kulture na način da su nekontrolisano prodrli u sve sfere društvenog i političkog života, pružajući lažne tretmane i nade za pravo izlečenje. Ali, šta se dešava ako znaš da primaš placebo?" (str. 129). Ovo poglavlje se završava pitanjem i autorka na veoma jasan način ukazuje da ima još mnogo otvorenih pitanja vezano za teme o kojima govori.

U osmom poglavlju knjige autorka govori o metodologiji i dizajnu istraživanja, radu na terenu, prikupljanju podataka, analizi prikupljenih podataka, istraživačkoj etici, rodnoj dimenziji terorizma, poštovanju (memorijalnih) potreba zasnovanom na razumevanju trauma. Na početku iscrpnog opisa metodologije koju je koristila, autorka objašnjava kako se ona našla u takvoj vrsti istraživanja: „Ti horizonti ponekad su se pojavljivali kao fatamorgana, koja iskrivljuje pogled, često ga čineći potpuno prepoznatljivim. Ono što sam naučila iz ovog izazovnog iskustva je da je etnografija putovanje, a ne destinacija. Radi se o gledanju izvan binarnih interpretacija ko je žrtva, a ko je učinilac. Nije reč o hijerarhijama bola, kvantifikovanju onoga što znači „pretrpljena šteta,“ niti o davanju recepata za „izlečenje“ i „suočavanje“. Etnografija podrazumeva prihvatanje da je ponekad horizont potpuno zamagljen i da svako uzima drugačiji put kako bi se nosio sa prošlošću. Tokom sedam godina rada sa žrtvama, izbegavala sam mape puta i luke dolaska, naučila sam da se uzdržavam od jasnih definicija, nametanja značenja i, što je najvažnije, brzih zaključaka. Umesto toga, odlučila sam da ponizno slušam... Ograničavam svoj doprinos na to da njihove glasove učinim čujnim u njihovim rečima, dokumentujući i analizirajući njihovo tumačenje i davanje smisla, kako bih ih ugradila u teorijske perspektive i ukazala na praktična i etička pitanja povezana sa razumevanjem i ostvarivanjem njihovih prava i potreba.“ (str. 131). „... Ne želim da negiram da je ovo istraživanje imalo uticaj na emocionalni stres izazvan posmatranjem/slušanjem patnje drugih ljudi. Ponekad, nakon terenskog obilaska, bilo mi je potrebno vreme da se odmorim pre nego što se vratim intervjuima, beleškama ili fotografijama snimljenim na terenu. Ipak, verujem da razumevanje svojih emocija, takođe, podrazumeva razumevanje uloge empatije u istraživanju. Ovo su potvrdili i ispitanici. Zbog svog odnosa sa traumom, žrtve su podelile kako su razvile ‘oštar osećaj za ispitivanje/prepoznavanje iskrene empatije.’“ (str. 135).

Bitno je napomenuti rodnu perspektivu koju je autorka ugradila u ovo istraživanje. Početni dizajn istraživanja uzeo je u obzir rod kako bi se razmotrilo da li i kako se on odnosi na motivaciju učinilaca, kao i da se ispita u kojoj meri rod utiče na iskustvo viktimizacije, lično i javno pamćenje, i ostvarivanje memorijalnih potreba. Rod otkriva kako žene, muškarci i ne-binarni osobe deluju u skladu sa rodnim očekivanjima.

Poštovanje (memorijalnih) potreba zasnovano na razumevanju trauma podrazumeva da je, nakon što su pretrpeli napade koji su u osnovi usmereni

na nanošenje štete društvu, žrtvama terorizma potrebna posebna pažnja, podrška i zaštita. U svim kontaktima sa žrtvama, autorka je uzimala u obzir njihovu ličnu situaciju i hitne potrebe, starost, pol, moguću invalidnost i zrelost žrtava, uz potpuno poštovanje njihovog fizičkog, mentalnog i moralnog integriteta. Poštovanje memorijalnih potreba koje je autorka teorijski obradila i unapredila u ovoj studiji bilo je ključno za promovisanje osećaja sigurnosti, uspostavljanja odnosa zasnovanog na poverenju i poštovanju, jačanje osećaja lične efikasnosti, aktivne uloge osobe u njenom oporavku i njene autonomije, kao i podsticanje saradnje i uzajamne pomoći, uz poštovanje polnih i rod-nih karakteristika, istorije i kulture osobe. Kao takav, ovaj pristup zasnovan na razumevanju traume stavlja emocionalno i mentalno zdravlje žrtava/prežive-lih u središte svih istraživačkih napora.

U zaključku ovog poglavlja autorka daje važan osvrt vezan za brigu o sebi i uputstva istraživačima koji će u budućnosti raditi slična istraživanja. S tim u vezi ona navodi sledeće: „Baviti se viktimološkom etnologijom daje, ali i oduzima. Osvrćući se na svoje putovanje i kao reč opreza drugima koji kreću u slična istraživanja, želela bih da istaknem nekoliko osnovnih i praktičnih saveta. Pokažite poštovanje i brigu prema žrtvama, ali i prema sebi. Ključna poruka je ograničiti izloženost štetnom sadržaju i minimizirati rizike kojima ste izloženi. Pažljivo razmatranje rizika treba biti ugrađeno u dizajn istraživanja pre nego što se krene na terenski rad. Razmislite šta je neophodno u pogledu podataka da biste odgovorili na vaše istraživačko pitanje, koje vrste izlože-nosti postoje i koliko je nešto apsolutno neophodno. Razmislite unapred o tome kako možete svesti na minimum radnu opterećenost i izloženost, pla-nirajte redovne pauze i strukturirajte svoj rad na način koji vam omogućava da balansirate između visokog i niskog rizika/uticaja. Ako osećate da niste u mogućnosti da adekvatno upravljate stresom dok radite sa žrtvama/prežive-lima, priznajte to. Supervizija kolega i (ne)formalnih grupa podrške može biti odličan resurs da vam pomogne u suočavanju sa upijanjem posredne traume. Na kraju, budite ljubazni prema drugima, ali i prema sebi.” (str. 148).

Treba napomenuti da se svako poglavlje završava sa beleškama i spisikom korišćene literature. Knjiga autorke Ane Milošević predstavlja veoma značajan resurs za sve stručnjake koji se bave viktimologijom, terorizmom i razvijanjem kulture sećanja i memorijalizacije. Posebna vrednost knjige je što teorijske okvire potkrepljuje primerima iz prakse, uz kombinaciju lične percepcije i doživljaja. Na taj način knjiga je podjednako značajna i interesantna kako za

praktičare tako i za akademsku zajednicu. Pokušavajući da napišem prikaz ove knjige, koristila sam citate iz same knjige jer sam smatrala da bilo kakva druga interpretacija tih sadržaja neće odražavati prave misli i suštinu iznetu u knjizi. I na kraju, topla preporuka za čitanje ove knjige.

JASMINA NIKOLIĆ

Članci objavljeni u prethodnim brojevima za 2024. godinu

Tema broja 1, godina 27, 2024.

Kriminalitet, žrtve i društvena reakcija

Crime, Victims and Social Reaction

IN MEMORIAM: Prof. dr Biljana Simeunović-Patić (1970-2023)

Sanja Ćopić

Sladana Jovanović

Dekonstrukcija organizovanog kriminala i istraživanje ratne viktimizacije

Deconstruction of Organised Crime and Research of War Victimisation

Biljana Simeunović-Patić

Vesna Nikolić-Ristanović

Faktori ravnoteže u društvu koji pokreću i sprečavaju nasilje

Factors of Social Equilibrium Shaping and Preventing Violence

Olivera Pavićević

Aleksandra Bulatović

Bezbednosna kultura kao faktor prevencije viktimizacije korisnika informacionih tehnologija

Security Culture as a Factor in Preventing Victimization of Information

Technology Users

Ljubomir Stajić

Nenad Radivojević

The Right to Accompaniment by a Person of the Victim's Choice as a Key Right to Avoid Secondary Victimization: Exploratory Qualitative Research in Spain

Pravo na pratnju osobe po izboru žrtve kao ključno pravo da se izbegne sekundarna viktimizacija: Eksplorativno kvalitativno istraživanje u Španiji

Gema Varona

Humanitarizam na klackalici etike i politike

Humanitarianism Torn between Ethics and Politics

Bojana Radovanović

Predrag Krstić

Beyond Cruelty: Analyzing Sexual and Gender-Based Violence as Torture and Inhuman Treatment

Iznad okrutnosti: Analiza seksualnog i rodno zasnovanog nasilja kao oblika mučenja i nehumanog postupanja

Filip Novaković

Tema broja 2, godina 27, 2024.

Podrška žrtvama i prevencija viktimizacije: Izazovi i perspektive
Victim Support and Victimization Prevention: Challenges and Perspectives

Adapting Amidst Waves: Psychological Symptoms and Coping in Israeli Pandemic

Prilagođavanje tokom talasa: Psihičke posledice i mehanizmi prevladavanja tokom pandemije u Izraelu

Mally Shechory Bitton

Avital Laufer

Procjena i upravljanje rizikom od nasilja u obitelji

Assessment and Management of the Risk Factors of Domestic Violence

Ksenija Butorac

Suzana Kikić

Educating Older People: From Victimization to Safety on the Internet

Obrazovanje starijih: Od viktimizacije do bezbednosti na Internetu

Jovan Miljković

Ljiljana Manić

Bojan Ljujić

Da li prepoznamo decu svedoke porodičnog nasilja kao žrtve?

Do We Recognize Child Witnesses of Domestic Violence as Victims?

Ivana Milosavljević-Đukić

Tanja Ignjatović

Analiza rada Službe VDS Info i podrška žrtvama u protekih 20 godina

Analysis of the Work of the VDS Info and Victim Support Service Over the Past 20 Years

Milica Luković Radaković

Klasne i rasne nejednakosti u krivičnom pravnom sistemu Sjedinjenih Američkih Država

Class and Racial Inequalities in the Criminal Justice System of the United States of America

Mila Đorđević

Recenzenti koji su recenzirali radove tokom 2024. godine

Recenzenti iz Srbije

Prof. dr Aleksandar Baucal (Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Gordana Gasmi (Akademija „Dositej”), prof. dr Mirjana Bobić (Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Nataša Buha (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Anita Burgund Isakov (Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Aleksandra Ilić (Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Ivana Janković (Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu), prof. dr Milica Kovačević (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Natalija Lukić (Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Zorica Mršević (Fakultet za evropske pravno političke studije, Novi Sad), prof. dr Nada Sekulić (Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Danijela Spasić (Kriminalističko-policijski univerzitet), prof. dr Dušica Miladinović Stefanović (Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu), prof. dr Nevena Petrušić (redovna profesorka Pravnog fakulteta, Univerzitet u Nišu, u penziji), prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović (redovna profesorka Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, u penziji), prof. dr Snežana Soković (Pravni fakultet, Univerzitet u Kragujevcu), prof. dr Dragica Vujadinović (Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu), doc. dr Ivana Marković (Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu), doc. dr Nikola Petrović (Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu), doc. dr Biljana Stanković (Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu), dr Kosana Beker (Fem-Platz), dr Aleksandar Fatić (Institut za filozofiju i društvenu teoriju), dr Ana Đorđević (Institut za filozofiju i društvenu teoriju), dr Hajrija Mujović (Institut društvenih nauka), dr Ljeposava Ilijić (Institut za kriminološka i sociološka istraživanja), dr Marina Kovačević-Lepojević (Institut za pedagoška istraživanja), dr Milena Milićević (Institut za kriminološka i sociološka istraživanja), dr Olga Manojlović-Pintar (Institut za noviju istoriju Srbije), dr Ivana Stevanović (Institut za kriminološka i sociološka istraživanja), dr Ankica Šobot (Institut društvenih nauka), dr Svetlana Tomić (Alfa BK Univerzitet), dr Vida Vilić (Klinika za stomatologiju, Niš), mr Ljiljana Stevković (samostalna istraživačica), Jasmina Nikolić (Viktimološko društvo Srbije), Nevena Strižak (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu), Slavica Peković (Viši sud u Beogradu).

Recenzenti iz inostranstva

Prof. dr Dean Ajduković (Univerzitet u Zagrebu, Republika Hrvatska), prof. dr Flaviu Ciopec (Univerzitet u Temišvaru, Rumunija), prof. dr Irma Deljković (Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina), prof. dr Rok Hacin (Univerzitet u Mariboru, Slovenija), prof. dr Debarati Halder (Univerzitet Parul, Indija), prof. dr Janice Joseph (Univerzitet Stockton, Sjedinjene Američke Države), prof. dr Jaishankar Karuppanan (Univerzitet Raksha Shakti, Indija), prof. dr Dževad Mahmutović (Univerzitet u Banja Luci, Bosna i Hercegovina), prof. dr Sanja Milivojević (Univerzitet Oxford i Univerzitet Bristol, Velika Britanija; La Trobe Univerzitet, Australija), prof. dr Maja Munivrana (Univerzitet u Zagrebu, Republika Hrvatska), prof. dr Marissabell Škorić (Univerzitet u Rijeci, Republika Hrvatska), prof. dr Nataša Jovanova-Peovska (Univerzitet Sv. Kliment Ohridski, Republika Severna Makedonija), prof. dr Sandra Walkate (Univerzitet Liverpool, Ujedinjeno Kraljevstvo), doc. dr Reana Bezić (Univerzitet u Zagrebu, Republika Hrvatska), dr Beatrice Coscas-Williams (Koledž Western Galilee, Izrael), Nikica Hamer Vidmar (Ministarstvo pravosuđa i uprave, Republika Hrvatska).

Recenzentima se zahvaljujemo na uloženom vremenu i doprinosu kvalitetu naučnog časopisa *Temida*.

Poziv na saradnju i pretplatu

Časopis TEMIDA je naučni časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove i prikaze domaćih i stranih autora i autorki koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Posebna pažnja posvećuje se svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao i drugim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2025. godinu su: **Broj 1: Rodno zasnovano nasilje i zaštita žrtava** (rok za predaju radova je 10. februar 2025. godine); **Broj 2: Briga o žrtvama i putevi oporavka** (rok za predaju radova je 10. maj 2025. godine); **Broj 3: Posebno osetljive grupe žrtava i podrška** (rok za predaju radova je 10. avgust 2025. godine). Članci van teme broja mogu biti predati Redakciji bez obzira na rokove.

Časopis TEMIDA je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa internet stranice Viktimološkog društva Srbije (<https://vds.rs/temida/>) i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), ediciju Web of Science.

TEMIDA objavljuje radove napisane na srpskom i engleskom jeziku.

TEMIDA koristi **dvostruko slepo (anonimno) recenziranje**.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, **autori prenose autorska prava na izdavača**.

Molimo vas da svoj rukopis pripremite prema tehničkim uputstvima za autore i autorke članaka i prikaza koja se nalaze na <https://vds.rs/uputstva-za-autorke-i-autore/>

Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku, na e-mail vdsrbija@gmail.com ili temida.vds@gmail.com.

Prilikom dostavljanja rada, autori i autorke su dužni da dostave i **potpisanu izjavu** kojom potvrđuju da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u **Uređivačkoj politici časopisa Temida** (dostupno na <https://vds.rs/uredivacka-politika-casopisa/>), te da su se istih pridržavali prilikom pripreme rukopisa. Tekst izjave autora dostupan je na <https://vds.rs/uputstva-za-autorke-i-autore/>. Izjavu autora dostaviti elektronskim putem (skeniranu) ili putem pošte (originalnu verziju) na adresu uredništva.

Pristigli radovi se ne vraćaju. Radove koji ne zadovoljavaju kriterijume časopisa u pogledu teme rada, strukture rada i pravila citiranja, redakcija neće uzeti u razmatranje, niti će poslati na recenziranje.

U vezi pretplate na naučni časopis *Temida* molimo Vas obratite se redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

TEMIDA is an academic journal on victimisation, human rights and gender. It publishes scientific and professional articles and reviews of domestic and foreign authors devoted to problems of victims of crime, war, human rights' violation and other forms of suffering (particularly focusing on problems of women, children, minorities, disabled persons and other categories of vulnerable victims), fear of crime, violation of human rights in prison and during the criminal procedure, prevention of victimisation, etc. Special emphasis is on all forms of gender-based violence, as well as on other aspects of gender equality. Every issue is thematic, but the journal publishes articles not specifically dedicated to specified themes as well.

Topics for 2025 are: **No. 1:** *Gender-based Violence and Protection of Victims* (submission deadline: February 10, 2025); **No. 2:** *Caring for Victims and Routes to Recovery* (submission deadline: May 10, 2025); **No. 3:** *Especially Vulnerable Group of Victims and Support* (submission deadline: August 10, 2025). Contributions not specifically dedicated to the themes of each issue, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the given deadlines.

TEMIDA is an **open-access journal**. Articles published in *TEMIDA* can be downloaded free of charge from the website of the Victimology Society of Serbia (<https://vds.rs/en/the-journal-temida-in-pdf/>) and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia (CC BY-NC-ND 3.0 RS) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), edition of the Web of Science.

TEMIDA is a **peer-reviewed journal**, which uses **double blind (anonymous) review**.

Once the manuscript is accepted for publication, the **authors shall transfer the copyright to the publisher**.

We would kindly ask you to prepare your manuscript in accordance with the technical instructions for authors of articles and reviews, which are available at <https://vds.rs/en/guidelines-for-authors/>.

Manuscripts should be submitted electronically to vdsrbija@gmail.com or temida.vds@gmail.com.

The manuscript should be accompanied by the signed **Authors' statement**, confirming that the authors have reviewed and complied with the relevant Instructions for authors and the authors' responsibilities defined in the **Editorial Policy of the journal Temida** (available at <https://vds.rs/en/editorial-policy/>). The Author's statement can be downloaded from <https://vds.rs/en/guidelines-for-authors/>. The author's statement should be submitted either electronically (scanned version) or by post (original version) to the editorial address.

Submitted manuscripts will not be returned. Manuscripts which do not comply with the technical guidelines and criteria of the journal related to the topic, structure and rules of quoting, will not be taken into consideration nor sent for review.

For information on the subscription, please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu / glavna i odgovorna urednica Sanja Ćopić. - [Srpsko izd.]. - God. 1, br. 1 (maj 1997)-. - Beograd : Viktimološko društvo Srbije : Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 1997- (Beograd : Prometej). - 24 cm

Tri puta godišnje. - Br. 1 (1997) izašao kao ogledni broj. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Temida (Beograd. Online) = ISSN 2406-0941. - Ima izdanje na drugom jeziku: Temida (English ed.) = ISSN 1450-8508

ISSN 1450-6637 = Temida (Beograd)

COBISS.SR-ID 140099335

TE M I D A

